

НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
«ЧЕРНІГІВСЬКИЙ КОЛЕГІУМ»
імені Т.Г. ШЕВЧЕНКА

ФІЛОЛОГІЧНИЙ ФАКУЛЬТЕТ

Кафедра філософії та культурології

М.Б. Столяр, К.М. Богун, М.О. Богун

ФІЛОСОФІЯ ТА КУЛЬТУРОЛОГІЯ

НАВЧАЛЬНО-МЕТОДИЧНИЙ ПОСІБНИК

Чернігів – 2023

НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
«ЧЕРНІГІВСЬКИЙ КОЛЕГІУМ» ІМЕНІ Т. Г. ШЕВЧЕНКА

ФІЛОЛОГІЧНИЙ ФАКУЛЬТЕТ

Кафедра філософії та культурології

М. Б. Столяр, К. М. Богун, М. О. Богун

ФІЛОСОФІЯ ТА КУЛЬТУРОЛОГІЯ

НАВЧАЛЬНО-МЕТОДИЧНИЙ ПОСІБНИК

Чернігів – 2023

УДК 130. 2 (075.8)
ББК Ч 11 я 73
С 81

Рецензенти:

доктор філос. наук, доцент, начальник навчального відділу Академії
Державної пенітенціарної служби **Снівак В. В.;**

доктор культурології, проф. кафедри філософії та культурології
Національного університету «Чернігівський колегіум» імені Т.Г. Шевченка
Колесник О. С.

Відповідальний редактор:

Каранда М.В., канд. філос. наук, доцент кафедри філософії та культурології
Національного університету «Чернігівський колегіум» імені Т.Г. Шевченка

Столяр М. Б., Богун К. М. , Богун М. О.

С 81 **Філософія та культурологія:** Навчально-методичний посібник.
[Текст з іл.] / М. Б. Столяр, К. М. Богун, М. О. Богун. Вид. 2-ге доп. Чернігів :
НУЧК імені Т. Г. Шевченка, 2023. 130 с.

ББК Ч 11 я 73
УДК 130. 2 (075.8)

Навчально-методичний посібник містить рекомендації, що мають допомогти студентам університету опанувати матеріал курсу на практичних заняттях, під час самостійної роботи та виконати індивідуальні завдання дослідницького характеру. До посібнику увійшли списки літератури, фрагменти першоджерел, контрольні запитання та ілюстрації.

Для студентів, викладачів, філософів, культурологів, релігієзнавців, мистецтвознавців та всіх, хто цікавиться теоріями різноманітних світоглядів, концепціями культури, етикою, естетикою та релігієзнавством.

*Рекомендовано вченою радою філологічного факультету
Національного університету
«Чернігівський колегіум» імені Т. Г. Шевченка
(протокол №6 від 23 лютого 2023 р.)*

Столяр М.Б., Богун К.М., Богун М.О. 2023

ЗМІСТ

ПЕРЕДМОВА.....	6
ПРАКТИЧНІ ЗАНЯТТЯ ТА САМОСТІЙНА РОБОТА	
Практичне заняття № 1. АНТИЧНА ФІЛОСОФІЯ	9
САМОСТІЙНА РОБОТА до теми № 1	12
Практичне заняття № 2. КУЛЬТУРА АНТИЧНОСТІ	13
САМОСТІЙНА РОБОТА до теми № 2	14
Практичне заняття № 3 ХРИСТИЯНСЬКА РЕЛІГІЯ ТА МОРАЛЬ. ХУДОЖНІ ВИМІРИ СЕРЕДНЬОВІЧНОЇ КУЛЬТУРИ (Візантія, Київська Русь, Західна Європа)	19
САМОСТІЙНА РОБОТА до теми № 3	21
Практичне заняття № 4 ЕТИЧНА ТА ЕСТЕТИЧНА СВІДОМІСТЬ ДОБИ ВІДРОДЖЕННЯ ТА РЕФОРМАЦІЇ	36
САМОСТІЙНА РОБОТА до теми № 4	38
Практичне заняття № 5 ФІЛОСОФІЯ ТА КУЛЬТУРА НОВОГО ЧАСУ	39
Практичне заняття № 6 ФІЛОСОФІЯ XVIII – XIX ст.	41
Практичне заняття № 7 КУЛЬТУРА XIX ст.: НАУКА ТА МИСТЕЦТВО	45
САМОСТІЙНА РОБОТА до теми № 7	46
Практичне заняття № 8 ФІЛОСОФІЯ ТА МИСТЕЦТВО XX ст.	47
САМОСТІЙНА РОБОТА до теми № 8	51

СТРУКТУРА ПРОГРАМИ КУРСУ «ФІЛОСОФІЯ ТА КУЛЬТУРОЛОГІЯ».....	52
ТЕМАТИЧНИЙ ПЛАН НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ.....	53
ЗАГАЛЬНІ КРИТЕРІЇ ОЦІНЮВАННЯ ЗНАНЬ, НАВИЧОК ТА УМІНЬ СТУДЕНТІВ	54
СЛОВНИК ФІЛОСОФСЬКО-КУЛЬТУРОЛОГІЧНИХ ТЕРМІНІВ	56
ПЕРШОДЖЕРЕЛА	
АНТИЧНА КУЛЬТУРА	
ГОМЕР. Іліада	62
Геродот	63
Плутарх	65
АНТИЧНА ФІЛОСОФІЯ	
Геракліт Ефеський	66
Платон	67
Епікур	70
Тит Лукрецій Кар	71
Луцій Анней Сенека	71
Марк Аврелій	72
Стоїцизм (цитати)	72
Плотін	72
АРТЕФАКТИ КУЛЬТУРИ СТАРОДАВНЬОЇ ГРЕЦІЇ	73
СЕРЕДНЬОВІЧНА КУЛЬТУРА	
Заповіді Мойсея (Декалог)	78
Євангеліє від Матвія: (Проповідь на горі)	78
Феодосій Печерський	83
Августин Блаженний	83
Василь Великий	84
Григорій Палама (1296 – 1359)	85
Пісня про Роланда	85
Пісня про Нібелунгів (у прозі)	87
ФІЛОСОФІЯ РЕНЕСАНСУ	
Еразм Роттердамський	89
Нікколо Мак'явеллі	90
Леонардо да Вінчі	92
Лосєв О.Ф. Естетика Відродження	92
ФІЛОСОФІЯ НОВОГО ЧАСУ	
Френсіс Бекон (1561– 1626)	95
Рене Декарт (1596 – 1650)	96
Томас Гоббс (1588 – 1679)	97
Нікола Буало (1636 – 1711)	97

УКРАЇНСЬКА ФІЛОСОФІЯ

Володимир Мономах	99
Г.С. Сковорода.....	1000
Памфіл Юркевич	1011

НІМЕЦЬКА КЛАСИЧНА ФІЛОСОФІЯ, МАРКСИЗМ

Імануїл Кант	1022
Г.В.Ф. Гегель	1022
Карл Маркс	1044
Фрідріх Енгельс	1055

ІРРАЦІОНАЛІСТИЧНА ФІЛОСОФІЯ ХІХ СТ.

Артур Шопенгауер	1077
Сьорен К'єркегор	1077
Фрідріх Ніцше.....	1088

ФІЛОСОФІЯ ХІХ – ХХ СТ.

Огюст Конт	1099
Микола Бердяєв	109
Зігмунд Фрейд	1100
Х. Ортега-і-Гассет.....	1111
К.Г. Юнг	1111
Мартін Хайдеггер.....	1122
Ж.-П. Сартр.....	1122
Карл Ясперс	1133
Карл Поппер.....	1133
Жак Марітен.....	1155
Етьєн Жильсон.....	1155
Жіль Дельоз, Фелікс Гваттари.....	1155

ПИТАННЯ ДО ПІДСУМКОВОЇ КОНТРОЛЬНОЇ РОБОТИ З ФІЛОСОФІЇ.....1164

ПИТАННЯ ДО ПІДСУМКОВОЇ КОНТРОЛЬНОЇ РОБОТИ З ІСТОРІЇ КУЛЬТУРИ ТА ЕСТЕТИКИ1186

ПИТАННЯ ДО ПІДСУМКОВОЇ КОНТРОЛЬНОЇ РОБОТИ З РЕЛІГІЄЗНАВСТВА ТА ЕТИКИ1211

ПИТАННЯ ДО ЕКЗАМЕНУ1233

СПИСОК ОСНОВНОЇ НАВЧАЛЬНОЇ ЛІТЕРАТУРИ.....1255

СПИСОК ПЕРШОДЖЕРЕЛ.....1266

ІНТЕРНЕТРЕСУРСИ (ПЕРШОДЖЕРЕЛА)1277

ІНТЕРНЕТРЕСУРСИ1288

ПЕРЕДМОВА

Навчальний курс «Філософія та культурологія» є обов'язковим для вивчення усіма студентами, які навчаються в класичному університеті за освітньо-кваліфікаційними програмами підготовки *бакалавра*. Курс побудований згідно з вимогами кредитно-модульної системи організації навчального процесу у вищих навчальних закладах та узгоджений з примірною структурою змісту навчального курсу, рекомендованою Європейською Кредитно-Трансферною Системою (ECTS).

Курс планується на один семестр і передбачає 20 годин лекційних, 16 годин практичних занять та 54 години самостійної роботи. Формою підсумкового контролю якості знань, навичок, вмінь студентів є *екзамен*.

Зміст курсу розподілений між двома змістовними модулями, які виокремлено на основі історичного підходу. До *першого* змістовного модулю відноситься матеріал тем, в яких студент знайомиться із філософською, культурологічною думкою, а також артефактами культури античності, середньовіччя та доби Відродження. В цьому модулі також розкривається специфіка релігійних вчень відповідного періоду, аналізуються етичні ідеї, моральнісні настанови та особливості естетичної свідомості.

Другий змістовний модуль охоплює зміст тем, у яких вивчається філософія та теорія культури доби Модерн та сучасна філософсько-культурологічна думка. Філософія українських мислителів розглядається в контексті загальноєвропейського дискурсу доби Модерн, що дає можливість зрозуміти переваги світогляду Г.Сковороди та П.Юркевича, які уникали крайнощів раціоналізму та ірраціоналізму на ґрунті релігійно-філософського вчення – кордоцентризму. Особливий акцент у другому модулі ставиться на темах, в яких вивчається сучасна філософія та культура, релігійна, етична та естетична свідомість.

Великий вибір тем, питань та матеріалів з самостійної та індивідуальної роботи дає можливість кожному студенту вільно обирати цікаві для себе теми та проблеми, а викладачу курсу планувати свою роботу відповідно до профілю факультету (гуманітарного чи природничого) та рівня підготовки окремого студента.

Вивчення курсу «Філософія та культурологія», з одного боку, актуалізує знання студентів з різних предметів, що складають емпіричну базу курсу (загальна історія, історія України, художня культура тощо), а з іншого – не тільки розширює їх ерудицію, але й поглиблює розуміння певних закономірностей динаміки суспільства, людини, її внутрішнього світу, пізнавальних здібностей тощо. Також цей курс сприяє свідомому формуванню національної ідентичності студента на основі системних знань ментальної, духовної, моральної та художньої культури українського народу.

Після закінчення курсу бакалавр має оволодіти певними **компетентностями**:

Інтегральні компетентності

Здатність розв'язувати спеціалізовані задачі та практичні проблеми у процесі навчання, що передбачає застосування певних теорій, ідей, категорій та принципів філософії та культурології й характеризується комплексністю та невизначеністю умов.

Загальні компетентності

Здатність до теоретичного мислення, аналізу та синтезу.

Здатність до спостережень та відповідних емпіричних практик.

Здатність застосовувати знання у практичних ситуаціях.

Здатність до прогностичного застосування своїх знань.

Здатність генерувати нові ідеї (креативність).

Вміння виявляти, ставити та вирішувати проблеми.

Навички використання інформаційних і комунікаційних технологій.

Здатність спілкуватися з колегами та експертами з інших галузей.

Повага до точки зору опоненту та цінування мультикультурності суб'єктів спілкування.

Спеціальні (фахові, предметні) компетентності

Здатність до навчання, пошуку та аналізу інформації з філософських та культурологічних джерел, а також використання результатів досліджень інших гуманітарних наук.

Здатність використовувати термінологічний апарат філософії та культурології на різних рівнях складності, починаючи від опанування учбовим матеріалом та закінчуючи проведенням наукових досліджень.

Здатність до розуміння теорій, концептів, понять, які становлять основу теоретичного й практичного дискурсу філософії та культурології в поєднанні зі здатністю до їх критичного осмислення.

Здатність використовувати загальні та спеціальні, фахові методи та інструменти дослідження, що необхідні для вирішення актуальних проблем філософії та культурології.

Здатність розуміти роль філософії та культури для ціннісної орієнтації людини та суспільства.

Здатність спілкуватися рідною та іноземною мовами (як усно, так і письмово) з використанням відповідної термінології у галузі філософії та культурології.

Здатність усвідомлювати багатовекторний процес європейського та світового культурного співробітництва, цінувати та поважати різноманітні погляди, сформовані на базі європейських і неєвропейських традицій.

Здатність критично розуміти історичне, соціокультурне значення релігійних традицій, вірувань та переконань різних народів світу; усвідомлювати їх специфіку та принципи функціонування й регулювання релігійних інститутів.

Здатність до участі у міжконфесійному діалозі на основі поваги до різних релігійних традицій та вірувань.

Здатність розуміти матеріальну та духовну цінність художнього об'єкту в різних хронологічних межах та географічних ареалах у відповідному історико-культурному контексті.

ПРОГРАМНІ РЕЗУЛЬТАТИ

ВИВЧЕННЯ КУРСУ

«ФІЛОСОФІЯ ТА КУЛЬТУРОЛОГІЯ»

Бакалавр повинен знати:

- структуру філософського знання;
- основні поняття та принципи філософії
- провідні парадигми культурології;
- етапи історії філософії та періодизацію історії культури;
- провідні напрямки, школи, парадигми філософської думки та їх представників;
- актуальні проблеми сучасної філософської та культурологічної думки.

Бакалавр повинен уміти:

- логічно, послідовно та аргументовано викладати міркування з конкретного питання;
- вибирати та аналізувати необхідну інформацію з філософських та культурологічних джерел, оцінювати її достовірність та значущість, виявляти в інформаційних даних неповноту аргументації, хиби, вразливі місця, суперечності;
- робити узагальнення, підсумовувати розглянутий матеріал;
- усвідомлювати підстави власних та інших міркувань; відрізняти рівні аргументованості суджень, вміти надавати перевагу більш аргументованим;
- критично та самокритично мислити;
- брати участь в інтелектуальних дискусіях, використовувати ввічливі форми звернення до опонента, концентруватися на значущих складових судження, не переходячи на особистості;
- говорити публічно, ясно висловлюватися в процесі комунікації;
- використовувати сучасні інформаційно-технічні засоби;
- писати невеличкі філософські та культурологічні твори, нариси, реферувати наукові статті з філософії та культурології;
- спілкуватися державною мовою як усно, так і письмово, читати відповідною мовою літературу з курсу «Філософія та культурологія»;
- опановувати новими знаннями та способами мислення.

ПРАКТИЧНІ ЗАНЯТТЯ ТА САМОСТІЙНА РОБОТА

ПРАКТИЧНЕ ЗАНЯТТЯ № 1 (2 години)

Тема: АНТИЧНА ФІЛОСОФІЯ

Мета

- Виявити закономірності розвитку філософії Стародавніх Греції та Риму.
- Зрозуміти специфіку предмету філософії на кожному з окремих періодів історії античної філософії (досократичний, класичний та елліністичний).
- Ознайомитися із змістом вчень провідних філософів та представників філософських шкіл античності.
- Набути навички роботи з філософськими першоджерелами (Платон, Аристотель, Сенека, Діоген Лаертський та ін.).
- Навчитися задавати питання, вести інтелектуальну дискусію з опонентом на запропоновану викладачем тему в контексті античної філософської проблематики, аргументувати думку конкретного філософа та виявляти хиби певної філософської позиції; створювати та аргументувати власну філософську позицію як синтез деяких античних теорій.

План

1. Предмет філософії та зміст онтологічних вчень досократиків.
2. Антропологічний поворот в філософії. Софісти та Сократ.
3. Філософські вчення Платона та Аристотеля.
4. Філософські школи доби еллінізму.

Основна література

Першоджерела

- Платон. Апологія Сократа. Діалоги. – К.: Фоліо, 2017.
- Платон. Держава. Переклад з давньогрецької та коментарі Дзвінки Коваль. – Київ, 2000.
- Сенека Л.А. Моральні листи до Луцілія. Переклад А. Содомори. – К.: Основи, 1999.
- Тихолаз А.Г. Геракліт. – К.: Абрис, 1995.

Навчальна література

- Адо П. Що таке антична філософія? – К., 2014.
- Філософія Греції: Основи основ: логіка, фізика, етика. – Харків, 1999.

Додаткова література

Гузь О. Особливості художнього світу в поемі Гомера «Одіссея» // Всесвітня література та культура. – 2009. – № 11. – С. 9-15.

Столяр М.Б. Потестарний вимір міфу про Едипа в сучасній Україні // Вісник ЧДПУ. – Філософ. науки, вип. 75. – Чернігів, 2010. – С. 80-83.

Електронний ресурс

Диоген Лаертський. Про життя, вчення та вислови знаменитих філософів. /Електронний ресурс – http://royallib.com/book/laertskiy_diogen/gizn_ucheniya_i_izrecheniya_znamenitih_filosofov.html.

Епіктет. Афоризми. /Електронний ресурс: <http://dovidka.biz.ua/epiktet-aforizmi/>

Платон. Держава. Переклад з давньогрецької та коментарі Дзвінки Коваль. – Київ, 2000. /Електронний ресурс: <http://litopys.org.ua/plato/plat.htm>

Сенека. Моральні листи до Луцілія. Переклад А. Содомори. – К.: Основи, 1999. /Електронний ресурс: http://www.ae-lib.org.ua/texts/seneca__ad_lucilium_epistularum_moralium__ua.htm

Теофраст. Характери / Електронний ресурс – <http://lib.ru/POEEAST/TEOFRAS/teofrast3.txt>

ТЕМИ ДЛЯ ДИСКУСІЇ (НА ВИБІР)

1. Проблема сенсу життя в античній філософії (студенти розбиваються на три команди; кожна команда обстоює певне розуміння сенсу життя за допомогою філософських аргументів – гедонізм кіренаїків, аскетизм кініків, третя позиція – вчення Епікура.

Кіренаїки мають обстоювати точку зору, згідно з якою сенсом життя є насолода (переважно фізична). Це найбільш складна для аргументації і слабка з етичної точки зору позиція. Тому ті, хто намагаються її відстоювати у грі, можуть розраховувати на підтримку викладача у найбільш скрутних моментах дискусії.

Кініки протиставляють негативним формам соціальності життя людини, розчинене в природі, що відповідає законам природи. Для них сенсом життя є наближення до природи та розчинення у ній. Відповідно вони вимагають самообмеження фізичних потреб.

Треба звернути увагу на діалектику поняття насолоди у кініків та кіренаїків. Фактично ті, хто стверджують аскетичне самообмеження, володіють практиками більш сильної насолоди, ніж ті, хто намагається більше насолоджуватися життям. Чому так виходить?

Епікур виражає третю точку зору, яка намагається уникнути недоліків перших двох. Він стверджує сенсом життя насолоду. Проте небезпечну для здоров'я, стійку, інтелектуальну насолоду, а також дружбу мудрих людей, які насолоджуються спілкуванням на філософські теми.

2. У чому сенс держави? Які існують типи державності? Чи можливою є ідеальна держава? (дві команди представляють погляди на цю проблему Аристотеля та Платона).

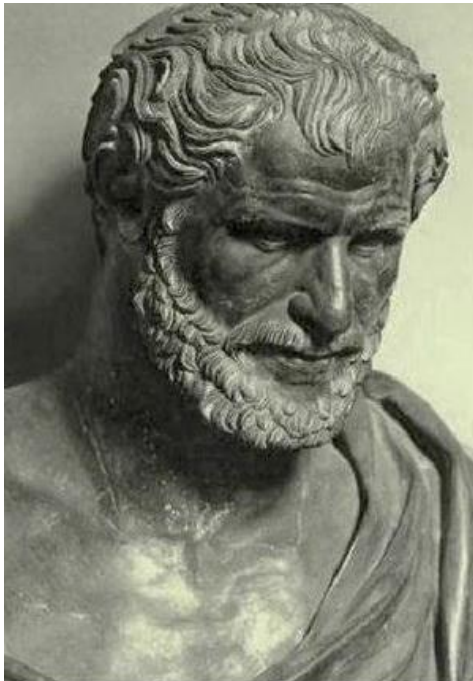
Прибічники платонівської точки зору відстоюють можливість ідеальної держави. Послідовники Аристотеля вважають, що держава в принципі не може бути ідеальною.

ТЕМИ РЕФЕРАТІВ ТА НАУКОВИХ ДОПОВІДЕЙ

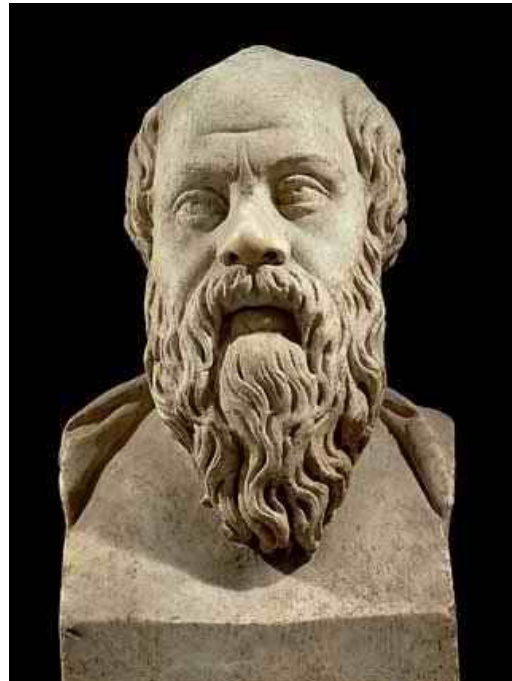
1. Життя та моралістичні вчення семи мудреців (одного з мудреців за вибором).
2. Анахарсіс – перший філософ-скіф.
3. Особливості античного просвітництва.
4. Софісти та софізми в історії культури та сучасному світі.
5. За що насправді стратили Сократа? (у жанрі детективного розслідування).
6. Тема любові в творчості Платона (діалог «Бенкет»).
7. Римський стоїцизм та його соціокультурні виміри.
8. Філософія Епікура.
9. Новий зміст концепту «насолоди» в філософії Епікура
10. Вплив філософії Епікура на вчення Г.С. Сковороди.
11. Античний скептицизм і сучасна філософська думка.
12. Античний скептицизм і сучасна наука.
13. Вплив античного скептицизму на філософію І. Канта.
14. Неоплатоністична антропологія та етика.
15. Неоплатонізм та християнство: компаративний аналіз
16. Філософія та риторика у Стародавньому Римі.
17. Вчення Плутарха про дружбу.
18. Вплив Плутарха на філософію Г.С. Сковороди.
19. Філософія дружби Л.А. Сенеки.

СКУЛЬПТУРНІ ПОРТРЕТИ

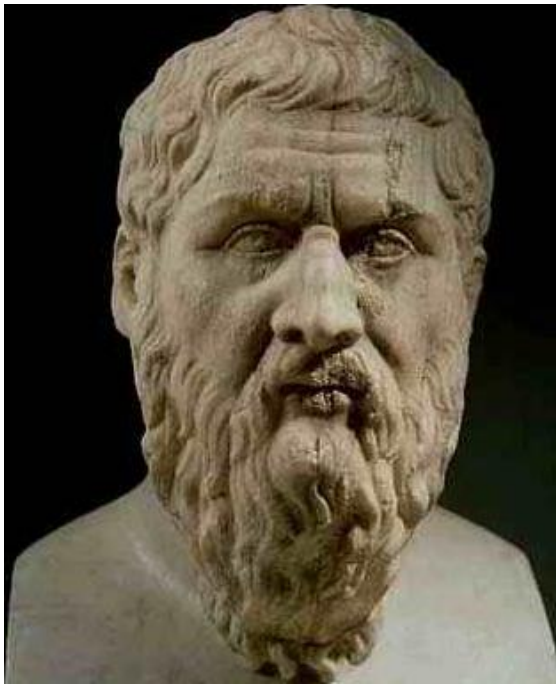
ВИДАТНИХ АНТИЧНИХ ФІЛОСОФІВ

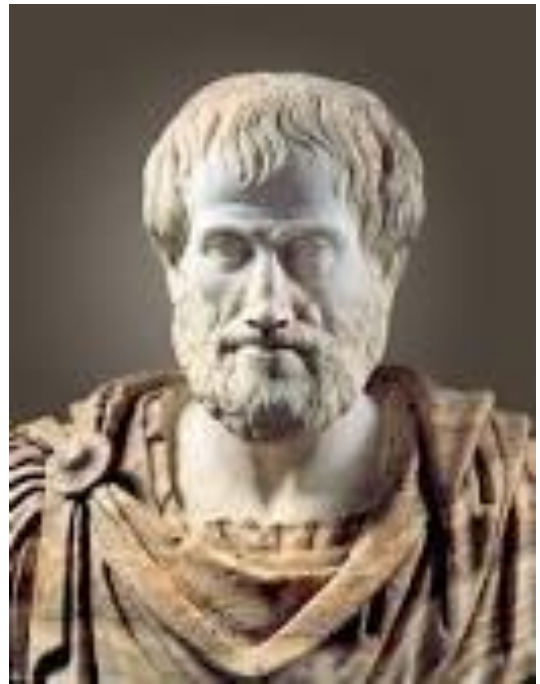
Геракліт Ефеський
(приблизно 540 р до н.е. –
дата смерті невідома)

Сократ
(біля 469 р. до н. е – 399 р. до н.е.)

Платон
(427 р. до н. е. – 347 або 348 р. до н. е.)

Арістотель
(384 р. до н. е. – 322 р. до н. е.)

САМОСТІЙНА РОБОТА ДО ТЕМИ № 1

*Художні джерела та дослідницькі завдання
для самостійної роботи (на вибір):*

1. Прочитати комедію Аристофана «Хмари» та «Апологію Сократа» Платона. Чим відрізняється образ Сократа у Аристофана та у Платона? Яку роль відіграла комедія Аристофана в житті великого афінського філософа?
2. Прочитати роман Лонга «Пастуша повість про Дафніса і Хлою» (К., 1936). Пояснити бачення автором теми кохання. Проаналізувати «феноменологію кохання» Лонга, який намагається розглянути чисті почуття любові, їх розвиток та осмислення за умови відсутності будь-яких знань героїв про кохання.
3. Прослухати *аудіокнигу* Сергія Пролєєва. Єлена Прекрасна. Трагедія краси.

Теми для обговорювання

Філософія війни в «Єлені».

Філософія досократиків у філософсько-метафоричному викладі С. Пролєєва.

ПРАКТИЧНЕ ЗАНЯТТЯ № 2 (2 години)

Тема: КУЛЬТУРА АНТИЧНОСТІ

Мета

- Виділити основні етапи розвитку античної культури та розкритих специфіку.
- Ознайомитися із внеском античності у європейську культуру (міфологія, мистецтво, наука, право).
- Розкрити закономірності динаміки античної культури у галузях мистецтва та науки.

! План

1. Міфологія Стародавньої Греції: основні цикли міфів (на самостійну роботу)*.
2. Мистецтво античності:
 - а) давньогрецька архітектура;
 - б) давньоримська архітектура;
 - в) основні періоди розвитку давньогрецької скульптури;
 - г) римський скульптурний портрет;
 - д) поезія, театр та драматургія античності.
3. Наука і техніка античного світу.
4. Римське право.

Основна література

Першоджерела

- Апулей. Метаморфози, або Золотий осел. – К., 1982.
Аристофан. Комедії. – К., 1980.
Вергілій. Енеїда. – К., 1972.
Гомер. Іліада. Одиссея. – К., 1963; 1978.
Давня римська поезія в українських перекладах і переспівах: Хрестоматія. – Львів, 2000.
Давньогрецька трагедія. – К., 1981.
Езоп. Байки. – К., 1961.
Еврипід. Трагедії. – К., 1993.
Публій Овідій Назон // Давня римська поезія в українських перекладах і переспівах: Хрестоматія. – Львів, 2000.
Овідій. Метаморфози. – К., 1982.
Светоній Г.Т. Життя дванадцяти цезарів. – К., 2022.
Федр. Байки. – К., 1986.

Навчальна література

Антична література: навч. посібник для студентів ВНЗ / Миронова В.М. та ін. – К., 2005.

Антична література. Греція. Рим: хрестоматія: навч. посібник для студентів ВНЗ – К., 2006.

Антична література. Хрестоматія, Вид. 2-е, доп. / Для філологічних факультетів і педагогічних університетів. – К., 1968.

Антична література. Хрестоматія, Вид. 2-е, доп. / Для філологічних факультетів і педагогічних університетів. – К., 1968.

Гузь О. Особливості художнього світу в поемі Гомера «Одісея» // Всесвітня література та культура. – 2009. – № 11. – С. 9-15.

Лекції з історії світової та вітчизняної культури: Навч. видання. – Львів, 1994.

Пащенко В.І. Антична література. Підручник для студентів ВНЗ. – К., 2004.

Підлісна Г.Н. Історія античної літератури. – К., 1972.

Словник античної міфології. – К.: Наукова думка, 1989.

Столяр М.Б. Потестарний вимір міфу про Едипа в сучасній Україні // Вісник ЧДПУ. – Філософ. науки, вип. 75. – Чернігів, 2010. – С. 80-83.

Тронський І.М. Історія античної літератури. – К., 1959.

Шанін Ю.В. Агоністична естетика Гомера // Іноземна філологія. – Вип. 9. – Львів, 1966. – С. 95-100.

Додаткова література

Кун М. Легенди та міфи стародавньої Греції. – К., 1967.

Гузь О. Особливості художнього світу в поемі Гомера «Одісея» // Всесвітня література та культура. – 2009. – № 11. – С. 9-15.

Столяр М.Б. Потестарний вимір міфу про Едипа в сучасній Україні // Вісник ЧДПУ. – Філософ. науки, вип. 75. – Чернігів, 2010. – С. 80-83.

Художні джерела та дослідницькі завдання

1. Прочитати трагедію Софокла «Едип-цар».

Здійснити компаративний аналіз інтерпретації трагедії Едипа у Софокла та давньогрецького міфу про Едипа у площині проблеми: рок чи свобода?

2. Прослухати аудіокнижку Сергія Пролєєва. Єлена Прекрасна. Трагедія краси.

Теми для обговорювання

Чим відрізняється опис троянської війни у Гомера та Пролєєва?

В чому полягає трагедія Єлени Прекрасної за твором С. Пролєєва?

САМОСТІЙНА РОБОТА ДО ТЕМИ № 2

*На самостійне опрацювання виноситься 2 питання (на вибір):

I. МІФОЛОГІЯ СТАРОДАВНЬОЇ ГРЕЦІЇ: ОСНОВНІ ЦИКЛИ МІФІВ.

Студент обирає один із запропонованих нижче циклів міфів і готує до нього 10 – 20 запитань у тестовій формі.

Наприклад: який образ античної міфології став символом марноти буття?

1) Троянський кінь;

3) Яблуко розбрату;

2) Сізіфова праця;

4) Прокрустове ліжко.

Пропонуються наступні цикли:

1. Міфи про богів та героїв.

3. Міфи про Агамемнона та його сина Ореста.

2. Троянський цикл міфів.

4. Фіванський цикл.

II. Крилаті вислови давньогрецького походження (прочитати список крилатих висловів, придумати 5-10 речень із вживанням певних виразів) (див. список нижче).

Крилаті вислови давньогрецького походження

Нижче наводяться найбільш вживані в сучасній українській мові крилаті вислови давньогрецького походження.

Які ще крилаті вислови, що пішли з культури Стародавньої Греції, Ви знаєте? Розділіть наведені нижче вислови на ті, що мають міфологічне та історичне походження.

Авгієві стайні – стайні царя Авгія, які протягом багатьох років не вичищалися. Гераклом спрямував через стайні річку, яка вимила нечистоти. «Авгієві стайні» виражає вкрай засмічене приміщення або безнадійно запущені справи.

Академія – навчальний заклад, заснований Платоном. Сьогодні таку назву носять наукові, дослідницькі інституції.

Аріаднина нитка або нитка Аріадни. За грецькою міфологією Аріадна була донькою царя Крита Міноса. Вона врятувала царевича Тезея тим, що дала йому клубок ниток, щоб царевич міг вибратися з лабіринту Мінотавра. У переносному сенсі нитка Аріадни – дороговказ, що допомагає врятуватися, вийти із скрутного положення.

Аркадія в античній літературі зображувалася ідеальним місцем для життя. У переносному значенні – щаслива земля.

Архаїчна посмішка – легка посмішка, що зображувалася на обличчях архаїчних скульптур. Архаїчною називають формальну посмішку, яка не виражає ніяких почуттів.

Ахіллесова п'ята – вразливе, незахищене, слабе місце.

Гіменей – бог шлюбу. Ланцюги Гіменея – подружній зв'язок.

Дамоклів меч. Дамокл заздрив тирану Сиракуз Діонісію Старшому. Діонісій запропонував тому подути на його місці один вечір. Під час бенкету Дамокл підняв голову і побачив меч, що висів на кінському волоссі. Діонісій пояснив, що це символ небезпек, які існують для правителя. Відтак вислів «дамоклів меч» має значення постійної загрози.

Дари данайців. Троянський кінь – підступний подарунок, що несе загрозу.

Епікуреєць – людина, яка вміє радіти життю. Назва походить від школи Епікура, який вчив, що сенсом життя є насолода. Проте він вважав, що треба дозволяти собі лише ті насолоди, що не призводять до страждань. Вищими насолодами Епікур вважав заняття філософією та спілкування з мудрими людьми.

Канути в Лету. Лета – річка забуття у царстві мертвих. «Канути в Лету» – бути забутим, зникнути.

Кассандра, віща Кассандра – донька троянського царя Пріама. Вона мала пророчий дар, проте ніхто їй не вірив.

Між Сціллою і Харибдою – знаходитися між двома небезпеками, з яких важко обрати більшу чи меншу. Сцілла і Харибда – два жадливі чудовиська, що жили по боках вузької протоки і вбивали мореплавців

Морфей – бог сну та сновидінь. «Обійми Морфея» означають сон

Муки Тантала або танталові муки. За злочини Тантала було покарано богами таким чином, що він бачив воду, але не міг напиться – вона тікала від нього. Міг майже дотягнутися до плодів, але гілки піднімалися так, що він не міг нічого зірвати.

Нарцис – самозакоханий юнак. Був перетворений на квітку за те, що відкинув любов прекрасної німфи.

Парнас – гора в Аркадії. Місце перебування Аполлона і його муз. У переносному значенні – світ поезії та поетів.

Пегас – крилатий кінь Зевса. Символ поетичного натхнення.

Пенелопа – дружина Одиссея, яка чекала на повернення чоловіка з-під Трої впродовж двадцяти років. Символ вірності.

Прокрустове ложе – штучна мірка Розбійник Прокруст силою вкладав подорожуючих на це ліжко. Кому воно було закоротке, він обрубав ноги; тих, кому було задовге, витягав.

Ріг достатку – ріг кози, що вигодувала Зевса, символ джерела безкінечних благ.

Остракізм, піддати остракізму. Так називали почесне вигнання. Остракізм був формою убезпечення класичного полісу від можливої тиранії в межах афінської демократії. Інститут остракізму застосовували проти популярних громадян, які б (за бажанням) могли захопити владу.

Сізіфова праця – важка, нескінченна і безплідна робота.

Скринька Пандори – символ, протилежний до «рогу достатку». Ця скринька є джерелом безкінечних нещасть та злиднів.

Стоїчна особистість – означає мужню людину, яка спокійно сприймає будь-які новини і завжди готова до будь-якого повороту подій. Крилатий вислів походить від назви стоїчної філософської школи.

Титани – божества, що постали проти Зевса, щоб посісти його місце. Титанізм як різновид релігії ставить людину на місце Бога.

Яблуко розбрату – золоте яблуко з надписом «Найпрекрасніший». Через це яблуко виникла сварка богинь, що звернулися до Париса з питанням, хто з них є найгарнішою. Богиня Гера пообіцяла Парису владу і багатство, Афродіта – мудрість і військову славу, а Афіна – кохання найгарнішої жінки. І Парис віддав яблуко Афродіті. Проте прекрасно Олена вже була заміжня. Брат її чоловіка Менелая Агамемнон збирає грецьке військо йти на Трою, щоб повернути Олену законному чоловікові. Крилатий вираз «яблуко розбрату» означає причину ворожнечі, протистояння, війни.

«Якби я не був Олександром, я хотів би бути Діогеном» – слова Олександра Македонського, якого здивувала незалежність філософа-кініка та його аскетичний спосіб життя.

«Якщо одружишся, то пожалкуєш, і якщо не одружишся пожалкуєш також» – порада Сократа юнаку, який питає, чи варто йому брати шлюб.

III. Таке ж завдання пропонується щодо *крилатих висловів римського походження* (див. список нижче).

Крилаті вислови давньоримського походження

Історія культури Стародавнього Риму знаходить продовження в культурі сучасній через зв'язок мови, через систему символів, образів, асоціацій... Найкраще цей зв'язок демонструють крилаті вислови, які прийшли в українську мову з Давньоримської культури.

Біла ворона – людина, що різко відрізняється від інших. Вираз походить з сатир римського поета Ювенала.

Вандалізм – руйнування цінностей культури (вандали – варварське плем'я, що зруйнувало Рим).

Вергілій – видатний римський поет. Данте зобразив його в своїй поемі «Божественна комедія» як путівника по загробному світу. Звідти ім'я Вергілія використовується в значенні: мудрий путівник.

Від Ромула до наших часів – цитата з О. Пушкіна, яка використовується, коли мова йде про дуже довгу передмову розповіді.

Вічне місто – Рим (з римського поета Тібула).

Всі шляхи ведуть до Риму – мова йде про будь-який центр культурного життя.

Все своє беру з собою – латинський вислів належить Цицерону.

Зрозуміти – значить простити – вислів з комедії римського комедіографа Терентія.

Горе переможеним – з такими словами галльський вождь поклав свій меч на гирі, за допомогою яких зважували римське золото переможці-гали у 388 р. до н.е.

Від грошей не тхне – походження грошей не має ніякого значення. Цей вислів належить імператору Віспасіану, який почав брати гроші за користування туалетами.

Дволикий Янус – бог часу, початку і кінця в римській міфології. Зображувався з двома обличчями. Звідси пішов цей вираз, що позначає лукаву людину.

До грецьких календ – календи (перші дні місяця) були в римлян, а в греків календ не було. Вислів означає: *ніколи*, відкласти справу на невизначений час.

Дружина Цезаря поза підозрою – про дружину високопоставленої особи надавати компрометуючу інформацію не прийнято. Вислів належить Юлію Цезарю.

Жереб кинуто – прийнято остаточне рішення. Вислів належить Гаю Юлію Цезарю.

І ти, Брут? – запитання до друга, який зрадив. Слова Гая Юлія Цезаря.

Карфаген має бути зруйновано – слова римського полководця та державного діяча Катона Старшого. Цими словами він закінчував будь-який виступ. Вислів, що багаторазово повторюється.

Людина людині вовк – вираз з комедії Плавта – основний принцип в етиці Гоббса

Меценат – багатий римський патрицій, який матеріально допомагав діячам мистецтва; покровитель мистецтв та наук; спонсор, що жертвує гроші на розвиток культури.

О часи! О нрави! – часто цитується латиною «O tempora! O mores!», що означає різке падіння моралі, культурну деградацію, занепад. Слова належать Цицерону.

Пенати; повернутися до своїх пенатів – у римлян так називали покровителів домашнього вогнища. Використовується у значенні: домівка, повернутися до дому.

Перейти Рубікон – прийняти безповоротне рішення. Перехід річки Рубікон став початком війни між Гаєм Юлієм Цезарем та сенатом.

Піррова перемога – перемога, що дорівнює поразці. Епірський цар Пір у 279 р. до н.е. отримав перемогу над римлянами ціною дуже великих втрат.

Поєднувати приємне з корисним – вислів з римського поета Горація.

Прийшов, побачив, переміг – слова Юлія Цезаря, які використовують, коли мова йде про швидке вирішення складної задачі.

Фортуна, колесо Фортуни – в римській міфології Фортуна – богиня сліпого випадку, щастя та нещастя, зображувалася з пов'язкою на очах. Символізує сліпе везіння, яке обирає не завжди гідну щастя людину.

Фурія – дуже зла, лиха жінка (в міфології – богиня помсти).

Хай ненавидять, аби боялися – вислів римського імператора Калігули.

Цицерон – видатний письменник, оратор, філософ Риму; його ім'я стало символом красномовства.

Юпітер гнівається – верховний бог в римській міфології; ім'ям Юпітера іронічно називають грізного начальника.

Якщо ти гніваєшся, то ти не правий – слова сатирика Лукіана, які він вкладає в уста Прометея, що звертається до Юпітера.

Якщо хочеш миру, готуйся до війни – вислів належить рим. історику Корнелію Непоту.

Я – людина, і ніщо людське не є для мене чужим – слова з комедії Теренція.

Хліба та видовищ! – заклик римської черні; вислів символізує примітивні потреби натовпу, одне з гасел представників римського гедонізму та вираз римського культу пристрастів.

ПРАКТИЧНЕ ЗАНЯТТЯ № 3 (2 години)

**Тема: ХРИСТИЯНСЬКА РЕЛІГІЯ ТА МОРАЛЬ.
ХУДОЖНІ ВИМІРИ СЕРЕДНЬОВІЧНОЇ КУЛЬТУРИ
(Візантія, Київська Русь, Західна Європа)**

Мета

– Розкрити особливості християнської релігії та моралі на матеріалі першоджерел (Новий Заповіт, житіє Феодосія Печерського, Повчання Володимира Мономаха).

– Ознайомитися із особливостями середньовічного мистецтва Візантії, Київської Русі, Західної Європи.

– Виявити зв'язок між релігійним, моральним та художнім вимірами середньовічної культури.

!План

1. Християнські заповіді (Євангеліє від Матвія, 5–7 гл.) та притчі.
2. Ідеал святості в культурі Візантії та Київської Русі.
3. Мистецтво Візантії та Київської Русі: архітектура, іконопис.
4. Мистецтво Західної Європи: романський та готичний стилі.

Основна література

Першоджерела

Біблія або Книги Старого і Нового Заповіту. (Євангеліє від Матвія, 5-7 гл.).

Перше послання апостола Павла до Коринфян. Гл. 13.

Києво-Печерський Патерик. – К., 1991.

Володимир Мономах. Повчання // Пам'ятники України. – 1986. – № 3. – С. 27–37.

Навчальна література

Горський В.С. Святі Київської Русі. – Київ : Абрис, 1994.

Горський В.С., Кримський С.Б. София Киевская как памятник древнерусской духовной культуры // Отечественная философская мысль XI-XII вв. и греческая культура. – К., 1991.

Кордон М. Українська та зарубіжна культура: Навчальний посібник. – К.: Центр навчальної літератури, 2005.

Лекції з історії світової та вітчизняної культури: Навч. видання. – Львів, 1994.

Малахов В.А. Етика: курс лекцій / В.А. Малахов. – Острог : Видавництво Національного університету «Острозька академія», 2014.

Олійник Т.С. Українська та зарубіжна культура: Навч.-метод. посібник для студ. з англ. мовою викладання/ Т.С. Олійник, Н.В. Джугла; М-во освіти і науки України, Тернопіль. держ. пед. ун-т ім.В. Гнатюка, М-во охорони здоров'я України, Тернопіль. держ. мед. академія ім. І.Я. Горбачевського. – Тернопіль: Укрмедкнига, 2002.

Українська та зарубіжна культура: Підручник / Л. В. Анучина, Н. Є. Гребенюк, О. А. Лисенко та ін.; Ред. В. О. Лозовий; Міністерство освіти і науки України (Київ), Національна юридична академія України ім. Ярослава Мудрого (Київ). – Харків: Одиссей, 2006.

Українська та зарубіжна культура: Навч. посібник / Іван Зязюн, Олександр Семашко та ін.; ред. М.М. Закович. – 3-є вид., випр. і доп. – К.: Знання, 2002.

Додаткова література

Бичков В.В. Ідеал любові християнсько-візантійського світу // Філософія любові. – Част. 1. – М., 1990. – С. 68–109.

Бичков В.В. Мала історія візантійської естетики. – К., 1991.

Інтернетресурси

Житіє Феодосія Печерського / Електронний ресурс: <http://www.bibliotekar.ru/rus/84.htm>

Слово о полку Ігоревім. Переклад Максима Рильського / Електронний ресурс: <http://www.myslenedrevo.com.ua/uk/Lit/S/SlovoPolkIgor/MRylskij.html>

Пісня про Роланда. Електронний ресурс: <https://www.ukrplib.com.ua/world/printit.php?tid=588>

Пісня про мого Сіда / Богдан Лончина. Електронний ресурс: https://chtyvo.org.ua/authors/Lonchyna_Bohdan/Pisnia_pro_moho_Sida/

Пісня про Нібелунгів (у прозі). Електронний ресурс: <https://www.ukrplib.com.ua/world/printit.php?tid=8558>

Умберто Еко. Ім'я Рози. Електронний ресурс: <https://www.ukrplib.com.ua/world/printit.php?tid=160>

Умберто Еко. Бавдоліно. Електронний ресурс: <https://www.ukrplib.com.ua/world/printit.php?tid=3005>

ТЕМИ РЕФЕРАТІВ ТА НАУКОВИХ ДОПОВІДЕЙ

1. Морально-релігійні заповіді Старого та Нового Заповітів: компаративний аналіз.

2. Ідеал смиренномудрія в православній духовній традиції.

3. Особливості католицького розуміння святості.

4. Архітектура Києва доби Київської Русі.

5. Архітектура Чернігова доби Київської Русі.

6. Монументальний живопис Візантії: фрески та мозаїки.

7. Монументальний живопис Київської Русі: фрески та мозаїки.

8. Особливості музичної культури Візантії та Київської Русі.

9. Католицька скульптура доби середньовіччя.

10. Готика та схоластика.

11. Ікона як текст: рівні прочитання ікони.

12. Основні євангельські сюжети ікон.

13. Символіка православної ікони.

14. Феномен лицарства у середньовічній культурі Західної Європи.

15. Хрестові походи.

16. Чернечі ордени в середньовічній Західній Європі.

17. Розвиток освіти Західній Європі.

18. Університет як явище середньовічної культури.

Художні джерела для культурологічного аналізу

Слово о полку Ігоревім. – К., 1986.

Пісня про Роланда. Електронний ресурс:

<https://www.ukrlib.com.ua/world/printit.php?tid=588>

Пісня про мого Сіда /Богдан Лончина. Електронний ресурс: https://chtyvo.org.ua/authors/Lonchyna_Bohdan/Pisnia_pro_moho_Sida/

Пісня про Нібелунгів (у прозі). Електронний ресурс: <https://www.ukrlib.com.ua/world/printit.php?tid=8558>

Умберто Еко. Ім'я Рози. Електронний ресурс: <https://www.ukrlib.com.ua/world/printit.php?tid=160>

Умберто Еко. Бавдоліно. Електронний ресурс: <https://www.ukrlib.com.ua/world/printit.php?tid=3005>

САМОСТІЙНА РОБОТА ДО ТЕМИ № 3

На самостійне опрацювання виноситься три питання на вибір студента (в межах кожного питання можна обрати певний його аспект)

1. Євангельські сюжети у світовому живопису та скульптурі.
2. «Вселенські собори».
3. «Філософія середньовіччя».

1. Євангельські сюжети у світовому живопису та скульптурі

1.1. Проставити названі нижче Євангельські сюжети в історичному порядку:

Таємна вечеря, Хрещення, Благовіщення, Стрітення, побиття немовлят, спокушання Христа дияволом у пустелі, Розп'яття, втеча в Єгипет, воскресіння Лазаря, в'їзд Христа в Єрусалим, суд Понтія Пілата, Проповідь на горі, Воскресіння, поцілунок Юди, Різдво.

1.2. Підберіть до певного сюжету твори живопису різних часів та художніх стилів.

1.3. Підберіть по одному твору живопису до кожного з сюжетів.

2. Вселенські собори (конспективний виклад питання)

Основні християнські догмати формувалися діалогічно та проголошувалися церквою на протязі доби перших семи загальноцерковних, тобто Вселенських соборів з 325 р. н.е. по 787 р. (IV–VIII ст.).

І Вселенський собор було скликано в 325 р. у м. Нікея за часи імператора Костянтина Великого, який намагався виступати у ролі судді в богословських суперечках. Робота собору тривала місяць. Полеміка велася щодо *аріанства* – вчення олександрійського пресвітера Арія, який відкидав постулат про божественну сутність та передвічне народження Ісуса Христа від Бога-Отця. Арій вчив, що Син Божий є творінням Божим, хоча і найвищим з усіх. Тобто, він розглядав Ісуса Христа не як Бога, а як історичну особу.

На противагу вченню Арія до Символу віри були внесені визначення особи Ісуса Христа як «Бога істинного від Бога істинного» та «народженого, не створеного». На цьому соборі також було прийнято перші сім пунктів Символу віри та ухвалено відзначати свято Воскресіння Ісуса Христа (Великдень) у першу неділю після першого весняного рівнодення, яке буває між 4 квітня та 8 травня.

Хоча аріанство було офіційно засуджено, воно продовжувало існувати, бо багато його прибічників мали у церковній ієрархії досить високі місця. Їх зусиллями було знято з церковних посад багато православних єпископів, здійснювалися гоніння на священство.

II Вселенський собор. Після I Вселенського собору релігійна боротьба тривала. Імператора Феодосія, який успадкував владу у 378 р. і за своїми поглядами належав до антиаріанської партії, постійно турбували богословські суперечки на Сході. Тому у 381 р. він скликає у Константинополі черговий – II Вселенський собор. До порядку денного були внесені чотири основних питання. По-перше, не дивлячись на позицію імператора, було підтверджено Символ віри, прийнятий на I соборі в Нікеї, що поклало край аріанству. По-друге, до рішення нікейського форуму додали ще один пункт: Святий Дух виходить від Отця. Відтак II собор утвердив догмат про рівність та єдиносутність Бога Духа Святого з Богом-Отцем і Богом-Сином.

Рішенням собору Нікейський Символ віри було доповнено п'ятьма новими постулатами: про Святого Духа, про церкву, про воскресіння мертвих, про хрещення та про майбутнє життя після смерті. Так *Символ віри набув завершеного змісту* до них днів.

III Вселенський собор. На початку V ст. виник новий христологічний конфлікт, пов'язаний з іменем Константинопольського єпископа Несторія (428–431), який гіперболізував людську природу Ісуса на противагу його божественності. Він учив, що Діва Марія народила звичайну людину Ісуса, з якою з часом Бог об'єднався духовно. Щоб покласти край дискусіям в 431 р. у м. Ефес імператор Феодосій II (408–450) скликав III Вселенський собор. Собор, засудивши несторіанство як ересь, ухвалив визнавати в Ісусі Христі з часу Його втілення єдність двох природ: божественної і людської та сповідання Ісуса Христа як істинного Бога та істинну Людину. Собор проголосив визнання Пресвятої Діви Марії Богородицею. Було остаточно затверджено текст Нікео-Константинопольського Символу віри і заборонено вносити до нього будь-які зміни.

IV Вселенський собор відбувся за імператора Маркіана (450–457) 451 р. у м. Халкідон. Халкідонський собор рішуче засудив монофізитство, проголосивши, що Ісус Христос є водночас істинним Богом й істинною Людиною.

Перші чотири Вселенські собори мали надзвичайно важливе значення. Хоча христологічні протистояння час від часу спалахували з новою силою, фундаментальні принципи християнства було зрештою сформульовано. Згоди про те, що природа Христа є союзом божественного та людського врешті-решт було досягнуто. А догмати, затверджені на цих соборах, й нині визнають усі християни, незалежно від конфесій.

V Вселенський собор у 533 р. був у м. Константинополь.

VI Вселенський собор відбувся у 630 р. в Константинополі.

Розвиток візантійського релігійного живопису було перервано майже столітнім періодом *іконоборства* (час дії офіційної заборони релігійних антропоморфних зображень: 726 – 843 рр.). Корені ідеології іконоборства слід шукати в політичних та економічних міркуваннях (держава намагалася позбутися духовного впливу монастирів як центрів шанування чудотворних ікон; послабити популяр-

ність чернецького способу життя, бо це впливало на демографічну ситуацію та заволодіти великими коштами монастирів). Що ж до богословсько-естетичних ідей іконоборців та іконошанувальників, то їх викладено в наступному «діалозі»:

Іконоборці: Бог є Дух, Його ніхто не бачив, і тому Його неможна зображати.

Іконошанувальники: Бога безтілесного, нематеріального зобразити неможливо, але коли Бог втілювався, прийняв людську плоть, тоді Він стає доступним для зображення.

Іконоборці: Шанування ікон є поклонінням матеріальним предметам, тобто язичницьким ідолослужінням.

Іконошанувальники: Честь образу є поклонінням Першообразу, і той, хто покланяється іконі, покланяється не предмету, а образу Першообразу.

Іконоборці: Стіни храму слід прикрашати рослинним орнаментом, сценами світського життя. Головна прикраса храму – догмати.

Іконошанувальники: Сцени світського життя відволікають людину від богослужіння. Ікони ж є Біблією для неписьменних.

VII Вселенський собор – останній у православній церковній історії, зібрався у 787 р. в м. Нікея. На ньому було відроджено шанування ікон і засуджено іконоборство. Та остаточно іконошанування відновилося тільки у 843 р.

Римською *католицькою церквою* визнаються Вселенськими також ті собори, які було проведено вже без участі православних. Усього їх нараховується **21**.

Останній із них – II Ватиканський – збирався у 1962–1965 рр. *Православні* визнають тільки *сім перших* Вселенських соборів, більшість *протестантів* – *перші чотири*.

3. Філософія середньовіччя (Конспективний виклад питання)

!План

1. Основні принципи філософії середньовіччя.
2. Апологетика.
3. Патристика (східна та західна).
4. Схоластика.

1. Основні принципи середньовічної філософії

Теоцентризм (джерелом буття та краси є Бог. Первинним є буття, а не мислення, та буття – це буття Бога яке принципово відрізняється від природного буття).

Креаціонізм (все створено Богом з нічого).

Провіденціалізм – Бог керує світом, людиною та історією...

Принцип свободи – ... та не віднімає в людини свободи – можливості вільного вибору між добром та злом, Богом та дияволом. Саме свобода лежить в основі найвищої здатності людини – любові, але свобода може стати причиною зла, якщо людина обирає служіння кумирам.

Персоналізм (людина є неподільною особистістю, яка створена за образом та подобою Бога (образ – розум, свобода, творчість; подоба – святість). Найголовніша боротьба добра та зла – в серці людини. Інша людина є непізнаною для нас. Тільки Бог знає все про всіх і має право на суд. Та Бог не прийшов судити – Він прийшов спасти. Суд – тільки в кінці часів для нерозкаяних грішників.

Істина теж персоналістична. Істина – не що, а Хто – Ісус Христос.

Есхатологія (вчення про кінець історії).

Ревеляціонізм – найглибше знання істини дається через Одкровення (Об’явлення). Йдеться про вищий – містичний шлях пізнання. Та не заперечується сенс і інших рівнів пізнання – раціонального та емпіричного.

2. Апологетика

Апологетика – вчення захисників християнства перших століть по Р.Х.

Одна з проблема апологетики: як відноситися до античної філософії? *Більшість* з апологетів відповідає на це питання *позитивно*: грецька філософія знаходиться в гармонії з християнським вченням. Негативне ставлення до філософії зустрічається лише в тих ученнях, що в решті-решт відійшли від християнства.

Устин-Філософ народився біля 100 р. в самарійському м. Сіхеме. Прийняв мученицьку смерть у серед. II ст. (в часи правління імператора-філософа Марка Аврелія).

Устин-Філософ стверджував, що грецька філософія *запозичила* біблійну мудрість. Вона теж є мудрістю, але *вторинною*. За Устином-Філософом грецька та християнська мудрість відрізняються наступними рисами (див. таблицю):

Грецька мудрість	Християнська мудрість
елітарна	відкрита всім
складна за змістом	зрозуміла
розділена на школи	єдина
людське творіння	Божественне
запозичена	оригінальна
молодша	давніша за грецьку філософію

Устин-Філософ вважав позитивним в грецькій філософії вчення про 1) єдиного Бога, 2) створення світу та 3) безсмертя душі. Відтак: хоча греки не знали Христа, але деякі з них жили та творили у відповідності зі Словом (Логосом), Христом. Це зокрема Сократ, Геракліт та інші.

Татіан – один з учнів Устина. Народився в Сирії ~ в 120 р. Подорожував світом. В Римі знайомиться з Устином. Після його смерті від’їжджає на схід, де засновує гностичну секту. Помер приблизно у 175 р. З точки зору Татіана, філософія – «творіння диявола». Греки розірвали істину на частини, на фрагменти, а Бога не знають. Уся грецька культура – плагіат, і філософію греки також «вкрали» в іудеїв.

Тертуліан (160 – 220), родом з Карфагену. Спочатку – противник філософії: філософія не потрібна християнам, чужерідна. Пізніше – відійшов від християнської віри. Склавав власне єретичне вчення.

Вважає, що жити треба просто. По вірі. Без будь-яких філософських мудровань. Віра в Христа не вимагає ніяких доведень і не потребує філософії. Священне Письмо треба розуміти буквально, без алегорій та пояснень. Господь сказав те, що хотів сказати.

Одна з його тез, що увійшла в історію філософії в скороченому варіанті: «Вірую, бо абсурдно». Тобто абсурдність – вища форма Істини. Абсурдність положень про втілення, розп'яття та смерть Бога – свідчення про божественне, надприродне походження християнства.

Оріген (185 – 254) походить з Північної Африки. Народився в християнській сім'ї. Вчився разом з Плотіном у Аммонія Саккаса. Орігена високо цінував неоплатонік Порфірій. О. робить наголос на вченні Платона, яке разом з неоплатонізмом використовує як термінологічну основу для християнської філософії.

О. першим використовує слово «іпостась» по відношенню до осіб **Св. Трійці**. Проводить принцип Єдності Бога в Його Троїчності.

Повністю Бога пізнати неможливо. Віра вища за розум. Розум має пояснювати положення віри. Філософія і Біблія не суперечать одна одній, оскільки в християнстві немає нічого нерационального.

Світ створено Богом з нічого, бо в протилежному випадку матерія була б совічною до Бога. Бог не може не творити. Творіння продовжується завжди. *Постулює існування різних світів*, обмежених у просторі і часі, які не повторюють один іншого і *розвиваються*.

Пише, що Бог творить душі, які є вільними і сповненими гарячої любові до Бога. Вони поступово охолоджуються і відпадають від Бога. Щоб зупинити це падіння Бог створює світ.

В кінці світу *всі* душі повернуться до Бога та спасуться (**апокатастис**). Це вчення про апокатастис визнано церквою єретичним, бо вона заперечує принцип свободи.

3. Патристика (східна та західна). Східна патристика

1. Великі каппадокійці.
2. Отці доби останніх вселенських соборів.
3. Ісихазм. Григорій Палама.

Золоте сторіччя східної патристики (IV – перша половина V ст.).

Представники: Св. Афанасій Великий. Св. Василь Великий. Св. Григорій Назіанзін, Св. Григорій Ниський, Св. Іоанн Златоуст, Преп. Макарій Великий (Єгипетський) та багато інших.

Великі каппадокійці: Свт. Василь Великий, Свт. Григорій Богослов (Назіанзін), свт. Григорій Ниський, *Свт. Василь Великий* народився приблизно у 330 р. в Каппадокії Кесарійській. Мати його на ім'я Еммелія була дочкою християнського мученика. Вона народила 10 дітей, з яких 3 стали єпископами, а 5 – канонізованими святими. Батько – юрист. Освіту Василь Великий отримував у Кесарії, Константинополі та Афінах. В Афінах він познайомився з Григорієм з Назіанзу (св. Григорій Богослов), з яким їх зв'язувала дружба усе життя. Після отримання освіти прагнув спілкування з подвижниками, відправився на батьківщину анахоретів – Єгипет, Палестину, Сирію та Месопотамію. Роздає все багатство бідним та засновує монастир.

Виступає проти спроб влади, яка знаходилася під впливом єресі аріанства, знищити православ'я. На всі загрози влади святитель відповідав настільки мудро, з такою духовною силою слова, що здивував аріанського префекта: «Зі мною ще ніхто так не розмовляв». Василь Великий зміг захистити православну церкву в Кападокії, де він був митрополітом. Та до перемоги православ'я над аріанською єресью він не дожив. Помер 1 січня 379 р.

Основна заслуга Василя Великого – **уточнення богословської термінології в боротьбі проти аріанства**. Свт. Василь довів, що єдиною доцільною формулою, коли мова йде про Святу Трійцю, – це «єдина сутність та три Іпостасі» (до нього «сутність» та «іпостась» розуміли як синоніми). Іпостась – особа, персона, святе ім'я.

Світ є розумним, логоси (імена, закони) пронизують всесвіт.

Вчення про богопізнання: «неможливо жити, не пізнаючи Бога, незнання Бога – смерть для душі». Знання про Бога береться з священного Писання, священного Передання та з природної діяльності людського розуму (вивчення природи, краси світу, його високої доцільності; самопізнання – пізнання власної душі). Затемнюють пізнання не почуття, а пристрасті, що підкорюють душу тілу.

Дух та тіло порівнює з чашами ваги. Якщо одна піднімається, інша опускається. Тому для істинного пізнання потрібно самообмеження фізичних потреб.

Педагогічні твори: «Слово до юнацтва» – про те, як вилучати корисне з язичницької культури (літератури, поезії, філософії). Саме завдяки таким мислителям як Василь Великий в Візантії не здійснилося заперечення та забуття античної культури.

Написав «Шестиднев» – роздуми про красу творіння, збірки описів життя тварин та птахів з морально-духовними висновками. Поеднує знання з біології та релігійної етики. Пафос цього твору – це радість, подив і захоплення від розуміння краси і гармонійності всесвіту, природи. Оптимістичне сприйняття природи є наслідком особливої точки зору, яка в усіх природних явищах бачить дари Божої любові. Василь Великий повчає любити кожну істоту, незалежно від корисних чи шкідливих її якостей. Ця точка зору означає любов до природного світу заради нього самого, без усякої корисливої мети.

Свт. Григорій Богослов (Назіанзін). Нар. приблизно у 330 р. Походив з багатой кападокійської родини. Був людиною споглядального складу, не прагнув до активного суспільного життя. Та св. Василь Великий закликав його до служіння, і він робив це з почуття обов'язку. Коли Григорій Богослов прибув до Константинополю, там всі храми було захоплено аріанами. Служби правив у парадному залі будинку одного зі своїх родичів. Проповіді святителя мали таку силу, що народ став повертатися до православної віри.

Розробляв *христологічне вчення – вчення про поєднання Божества та людства в Христі*. Попереджаючи христологічні дискусії V ст., свт. Григорій наполягає на повноті божественного та людського в Христі: Христос – це Бог і довершена людина одноразово. Христос – це єдина особа, єдина іпостась. Поеднавши з Собою повноту людського ества, Бог таким чином спасає всю людину – не тільки душу, але й тіло *виліковується від гріха та смерті*. Його теза: «Що не поєдналося з Божеством, те не спасається».

Основною метою боговтілення є *обоження людини*, коли в людині розвиваються ті якості, що становлять образ Божий. Повчав, що «говорити про Бога – велика справа, але значно важливіше очищувати себе для Бога» – аскетичний подвиг вважав вищою проповіддю Христа.

Григорій Ниський (335–394). Богопізнання – мета людського життя. Сутність Бога пізнати неможливо. Лише частково Бог відкривається людині у створеному світі. Існує два шляхи богопізнання: катафатичний – коли ми приписуємо Богу усі мислиневі форми довершеності та апофатичний – коли ми вилучаємо з поняття про Бога все, що не може належати довершеним істоті.

Стадії богопізнання. 1. Стадія очищення від гріхів, пристрастів. 2. Пізнання Бога через видимий світ та самопізнання власної душі. 3. Екстаз або полум'яна любов до Бога (тверезе сп'яніння).

Богопізнання – це перехід від темряви гріхів до світла, а потім відкриття світлосяючого мороку. На цій стадії богопізнання душа розуміє, що вона є настільки далекою від довершеності, ніби вона ще й не підходила до початку богопізнання та це відкриття не принижує людину, а дає їй крила дійсної свободи.

Велич людині не в тому, що вона є мікрокосмом тобто маленькою копією космосу, а в тому, що вона є образом Бога. Душа і тіло людини створенні водночас, але душа переживає тіло. У воскресінні відновлюється зв'язок душі та тілу.

Псевдодіонісій. Між V та VI ст. жив автор, якого називають Діонісієм Ареопагітом. Невідомий автор хотів, щоб його вважали тим самим Діонісієм, якого на вернув у христову віру апостол Павло, коли проповідував в Ареопазі. Під цим ім'ям дійшли такі твори «Про небесну ієрархію», «Про імена Божі», «Про містичну теологію» і листи. Ці роботи мали великий успіх.

Псевдодіонісій *переосмислює неоплатонізм в християнських термінах.* Світ – це ієрархічне буття, в якому все зливається в гармонії. Саме правильний лад ієрархії визначає гармонійність буття. Нище прагне до вищого, бере сили з вищого, вище піклується про нижче, жертвує собою заради вищого. Панувати в цій ієрархії означає любити, любити – означає жертвувати. Буття Бога є вищим за будь-які визначення та поняття.

Св. Максим Сповідник (579/80 – 662). Написав праці: «Питання до Фаласія про Св. Письмо», «Глави про любов», «Аскетична книга», Теологічні записки» та багато ін.

Поняття *іпостась* в нього означає не стільки індивідуальність, скільки реальну самотність, образ. Стверджував, що однієї віри недостатньо для спасіння. «І демони вірять та бояться Бога...» – «віра є мертвою без справ».

Максим відстоював, що в Христа є дві природи і дві волі. За це йому відрізали язик та відрубали правицю а потім вислали на Кавказ в 659 р., через три роки він помер. А ще через 18 років на VI Константинопольському Соборі його тезу про «Христа як істину людину та істинного Бога» утвердили офіційно. Саме тому його і назвали *сповідником*.

Іоанн Дамаскін (673/76 – 777 гг.) народився в Дамаску та носив прозвисько Мансур (непереможний). Він а його батько були міністрами дамаського халіфа. Написав численні богословські праці («Про природу людини», «Про образ Божий в людині», «Три слова проти тих, хто заперечує ікони» тощо) та Октоїх (система церковного музичного співу, що складається з восьми голосів), 64 канони гімнів та церковних пісень. Філософія завдяки Дамаскіну стала розумітися як почесне заняття; предметом філософії є пізнання сутності буття людського та божественного, видимого та невидимого. Філософія – це мистецтво мистецтв та наука наук, це любов до мудрості, та оскільки істинна премудрість – Бог, то любов до Бога і є істинною філософією.

В роки гонінь на іконошанувальників розробив православну теорію образу: православні поклоняються не «дошкам», а Першообразу, образ якого зображено на

іконі. Через втілення Бог дав можливість людям побачити себе, тому після приходу Христа старозаповітна заборона на зображення Бога знімається.

3. *Св. Григорій Палама (1296 – 1359)* – візантійський православний святий, практик та теоретик ісихазму, здійснив довершене богословсько-теоретичне обґрунтування ісихазму. Був монахом на грецькій горі Афон, а пізніше архієпископом міста Солунь. В роботі «Тріади на захист святих мовчальників» відстоює досвід живої віри та любові до Бога, коли людина очищує молитвою серце настільки, що бачить Бога як нетоварне світло. Наполягав на тому, що Бога не можна пізнати у Його сутності, але Бог пізнається через божественні енергії, джерелом яких Він є.

Вчення отримало назву *ісихазм* (від грец. *ήσυχία* – спокій, тиша). Ісихазм – містична, аскетична течія православного християнства, сутністю якої є обоження людини, тобто повне єднання з Богом ще під час земного життя, коли людина стає святою, тобто «богом за благодаттю, а не за сутністю». Засобом, що дозволяв досягнути такого стану, визнавалась безперервна Ісусова молитва – «Господи Ісусе Христе, Сине Божий, помилуй мене грішного». Така молитва, що її аскет повторював без перерви протягом усього життя, за умови його смирення та сходження на нього благодаті Божої, була знаряддям повного переображення його суті.

В 1351 р. догмат про Божественну сутність та енергії було прийнято на Соборі східною церквою. Слава святого після смерті тільки збільшилася – його мощі виявилися чудотворними. Через 10 років після смерті Григорій Палама був канонізований.

Західна патристика. Аврелій Августин (354 – 430)

1. Життя та твори. Відношення до античної філософії. Критика скептицизму.
2. Віра та розум. Теорія пізнання.
3. Онтологія.
4. Антропологія.
5. Філософія історії.

1. Життя та твори. Відношення до античної філософії. Критика скептицизму

Блаж. Августин – геній середньовічної філософії, який розробив середньовічний метод філософування, критично переосмислив Плотіна та здійснив творчий синтез неоплатонізму та християнського богослов'я. Твори Августина: «Про Трійцю», «Про град Божий», «Сповідь». Боровся з ересю пелегіанства.

Суперечливе відношення до А.: православна церква шанує А. як святого – він боровся проти різноманітних ересей та розвивав богослов'я. Та не все в його творах приймається. Зокрема саме блж. Августин – автор знаменитого *Filioque* – католицького догмату про те, що Дух Святий сходить не тільки від Отця, але *і від Сина*. Тоді його думки не увійши в Символ віри та пізніше саме вчення *Filioque* сприяло відділенню західної католицької церкви від православ'я. Крім того, Мартін Лютер був монахом ордену августинців і теж зазнав впливу вчення Августина (вчення про виправдання однією вірою Лютер запозичив у Августина).

Народився блаж. Августин у м. Тегаст на півночі Африки. Батько – язичник, мати – християнка – блаж. Моніка. Після смерті батька (в 15 років) А. кидає домівку та віддається світським розвагам. В Карфагені він отримує освіту. Невідома нам сьогодні книга римського філософа Цицерона «Гортензій» породжує в нього інтерес до філософії. У 30 років Августин їде до Риму. Там відбувається його знайомство з єпископом – св. Амвросієм Медіоланським. Теплий прийом, духовні бесіди з

єпископом спонукають А. більш глибоко розібратися в християнстві. Він починає уважно читати тексти Св. Письма.

Основна проблема, яка на той час його хвилювала – проблема зла. Якщо Бог є всемогутнім та благим, звідки береться зло? Маніхейське пояснення зла тим, що існує два боги – добрий і злий (дуалізм) Августина не задовольняє. У 386 р. під впливом св. Амвросія Медіоланського Августин приймає крещення. Читає Плотіна, в якого знаходить для себе відповідь на проблему, що його хвилювала. Причиною зла є не Бог, а свобода людини, якою вона може скористатися як заради добра, так і заради зла.

Блаж. Августин склав докладну історію античної філософії. Пише про походження грецької філософії з двох шкіл – італійської (Піфагор) та іонійської – Фалес. Піфагор став першим використовувати слово «філософія». Сократ спрямовує філософію на етичну тематику. Він, також, першим зрозумів, що Бога можна пізнати тільки чистою душею, не затьмареною бажаннями та пристрастями. Тільки Платон розвивав вчення Сократа, хоча було багато тих, хто називався послідовником Сократа. Платон ближче всіх античних філософів підійшов до християнських положень про нематеріальність Бога, про створення всього Богом, про нематеріальні образи – ідеї. Розум він ставив вище за почуття у пізнанні. Пізнання Бога вважав вищим благом. Платон прийшов до всіх цих висновків шляхом власних роздумів та через запозичення біблійної мудрості.

Позитивним у стоїків А. вважає вчення про негативний вплив пристрасті на пізнання. Що до епікурейців, то саме від А. пішов міф про надмірні чуттєві насолоди епікурейців, що не відповідає дійсності. Демокріта він не згадує взагалі. Аристотеля вважає учнем Платона, не самостійним філософом. Платона та Порфірія високо цінує за поняття «іпостась».

А. вважає, що проблема істини є провідною для християнської філософії. Духовно-практичний аспект цієї проблеми такий: якщо нема істини, то і Бога не існує. Якщо істина не пізнається, то і Бога неможливо пізнати, отже нема шляхів для спасіння. Скептицизм підриває основи релігії, стверджуючи, що все одно, чи є Бог, чи ні.

Фраза «знання істини є неможливим» – має в собі протиріччя. Якщо це є істина, то людина цю істину визнає, якщо ні – значить вона визнає протилежне – істина існує. Крім того, скептики аргументують певні положення за допомогою логічних законів, тобто ці закони вони визнають істинними. Визнають скептики і математичні істини. Не почуття обманюють нас, а розум не завжди може зробити правильний висновок. Почуття не заважають нам, а зв'язують нас із світом. І останнє: навіть якщо людина не впевнена в існуванні істини, вона все одно мислить, існує – і це є істиною «Я вагаюся, отже я існую». (пізніше, у XVII ст. Декарт перформулює це: «Я мислю – значить я існую»).

2. Віра та розум. Теорія пізнання.

Можливі 3 варіанти: віра+розум=гармонія; тільки віра, тільки розум.

Августин вважає, що віра – це специфічне мислення, особлива раціональність, один з видів знання. Не будь-яке мислення є вірою, але віра – це завжди мислення. Якщо кожний буде все піддавати сумніву, пізнання буде неможливим, знання не буде накопичуватися, кожний буде все розпочинати з «0».

За часом первинною є віра, за сутністю – розум. Та не все можна зрозуміти розумом. Віра ширша за розуміння. Існують сфери людського пізнання, які доступні тільки вірі – історія; 2 – де віра поєднується з розумінням (доказові науки) – логіка, математика і 3 – де розуміння можна отримати тільки через віру – релігія. Віра не є проти розумною, вона є надрозумною (Кант). «Вірую, щоб зрозуміти».

Пізнання здійснюється через самопізнання. Якщо скептики говорили, що нематеріальна душа не може пізнати матеріальний світ, ми пізнаємо тільки свою душу, то Августин відповідає, що в нашій душі містяться образи всього світу, наша душа є образом Бога, отже самопізнання – це пізнання Бога і світу.

Августин формулює тезу про активність *почуттів*, які не відображають предмет пасивно, як дзеркало. Не предмет діє на почуття, а, навпаки, почуття діють на предмет і тому ми його сприймаємо у формі нематеріального образу.

Не всі знання можна вивести із почуттів. Крім світу, який ми пізнаємо за допомогою почуттів – світу плинного – існує світ незмінних істин, що досягаються розумом. Наприклад, $3+7=10$. Математика – це світ незмінних істин. Також не можна вивести з емпіричного досвіду моральні закони та поняття.

Використовує образ Плотіна: світ матеріальний по відношенню до Душі подібний до сітки, закинutoї в море – щось схопить, а щось залишається невловимим. Таким же є відношення Душі до Розуму.

Між світом плинним, що сприймається почуттями, і світом вічних істин є посередник – людський розум. Він може пізнавати і один світ, і інший. Однак розум є вищий за чуттєвий світ та нижчий за світ божественний.

Як людина може пізнавати істини, що знаходяться в божественному Розумі? Відповідь: Бог є нематеріальним, вічним, незмінним, не має просторового обмеження, заходить всюди та не частково, а повністю. Отже, Бог знаходиться і в нашому розумі. Саме тому людська душа здатна досягнути істину у всій її повноті.

Вся істина знаходиться у людини в пам'яті. Пізнання – це актуалізація знання за допомогою мислення. Знання – апіорне, істини є вродженими. Людина пізнає тому, що істина існує в людини і спонукає людину до своєї актуалізації. Душа освітлюється світлом Істини і отримує здатність мислити та пізнавати. Джерелом світла є Божа премудрість, Логос, який освітлює душу.

3. Онтологія

Буття є незмінним, все, що змінюється несе в собі небуття (від Парменіда). Буття існує лише у Бога, все інше має часткове буття. Буття, тобто Бог є чиста форма, а світ – це поєднання форми та матерії (Аристотель). Душа – це оформлена духовна матерія. Матерія не є синонімом матеріальності. Матерія – це те, що може прийняти певну форму. А форма – це те, завдяки чому ми можемо пізнавати предмети.

Світ і душа змінюються з часом (11 книга «Сповіді»). Бог існує до часу. Коли Він творить світ, то творить і час. Тому безглуздо питати, а що було до того, як Бог створив світ – «до того» можливо в умовах часу. А. стверджує, що *існує тільки теперішній час*. Про минуле можна говорити лише як про теперішнє минулого, а про майбутнє як теперішнє передчуття. Минуле та майбутнє існують тільки в душі людини як пам'ять або як передчуття, надія. Час існує і об'єктивно, і в нашій душі. «Час – це протяжність Духу». «В тобі, душе моя, я виміряю час».

Світ існує один раз і не в циклічному часі, а в лінійному.

Першим пропонує ідею розвитку. Бог творить світ зразу у вигляді декількох семінних логосів, в яких закладені всі можливості розвитку світу. Цей розвиток є постійним.

4. Антропологія

Зла природного не існує, та існує зло моральне – зло в людині або гріх. Людина є, з одного боку, подoba Божа, а з іншого – істота, що відпала від Бога в наслідок гріхопадіння. Центральним в антропології є христологія – вчення про спокуту Христом людських гріхів.

Заперечує неоплатоністичне відношення до тілу як до чогось негативного. Тіло – не зло. Зло є підкорення душі тілу. Людина є єдність тіла та душі, розумна душа, що володіє власним тілом. Душа є основою життя та пізнання світу. Душа та тіло поєднані та вони не зливаються одне з одним. «Тіло – храм душі. І в цьому храмі ми маємо прославляти Бога, а не стіни».

Проблема походження зла – основна проблема августинівської етики. Зла не існує. Може бути відсутнім добро, або добро може бути недостатнім. Зло – є погіршення. Якщо добро існує реально, то зло є ослаблення добра. Відповідно гріховність є спотворена воля, яка відвертається від Бога і прагне до матеріального, вищого буття. Оскільки світ створено з небуття, то світ несе в собі це небуття. Звідси можливість зла. Людська воля тягне людину до небуття. Причиною зла є вільна людська воля.

Веде полеміку з пелагіанами.

Пелагій: людина рятується завдяки власному свободному, вільному вибору. Людина може врятуватися і без Благодаті, все залежить виключно від її особистої волі. Бог творить світ і потім не втручається в нього (деїзм).

Августин: свобода людини і Боже проведення існують одноразово, але людина рятується завдяки Божій благодаті. Після гріхопадіння душа людини змінилася настільки що своїми силами вона повернутися до Бога не може взагалі.

Православна точка зору (Іоанн Кассіан): відбувається зустріч свободного вибору людиною Бога та Божої благодаті. Ця зустріч позначається поняттям «синергія».

Любов – це принцип, що організує весь світ. Душа любить Бога і прагне до Нього. Тіло прагне до матеріального. Звідси тілесна любов і любов духовна. Вони знаходяться у відношенні зворотної залежності. Чим більше тілесного, тим менше духовного і навпаки. Духовна любов є вільною на відміну від тілесної любові, яка підкоряється законам тілесного світу. Моральна людина обмежує любов до матеріального та розвиває любов до Бога.

5. Філософія історії

Перший дає лінійний образ історії. Усю історію Августин розділяв на 7 періодів. Августин заперечував можливість Царства Божого на землі. Основний твір – «Про державу Божу».

Царство небесне – град Божий, в якому будуть жити праведники. Йому протистоїть град земний, де люди живуть за людськими нормами, люблять себе, а не Бога; жителі небесного граду живуть за волею Бога, тому що люблять Його. Символом града земного є Вавилон, а небесного – Ієрусалім. Земна держава дає матеріальні, відносні блага. Ними не треба насолоджуватися, їх треба просто використовувати. Насолоджуватися людина повинна тільки духовними благами.

Ідеальна держава на землі є неможливою. Держава – це відносне благо. Метою державного устрою є утримання порядку та миру, щоб життя людей не перетворилося на пекло.

4. Схоластична філософія

1. Особливості схоластики. Дискусія про універсалії.
2. Філософське вчення Хоми Аквінського.

Схоластика – слово походить від грецького *σχολή* – шкільний, вчений. С. філософія – це філософія (XI-XIV ст.), яка базувалася на положенні про те, що в пізнанні Божественних істин певну роль відіграють і віра, і розум. Широко застосовують та розробляють аналітичні методи. Та з часом схоласти перейшли до надуманих проблем, а схоластика стала символом безплідного, абстрактного філософування на псевдо релігійні теми.

Одна з центральних проблем схоластики – проблема універсалій (загальних понять, ідей): існують вони об'єктивно чи вони є просто назвами, словами. Три течії:

1. *Реалізм* – визнання об'єктивного існування універсалій.
2. *Номіналізм* – існують тільки одиничні предмети, поняття – це просто назви предметів.
3. *Концептуалізм* – універсалії існують в людському розумі.

Ансельм Кентерберійський (1033 –1109). Отримав ім'я – «Другий Августин». Основне знаряддя розуму – філософія, основне завдання філософії – укріплення віри. Прибічник *реалізму*.

Доведення буття Божого: апостеріорні (ті, що спираються на досвід) та апріорні (до досвідні). Наприклад, рух наводить на ідею про первинну Силу, що рухає все.

Онтологічний доказ: Бог за визначенням є найбільш довершеною істотою. В самому понятті Бога вже присутні абсолютне буття та довершеність.

Представники номіналізму: Росцелін (1050 – 1020): поняття – це тільки звуки голосу. Єретичне вчення, з якого випливало, що єдиного Бога не існує, а існують три боги (тритеїзм).

П'єр Абеляр (1079 – 1142 гг.). «Сократ середньовіччя». «Історія моїх нещасть». Пізнай самого себе». «Введення в теологію» та інші. Створив школу в Парижі, яка пізніше перетворилася на Паризький університет. Нещасне кохання. Народження дочки. Батьки розлучають Елоїзу та Абеляра, вони приймають чернецтво та любов зберігають все життя. Через 20 років після смерті Елоїзи її за заповітом поховали разом з Абеляром.

В дискусії щодо універсалій займав позицію *помірного номіналізму або концептуалізму*. Він вважав, що поняття існують та не окремо від речей, вони існують в людському розумі.

Його погляди є варіантом моралістичного спрощення християнства: він вважав, що Христос прийшов не заради спокути людей від гріхів, а заради морального повчання. Філософію вважав вищою за релігію: тільки філософія може пізнати всю повноту істини. Щодо релігій стверджував віротерпимість, бо в кожній релігії бачив лише часткову істину.

Хома Аквінський (1255 – 1274). «Янгольський доктор». Поеднав західну теологію з вченням Аристотеля.

Син знатного феодалу. Стає ченцем-домініканцем проти бажання своїх батьків. Навчається в Паризькому університеті.

Найбільш відомі праці – «сума істини католицької віри проти язичників» та «Сума теології».

Діалогічний метод. Розглядає всі точки зору. Теза: точка зору, яка є неприйнятною для католицизму. Далі йде критика цієї позиції (заперечення) і висновок. Істину викладає у формі силогізму, що для читача набуває значення абсолютно доведеного положення. Це є один з найбільш популярних методів схоластики.

Перший предмет філософії – Бог (Його вивчає метафізика), другий предмет – шлях до Бога (етика), третій – Христос – шлях спасіння (вчення про спасіння).

Теологія бере свої знання з Одкровення (догмати є над розумними), а наука бере знання з почуттів та розуму. Наука має співвідносити свої результати з вищою істиною.

Докази буття Божого – космологічні (5). Все в світі пов'язано причинно-наслідковим зв'язком, Отже повинна існувати першопричина. Першопричина руху, оскільки все рухається. Якщо існує не тільки випадковість. Але й необхідність, то повинна існувати вища необхідність. Якщо є різні рівні довершеності, то має бути і абсолютно довершена істота. Все в світі має свою мету, отже світ в цілому має свою мету, якою є Бог.

Наш світ є за Хомою А. єдиним, обмеженим в просторі, він побудований ієрархічно. Ця ієрархія передбачає існування чогось недовершеного. Ця недовершеність у порівнянні з Богом здається людям злом. Абсолютного зла не існує.

Душа – це безсмертна форма тілу. Тіло – не окупи душі, а необхідне доповнення душі. Душа не втрачає індивідуальності і після смерті тілу. Душа без тілу живе неповним життям в очікуванні Страшного суду та воскресіння мертвих, коли людина знову стане цілісною.

Гносеологія Хоми Аквінського. Пізнання починається з почуттів. «Немає нічого в розумі, чого б не було у почуттях». Почуття створюють цілісний образ. Цей образ знаходиться в пам'яті. Пам'ять, розум, уява обробляють цей образ а пізніше вже він стає об'єктом для розуму.

Розум є активний та пасивний. Пасивний розум отримає матеріал від почуттів, а активний оброблює цей матеріал.

Етика. Всі істоти розділяються на тих, що мають розум і не мають його. Істоти, що не мають розуму, реалізують мету, яку ставлять для них інші, а в кінці кінців мету, яку ставить Бог. Істоти, які мають інтелект діють вільно. Моральним є тільки вільний вчинок. Людина настільки вільна, що навіть Бог не може примусити її зробити щось проти її волі.

Та не всі дії людини є вільними (під впливом пристрасті людина діє як тварина). «Бути вільним» для А. – синонім «бути розумним».

Людина відрізняється від інших істот не тільки тим, що прагне до Бога, але й радіє Йому, може отримувати духовну насолоду.

Соціологія. Держава повинна сприяти моральному стану людини. Якщо в людини одна душа і вона керує цією душею, світом править Бог, отже державою має правити один правитель. Найкраща форма держави – монархія. Та правити справедливо може тільки Божа людина. Тому правитель – це не світський цар, а папа римський (католицька теократія), який виконує волю Божу.

ПИТАННЯ САМОСТІЙНОЇ РОБОТИ З РЕЛІГІЄЗНАВСТВА

1. Що таке «монотеїзм»? а) одна з богословських дисциплін; б) заперечення буття Бога; в) віра в єдиного Бога; г) віра в декількох богів.
2. «Світові» релігії – виберіть правильний рядок: а) християнство, конфуціанство, індуїзм; б) індуїзм, християнство, іслам; в) буддизм, християнство, іслам; г) православ'я, католицизм, протестантизм.
3. Християнство виникає: а) у Візантійській імперії; б) у Римській імперії;
4. в) в імперії Олександра Македонського; г) у Київській Русі.
5. Розкол на католицизм і православ'я відбувся в: а) 1154 р.; б) 1054 р.; в) 954 р.; г) 1254 р.
6. Як перекладається слово Євангеліє? а) пророцтво ; б) блага звістка; в) влада Бога; г) Святе Письмо.
7. Священним Писанням іудеїв є: а) Коран; б) Агада; в) Старий Заповіт; г) Танах.
8. Буддизм виникає в: а) середині I тис. до н. е.; б) середині II тис. до н. е.; в) на межі I тис. до н. е. – I тис. н. е. г) середині I тис. н. е.
9. Священним Писанням у християнстві є: а) Старий Заповіт; б) Новий Заповіт; в) Біблія, яка включає Старий та Новий Заповіт; г) Апокаліпсис.
10. Мусульмани повинні молитися: а) п'ять разів на добу; б) три рази на добу; в) шість разів на добу; г) два рази на добу.
11. Тотемізм – це: а) віра в існування душі та духів; б) віра в певну надприродну силу, що панує в світі; в) віра у надприродний зв'язок людей із тваринами та рослинами; г) віра в долю.
12. У якому документі, прийнятому на Вселенському соборі, викладено основи догматики православ'я: а) Символ віри; б) Церковний устав; в) едикт про віротерпимість; г) закон Божий.
13. Верховною владою у Ватикані наділений: а) конклав кардиналів; б) Папа Римський; в) Вселенський патріарх; г) Вселенський собор.
14. Від якої з церков Київська Русь прийняла християнство: а) Константинопольської; б) Римської; в) Єрусалимської; г) Олександрійської.
15. Як перекладається слово Євангеліє? а) пророцтво ; б) блага звістка; в) влада Бога; г) Святе Письмо.
16. Хадж це: а) паломництво до мусульманських святих місць, б) назва мусульманської культової страви; в) титул духовного лиця; г) культова споруда.
17. Медитація це: а) буддистські ліки; б) буддистська писемність; в) буддистські психофізичні практики; г) буддистський світогляд.
18. Дія, яка не є християнським таїнством: а) хрещення; б) миропомазання; в) введення в храм; г) сповідь.
19. Виберіть суто католицький догмат: а) непорочне зачаття Ісуса Христа; б) воскресіння Ісуса Христа; в) вчення про чистилище; г) вчення про боголюдську природу Христа.

20. Батьківщина засновника ісламу Мохаммеда: а) Мекка; б) Медина; в) Стамбул; г) Єрусалим.
21. Намаз це: а) мусульманська молитва; б) мусульманська їжа; в) мусульманська війна; г) мусульманська община.
22. Як звали засновника буддизму: а) Рамакришна; б) Сідхартха Гаутама; в) Джавахарлал Неру; г) Бодхидхарма.
23. Визначте тезу, яка не притаманна віровченню буддизму: а) спасіння душі, б) світ є ілюзією, в) життя це страждання, г) існує причина страждань.
24. Яке православне свято має назву Богоявлення: а) Різдво Ісуса Христа; б) Хрещення Ісуса; в) Переображення; г) Воскресіння.
25. Згідно біблійного світогляду, найбільша катастрофа, яка змінила духовну сутність та історичний розвиток людства, це: а) гріхопадіння; б) всесвітній потоп; в) масове винищення єврейських немовлят у Єгипті; г) Вавілонський полон.
26. Виберіть назви православних постів: а) Великий, б) Хрещенський; в) Різдвяний, г) Троїцький; д) Петрівка; ж) Успенський.
27. Рух за реформу католицької церкви очолив: а) Джироламо Савонарола; б) Мартін Лютер Кінг; в) Мартін Сповідник; г) Мартін Лютер.
28. Яка заповідь є «найбільшою» в Новому Заповіті: а) шануй батька і матір...; б) не вбивай; в) шукай Царства Небесного...; г) люби Господа Бога свого ...
29. Целібат це: а) один із ступенів католицького священства; б) обітниця мовчання; в) обітниця безшлюбності для католицького духовенства; г) рада кардиналів.
30. В якому місті народився Ісус Христос: а) Назарет, б) Віфлеєм, в) Єрусалим, г) Кана Галілейська.
31. Який релігійний культ заохочував Конфуцій? а) культ шанування предків; в) культ шанування богів; б) культ шанування жінок; г) культ шанування сонця.
32. Ім'я апостола, який до зустрічі з Ісусом Христом був гонителем християн: а) Петро; б) Іуда; в) Павло; г) Яків.
33. Розходження в між католицизмом і православ'ям почалося через догмат: а) про чистилище; б) про Filioque (читається укр. - філіокве); в) про непорочне зачаття Діви Марії; г) про непогрішимість папи.

ПРАКТИЧНЕ ЗАНЯТТЯ № 4 (2 години)

Тема: ЕТИЧНА ТА ЕСТЕТИЧНА СВІДОМІСТЬ ДОБИ ВІДРОДЖЕННЯ ТА РЕФОРМАЦІЇ

Мета

- Розкрити основні напрямки та особливості ренесансного гуманізму (титанізм, християнський гуманізм).
- Ознайомитися із етичними поглядами мислителів доби Відродження та Реформації.
- Ознайомитися із шедеврами ренесансного мистецтва в контексті конкретних форм гуманізму.

!План

1. Поняття гуманізму. Різновиди гуманізму в добу Відродження (титанізм та християнський гуманізм).
2. Етичні ідеї мислителів Ренесансу та Реформації (Лоренцо Валла, Микола Кузанський, Ніколо Макіавеллі, Мартін Лютер)
3. Мистецтво (література, живопис, скульптура):
 - 1) раннього;
 - 2) високого;
 - 3) пізнього Ренесансу.
4. Особливості північного Відродження

Основна література

Першоджерела

- Еразм Роттердамський. Повні тексти творів // <https://www.ukrlib.com.ua/world/author.php?id=320>
- Макіавеллі, Нікколо. Державотворець. Переклад з італійської: Валентини Балог. – Київ: Арій, 2015.
- Мак'явеллі, Нікколо. Флорентійські хроніки; Державець / Переклад з іт. А. Перепаді. – Харків: Фоліо, 2007.
- Лопе де Вега. Собака на сні. /Переклад Миколи Лукаша / Електронний ресурс: http://chtyvo.org.ua/authors/Lope_de_Veha/Ovecha_Krynytsia_Sobaka_na_sini/

Навчальна література

- Українська та зарубіжна культура. – К., 1999.
- Ліндсей Д. Коротка історія культури. – К., 1995.
- Література доби Відродження. Хрестоматія. – Львів, 2006.
- Січинський В. Історія українського мистецтва. I том: Архітектура. – Нью-Йорк 1956.

Мистецтво XIV – першої половини XVII ст. // Історія українського мистецтва. В 6 тт., т. II. – К. 1967.

Рудольф Н., Лесина Н. Каплиця Боїмів. – Львів, 1972.

Інтернетресурси

Еразм Роттердамський. Повні тексти творів // <https://www.ukrlib.com.ua/world/author.php?id=320>

Лопе де Вега. Собака на сні. / Переклад Миколи Лукаша / Електронний ресурс: http://chtyvo.org.ua/authors/Lope_de_Veha/Ovecha_Krynytsia_Sobaka_na_sini/

Мистецтво Відродження: архітектура, скульптура та живопис / Електронний ресурс: <http://ru.osvita.ua/vnz/reports/culture/12154/>

Мистецтво епохи Відродження / Електронний ресурс: <http://readbookz.com/book/208/7850.html>

Етика епохи Відродження/ Електронний ресурс: http://stud.com.ua/38715/etika_ta_estetika/etika_epohi_vidrodzhennya

Теми рефератів та наукових доповідей

1. Вплив Відродження на сучасну культуру України.
2. Шедеври високого Відродження в художніх музеях світу.
3. Література доби Відродження (конкретна країна – Іспанія, Франція, Італія...)
4. Сміхова культура Ренесансу.
5. Поняття любові у світогляді Відродження на матеріалі твору Лопе де Вега «Собака на сні».
6. Філософські погляди В. Шекспіра (на матеріалі трагедії «Гамлет»).

САМОСТІЙНА РОБОТА ДО ТЕМИ № 4

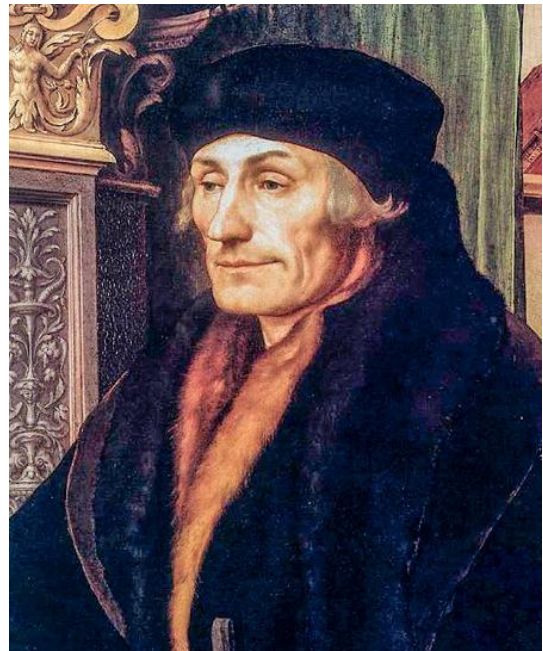
Проаналізувати особливості культури доби Ренесансу на основі культурологічного аналізу одного з художніх джерел або окремого фрагменту твору (на вибір):

1. Джованні Боккаччо. Декамерон (вибрані оповідки). Інтерпретація з італійської: Василь Шкляр. – К.: Дніпро, 2006.
2. Лопе де Вега. Собака на сні; Овеча криниця: п'єси / Лопе де Вега ; пер. з ісп. Миколи Лукаша. – К. : Знання, 2017.
3. Мігель де Сервантес. Дон Кіхот /З іспанської переклав і скоротив: Микола Іванов. – Київ: Школа, 2007.
4. Шекспір Вільям. Гамлет /Пер. з англ. Михайло Рудницький. – Львів, 2008.

ПОРТРЕТИ ВИДАТНИХ ДІЯЧІВ ДОБИ ВІДРОДЖЕННЯ

Нікколо́ Макиавеллі (1469 – 1527)

Еразм Ротерда́мський (1466 – 1536)

Мігель де Сервантес
(1547 – 1616)

Вільям Шекспір
(1564 – 1616)

ПРАКТИЧНЕ ЗАНЯТТЯ № 5 (2 години)

Тема: ФІЛОСОФІЯ ТА КУЛЬТУРА НОВОГО ЧАСУ

Мета

- Проаналізувати особливості культури доби Модерн та закономірності її динаміки.
- Ознайомитися із логікою філософського дискурсу в площині теорії пізнання.
- Розкрити взаємозв'язок культури (релігії, філософії, науки) та мистецтва на прикладі основних стилевих напрямків Нового часу.

!План

1. Місце науки в культурі Нового часу. Наукова революція XVII ст. та її творці.
2. Гносеологічний дискурс філософії Нового часу: емпіризм, раціоналізм, сенсуалізм.
3. Стили мистецтва Нового часу:
 - 1) бароко, рококо (архітектура, скульптура, живопис);
 - 2) класицизм (архітектура, скульптура, живопис);
 - 3) просвітництво в літературі.

Основна література

Першоджерела

Ф. Бекон. Афоризми про витлумачення природи і царства людини.
Рене Декарт. Міркування про метод.

Навчальна література

Бичко А.К., Бичко І.В., Табачковський В.Г., Ярошовець В.І. Філософія як історія філософії: підручник / за загальною редакцією В. І. Ярошовця. – К.: Центр учбової літератури, 2010.

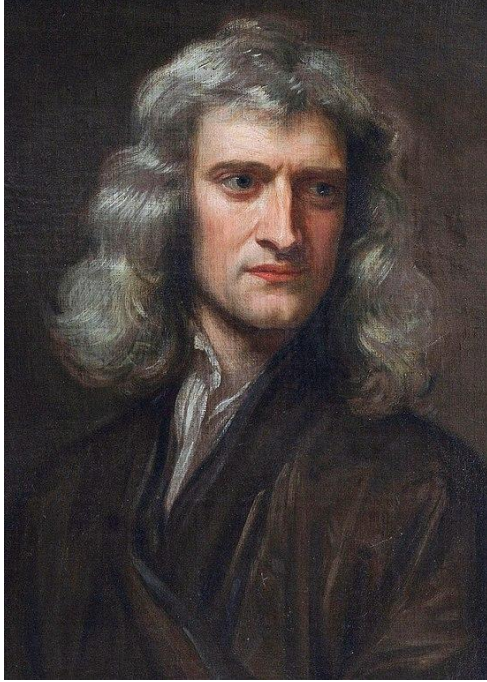
Додаткова література

Ліндсей Д. Коротка історія культури. – К., 1995.
Українська та зарубіжна культура. – К., 1999.

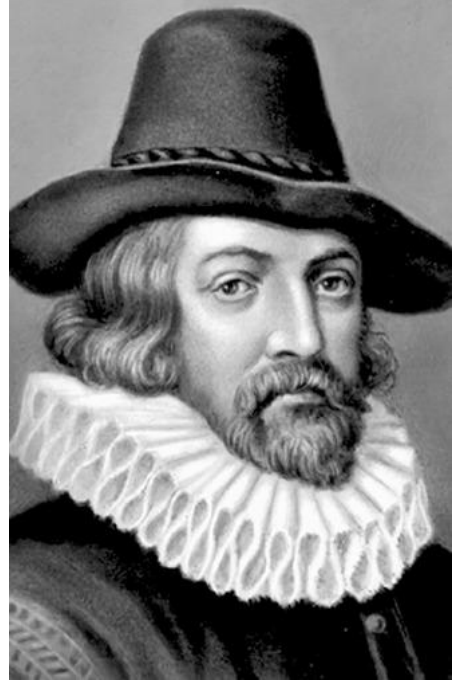
Інтернетресурси

Рене Декарт. Міркування про метод / Електронний ресурс: http://pidruchniki.com/18000102/filosofiya/rene_dekart_mirkuvannya_pro_metod
Джон Лок / Електронний ресурс: https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%94%D0%B6%D0%BE%D0%BD_%D0%9B%D0%BE%D0%BA
Буало Нікола. Мистецтво поетичне / Електронний ресурс: <https://www.ukrlib.com.ua/books-zl/printout.php?id=60&bookid=0>
Історія розвитку бароко у світі / Електронний ресурс: <https://we.org.ua/history/istoriya-rozvytku-baroko-u-sviti/>
Класицизм. / Електронний ресурс: <https://studme.com.ua/1944121713582/kulturologiya/klassitsizm.htm>
Бароко, рококо, класицизм / Електронний ресурс: <https://studfiles.net/preview/5044201/page:40/>
Просвітництво як літературна доба / Електронний ресурс: <http://www.zarlit.com/zno/34.html>

ПОРТРЕТИ ВИДАТНИХ ДІЯЧІВ НОВОГО ЧАСУ

Ісаак Ньютон (1643 – 1727) –
англійський науковець, провідна
постать доби Наукової революції.
Заклав основи сучасного
природознавства, творець
класичної фізики, богослов.

Френсіс Бекон (1561 – 1626) –
англійський політик,
державний діяч, вчений,
філософ

Рене Декарт (1596 – 1650) –
французький філософ, математик:
один із засновників філософії
Нового часу; одна з провідних
постатей наукової революції

Пітер Пауль Рубенс (1577– 1640) –
фламандський живописець, один з
найвизначніших представників
доби бароко

ПРАКТИЧНЕ ЗАНЯТТЯ № 6 (4 години)

Тема: **ФІЛОСОФІЯ XVIII – XIX ст.**

Мета

- Ознайомитися із основними здобутками представників *німецької класичної філософії*.
- Виявити закономірності появи філософії *ірраціоналізму* в XIX ст. Розкрити основні ідеї представників ірраціональної гілки філософії.
- Зрозуміти *кордоцентризм* як основний принцип української філософії XVIII – XIX ст.

!План

1. Німецька класична філософія:
 - а) І. Кант як засновник НКФ (докритичний, критичний періоди, «річ в собі», «річ для нас», антиномії, категоричний імператив);
 - б) філософія Г.В.Ф. Гегеля (об'єктивний ідеалізм, протиріччя методу та системи).
2. Ірраціоналістична філософія XIX ст.: А. Шопенгавер, С. Кіркгор, Ф. Ніцше.
3. Українська філософія XVIII – XIX ст. (Г. Сковорода, П. Юркевич).

Основна література

Першоджерела

Кант І. Критика чистого розуму. Вступ. Переклад з нім. та примітки Ігоря Бурковського, – Київ: Юніверс, 2000. – С. 39–53.

Г.В.Ф. Гегель. Хто мислить абстрактно? / Електронний ресурс: <http://blog.i.ua/user/2992672/1306877>

Фрідріх Ніцше. Так казав Заратустра: Книжка для всіх і ні для кого. Жадання влади. Переклад з німецької Анатолій Онишко та Петро Тарашук. – Київ: Дніпро, Київ: Основи, – 1993.

Сковорода, Г.С. Повне зібрання творів : у 2 т. / Г.С. Сковорода. – К. : Наук. думка, 1973.

Сковорода Г. Разговор пяти путников о истинном щастии в жизни // Людина і довкілля: У 2-х кн. / Упоряд. В.С. Крисаченко. – К., 1995. – Кн. 2. – С. 149–152.

Енгельс Ф. Людвиг Фейєрбах та кінець німецької класичної філософії. Розділ 1. (див. додаток, с. ?)

Юркевич П. Серце і його значення в духовному житті людини // Основа. – 1994. – № 3. – С. 162–165.

Юркевич П. Мир з ближнім як умова християнського співжиття // Філософ. і соціол. думка. – 1992. – № 9. – С. 94–99.

Навчальна література

Бичко А.К., Бичко І.В., Табачковський В.Г., Ярошовець В.І. Філософія як історія філософії: підручник / за загальною редакцією В. І. Ярошовця. – К.: Центр учбової літератури, 2010.

Вільчинська С. Антропологічні розвідки П. Юркевича та С. К'єркегора // Філософ. думка. – 1999. – № 1-2.

Зязюн І. «Філософія серця» Г. Сковороди // Шлях освіти. – 1998. – №1. – С. 38–40.

Попович М. Григорій Сковорода: філософія свободи. – 2-е вид. – К.: Майстерня Білецьких, 2008. – 256 с.

Додаткова література

Карпин К. Етико-гуманістичне розуміння людини у творчій спадщині Г.Сковороди // Людина: становлення та розвиток. Філософські пошуки. – Львів, Одеса, 1997. – Вип. IV. – С. 283–284.

Кебуладзе В.І. Кант і російська релігійна філософія // Філософ. і соціол. думка. – 1995. – № 7-8.

Кисельов С. Гегель // Політична енциклопедія. Редкол.: Ю. Левенець (голова), Ю. Шаповал (заст. голови) та ін. – К.: Парламентське видавництво, 2011. – с. 129.

Корнієнко Н.М. Григорій Сковорода: гіпотеза щастя // Філософ. і соціол. думка. – 1992. – № 11. – С.113–129.

Коценко К. «Серце ж, а не плоть є істинною людиною»: Г.С.Сковорода та його етичні погляди // Віче. – 1997. – № 1. – С. 112–124.

Крилова С. Становлення гуманітарної еліти України та ідея безсмертя особи в українській класичній філософії // Розбудова держави. – 1997. – № 4. – С. 38–40.

Летцев В.М. «Філософія серця» П.Д. Юркевича // Практична психологія та соціальна робота. – 1994. – № 6. – С.38–40.

Лук М.І. Етика обов'язку. Аналіз моральної філософії Канта // Лук М.І.. Етичні ідеї в філософії України. – К., 1993. – № 5.

Лук М.І. Юркевич чи Чернишевський ? // Лук М.І. Етичні ідеї у філософії України другої половини ХІХ – початку ХХ ст. – К., 1993.- Гл. 2. – С.42–71.

Малахов В.А. Філософія вдячності Григорія Сковороди // Вісник АН України. – 1994. – № 11–12. – С.84–88.

Мінаков М. Кантівське поняття «віри розуму». // Філософ. думка. – 1999. – № 6.

Поліщук Н.П. Ідеї філософської антропології І. Канта // Проблеми філософії. – К., 1991. – Вип. 90.

Пісоцький В. Ідея толерантності в етиці Григорія Сковороди // Людина і світ. – 1999. – №10. – С. 49–51.

Тофтул М. Г. Гегель Георг-Вільгельм-Фрідріх // Сучасний словник з етики. – Житомир : Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2014. – 416 с.

Ярошенко Т. До проблеми специфіки філософії С. Кіркегора // Людина: становлення та розвиток. – Львів – Одеса, 1997. – Вип. IV.

Інтернетресурси

Кант І. Критика чистого розуму. Вступ. Переклад з нім. та примітки Ігоря Бурковського, – Київ: «Юніверс», 2000. – С. 39–53. Електронний ресурс: http://aps-m.org/wp-content/uploads/2017/03/Krytyka_chystoho_rozumu.pdf

Гегель Г.Ф.В. Хто мислить абстрактно? / Електронний ресурс: <http://blog.i.ua/user/2992672/1306877>

Афоризми Шопенгауера / Електронний ресурс: <http://balachky.org/people/artur-shopenhauer>

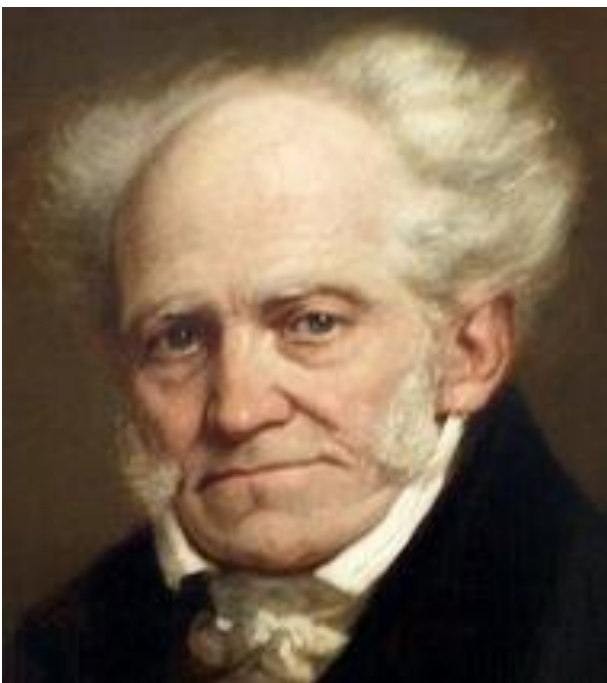
ПОРТРЕТИ ВИДАТНИХ ФІЛОСОФІВ XVIII – XIX ст.

Іммануїл Кант
(1724 – 1804)

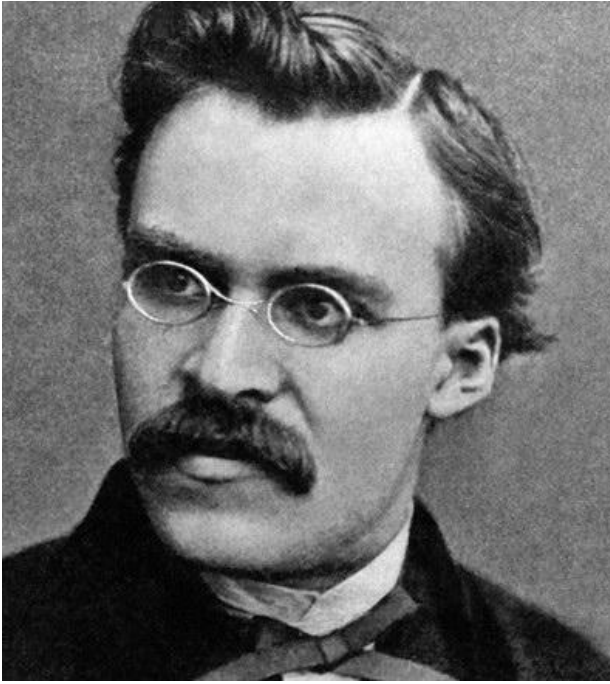
Георг Вільгельм Фрідріх Гегель
(1770 – 1831)

Артур Шопенгавер
(1788 – 1860)

Сьорен К'єркегор
(1813 – 1855)

Фрідріх Ніцше
(1844 - 1900)

Г.С. Сковорода
(1722 - 1794) -
засновник української філософії

Юркевич П.Д.
(1826 - 1874) -
видатний український філософ ХІХ ст.

ПРАКТИЧНЕ ЗАНЯТТЯ № 7 (2 години)

Тема: КУЛЬТУРА XIX ст.: НАУКА ТА МИСТЕЦТВО

Мета

- Ознайомитися із основними науковими відкриттями, що вплинули на розвиток техніки в XIX ст.
- Розкрити аспекти впливу науково-технічної революції на життя людей та суспільства.
- Виявити закономірності розвитку мистецтва та проаналізувати особливості його основних стилєвих напрямків.

! План

1. Науково технічна революція та її вплив на економіку, політику та побут XIX ст.
2. Мистецтво XIX ст.: романтизм, реалізм, імпресіонізм.

Основна література

Навчальна література

- Воронянський О. В. Всесвітня історія XX ст. – Харків, 2006.
Іваницька О. П. Новітня історія країн Європи та Америки. Вінниця – 2003 р.
Ладиченко Т. Всесвітня історія. – Київ, 1999.
Українська і зарубіжна культура. Навчальний посібник / Під заг. ред. Заболоцької К.В. – Донецьк: «Східний видавничий дім», 2001. – с. 79–102.
Українська та зарубіжна культура. – К., 1999.

Додаткова література

- Ліндсей Д. Коротка історія культури. – К., 1995.

Інтернетресурси

- Європейська культура XIX століття / Електронний ресурс: <https://uk.wikipedia.org/wiki>
Імпресіонізм / Електронний ресурс: <https://uk.wikipedia.org/wiki>
Мистецтво XIX століття / Електронний ресурс: http://pidruchniki.com/75227/kulturologiya/mistetstvo_stolittya
Науково-технічна революція / Електронний ресурс: <https://uk.wikipedia.org/wiki>
Розвиток науки й техніки / Електронний ресурс: <http://www.info-library.com.ua/books-text-2818.html>
Техніка, наука, філософія, література і мистецтво XIX ст. / Електронний ресурс: <http://ukrmap.su/uk-wh9/1232.html>

САМОСТІЙНА РОБОТА ДО ТЕМИ № 7

На великому цупкому папері зробити гру – «бродилку».

За історичним принципом розташувати на папері основні наукові та технічні винаходи, (маленьке, бажано кольорове зображення + рік винаходу), імена науковців і ті артефакти культури, що зникають в наслідок науково-технічного прогресу, наприклад кораблі з вітрилами, свічки тощо; поєднати ці картинки «лінією історії». Продумати, від яких пунктів гравець може різко піднятися вгору, від яких пропустити декілька ходів, а в якому пункті втратити частину пройденого шляху тощо. Пояснити відповідну динаміку характером артефакту культури.

Таке завдання виконується групою студентів (3–4) за бажанням. Коли з часом збереться декілька «бродилок», тоді з найкращих можна зробити прекрасний методичний матеріал з теми. Візуальність такого матеріалу дає можливість студентам краще запам'ятовувати матеріал і вільно їм оперувати.

Також можна зробити окрему «бродилку» зі стилів мистецтва, окремих шедеврів, біографій письменників, художників.

ПРАКТИЧНЕ ЗАНЯТТЯ № 8 (4 години)

Тема: ФІЛОСОФІЯ ТА МИСТЕЦТВО XX ст.

Мета

- Зрозуміти сенс основних ідей в межах філософських парадигм XX ст.
- Розкрити логіку філософського дискурсу XX ст. та взаємовідносини між основними філософськими напрямками.
- Показати зв'язок філософії (зокрема, естетики) і мистецтва XX ст.
- Виявити особливості основних напрямків авангарду.

!План

1. Основні філософські парадигми XX ст.:
 - 1) феноменологія;
 - 2) психоаналіз;
 - 3) позитивізм, неопозитивізм, постпозитивізм;
 - 4) екзистенціалізм;
 - 5) неотомізм;
 - 6) постмодернізм тощо.
2. Мистецтво авангарду: основні напрямки:
 - 1) абстракціонізм;
 - 2) кубізм;
 - 3) фовізм;
 - 4) експресіонізм;
 - 5) сюрреалізм;
 - 6) примітивізм тощо.

Основна література

Першоджерела: з філософії екзистенціалізму

Ж.-П.Сартр. Екзистенціалізм - це гуманізм.

<http://www.referaty.com.ua/ukr/details/1623/>

Ясперс Карл: Філософська віра. Перша лекція: Поняття філософської віри.

https://pidru4niki.com/1056112737667/filosofiya/karl_yaspers_1883-1969

Першоджерела з філософії постпозитивізму

Кун Томас. Структура наукових революцій. - К.: Port-Royal, 2001.

Поппер К. Злиденність історизму. - К., 1994.

Першоджерела з філософії постмодернізму

Бодрійяр Жан. Симулякри і симуляція.

<https://uabook.com.ua/book/symulyakry-i-symulyacziya/>

Навчальна література

Кормич А. І., Багацький В. В.. Культурологія (історія і теорія світової культури ХХ ст.). Навчальний посібник. – Харків: Одисей, 2002.

Меднікова Г.С. Українська і зарубіжна культура ХХ століття. – К.: «Знання», 2002. – 214 с.

Додаткова література

Левчук Л.Т., Панченко В.І, Оніщенко О.І., Кучерюк Д.Ю. Естетика. – К.: Вища школа, 2005. – 431 с.

Личковах В.А. Від Фауста до Леверкюна: Вступ до неklasичної естетики. – Чернігів, 2002.

Малахов В.А. Смысл жизни и нравственное отношение личности к миру. – К., 1986.

Мойсієнко А. Традиції модерну і модерн традицій. – К., 2001. – 80 с.

Павличко С. Дискурс модернізму в українській літературі: Монографія. – К., 1997.

Столяр М.Б. Пошуки сенсу життя в європейській культурі: дві світоглядні парадигми // Вісник Чернігівського держ. пед. університету. – Вип. 32. – Філософії науки. – Чернігів, 2005. – С. 5–10.

Інтернетресурси

Бодрійяр Жан. Симулякри і симуляція.

<https://uabook.com.ua/book/symulyakry-i-symulyacziya/>

Філософія ХХ та початку ХХІ ст. <https://studfiles.net/preview/5198824/page:17/>

«Плерома» – часопис з проблем культурології, теорії мистецтва, філософії // <http://www.ji.lviv.ua/ji-library/pleroma/zmist.htm>

Ясперс Карл: Філософська віра. Перша лекція: Поняття філософської віри. // <http://elena.romek.ru/learning/jasp.htm>

ТЕМИ РЕФЕРАТІВ

Проблема сенсу життя в культурі ХХ ст.

Науково-технічний прогрес: позитивні та негативні наслідки.

Людина та природа як проблема ХХ–ХХІ ст.

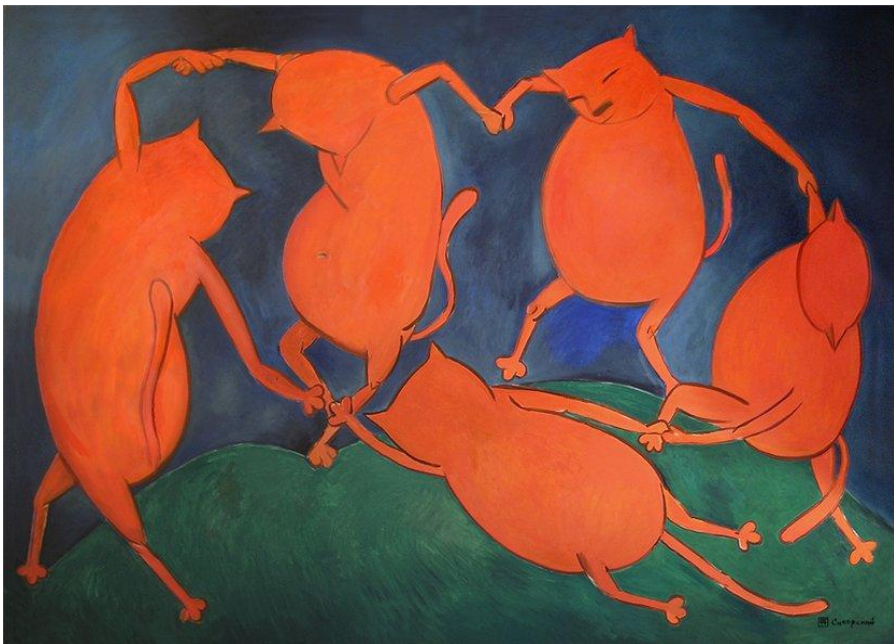
Екологічна криза та шляхи її подолання.

ПРАКТИЧНЕ ЗАВДАННЯ З ЕСТЕТИКИ

Назвіть, в межах яких художніх напрямків XX ст. виконано наступні твори мистецтва і поясніть, які риси наразі допомагають Вашому визначенню.

3.

САМОСТІЙНА РОБОТА ДО ТЕМИ № 8

На самостійне опрацювання виноситься питання: **Філософія – ідеологія – тоталітарні практики XX ст.**

*(студент на власний вибір опрацьовує літературу з питання 1 або 2 та готується до обговорювання дискусійних питань в контексті підготовленого матеріалу)

1. Ідейні витоки нацизму та фашизму.
2. Ліворадикальний марксизм та радянські тоталітарні практики.

Література з 1 питання

Арендт Х. Джерела тоталітаризму. – К.: Дух і літера, 2001. – 539 с.

Безансон А. Лихо століття. Про комунізм, націоналізм та унікальність голокосту. – Переклад Т. Марусика. – К.: Пульсари, 2007.

Попович М.В. Червоне століття. – К.: АртЕк, 2005. – 888 с.

Література з 2 питання

Поппер К. Злиденність історизму. – К.: Абрис, 1994. – 192 с.

Інтернетресурси

Вплив ніцшеанства на ідеологію нацизму / Електронний ресурс:
<http://ibib.ltd.ua/vliyanie-nitssheanstva-ideologiyu-31596.html>

СТРУКТУРА ПРОГРАМИ КУРСУ «ФІЛОСОФІЯ ТА КУЛЬТУРОЛОГІЯ»

ОПИС ПРЕДМЕТУ

НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ

Курс: підготовка магістрів	Напрямок, спеціальність, освітньо- кваліфікаційний рівень	Характеристика навчальної дисципліни
Кількість кредитів ECTS: 3 Модулів: 1 Змістових модулів: 2 Загальна кількість годин: 90 Тижневих годин: 4	Для всіх спеціальностей освітньо-кваліфі- каційного рівня <i>бакалавр</i>	Рік підготовки: 2 Семестр: 1/2 Лекції (<i>теоретична підготовка</i>): 20 год. Практичні: 16 год. Самостійна робота: 54 год. Вид контролю: <i>екзамен</i>

Мета

- розуміння специфіки філософського, культурологічного знання та відповідної дослідницької діяльності;
- здобуття знань щодо категоріального апарату філософії та основних понять культурологічного дискурсу;
- аналіз закономірностей розвитку філософії в контексті культури та культури в оптиці філософського бачення закономірностей культурних практик;
- оволодіння студентами практичними навичками аналізувати зміст філософських першоджерел та артефактів культури.

ТЕМАТИЧНИЙ ПЛАН НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ

№ з/п	Тема	Кількість годин				
		лекції	семін.	сам. роб.	форми контр.	кільк. балів
Змістовний модуль I. Філософія в контексті культури (Античність, Середньовіччя, Ренесанс)						
1	Предмет, структура, основні етапи розвитку філософії.	2	–	2	Перевірка консп. лекц.	5
2	Предмет культурології. Основні культурологічні концепції.	2	–	3	Перевірка консп. лекц.	5
3	Антична філософія.	2	2	5	Перевірка першоджерел	10
4	Антична культура: мистецтво, наука, право.	2	2	2	Перевірка консп.	5
5	Середньовічна культура.	2	2	3		
6	Середньовічна філософія.	–	–	2		Презентація шедеврів мистецтва
7	Філософія та мистецтво доби Відродження	–	2	3		
	Всього	10	8	20		35
Змістовний модуль II. Філософія та культура: від Модерну до сучасності						
8	Філософія та культура Нового часу	2	2	6	Конспект лекції	5
9	Німецька класична філософія	2	1	6	Консп. першоджерел	10
10	Ірраціоналістична філософія XIX ст.	2	1	6	Консп. першоджерел	5
11	Наука та мистецтво XIX ст.	2	2	6		
12	Філософія, ідеологія, наука та мистецтво XX ст.	2	2	10	Консп. першоджерел	10
	Всього:	10	8	34		40
Форми модульного контролю: підсумкове тестове завдання – до 10 балів						
	Всього:	20	16	54		75

**РОЗПОДІЛ БАЛІВ,
що присвоюються студентам**

Модулі Вид роботи	Модуль 1 (балів)	Модуль 2 (балів)	Разом (балів)
Лекції	5	5	10
Практичні	20	15	35
Самостійна робота	10	10	20
Підсумковий контроль			10
Семестровий контроль	Екзамен		До 25
Разом			100

Шкала оцінювання:

90–100 балів – відмінно (A);

83–89 балів – дуже добре (B);

75–82 балів – добре (C);

68–74 балів – задовільно (D);

60–67 балів – достатньо (E);

35–59 балів – незадовільно з можливістю повторного складання (FX);

1–34 балів – незадовільно з обов’язковим повторним курсом (F).

**ЗАГАЛЬНІ КРИТЕРІЇ ОЦІНЮВАННЯ ЗНАНЬ,
НАВИЧОК ТА УМІНЬ СТУДЕНТІВ**

Передбачено, що упродовж семестру студент зможе набрати за різними видами робіт до 75 балів, а на екзамені – до 25 балів.

Поточний контроль здійснюється під час проведення лекцій. Оцінюється, по-перше, за кількісним та якісним параметрами *конспект лекцій* (які теми законспектовано та наскільки конспект відображає зміст лекційного матеріалу). Також оцінюється якість засвоєння матеріалу лекцій (тестові завдання, окремі запитання до аудиторії).

Крім того виявляється рівень творчого сприйняття курсу, тобто здатність студентів застосовувати методологію курсу для вирішення різноманітних дослідницьких завдань (проблемні запитання викладача, проблемні запитання студентів до викладача). Оволодіння навичками культурологічного бачення матеріалу перевіряється через оцінку студентами окремих аспектів культурних практик під час діалогічної частини лекції.

Право на одержання максимальної кількості балів за лекційну роботу має студент, який був присутній на лекції та законспектував її. Також викладач дає можливість бажаючим заробити бали на лекціях відповідями. Мінімальну кількість

балів має той студент, який не був присутнім на лекції (з поважної причини), але переписав текст лекції та опрацював цей текст за допомогою поміток на полях, запитань, виділення основних положень тощо.

На практичних заняттях оцінюється знання певного теоретичного матеріалу, наявність конспекту першоджерел, навички роботи з першоджерелами. Максимальна оцінка за одне практичне заняття складає до 10 балів.

Самостійна робота передбачає вивчення питань, що виносяться на поза аудиторне опрацювання. Оцінювання результатів самостійної роботи здійснюється шляхом усного опитування, перевірки матеріалу рефератів та планів або конспектів відповіді.

Індивідуальне навчально-дослідницьке завдання має на меті залучення студентів до науково-дослідницької роботи. Результатом такої роботи передбачається виступ студентів на методологічних семінарах кафедри філософії та культурології, наукових та науково-практичних конференціях, участь у всеукраїнських олімпіадах з культурології, написання наукових статей.

Виконання на високому рівні відповідних завдань дає максимальний бал (25), який передбачає звільнення студенту за його бажанням від написання контрольної роботи (модульний контроль) або складання екзамену.

СЛОВНИК ФІЛОСОФСЬКО-КУЛЬТУРОЛОГІЧНИХ ТЕРМІНІВ

Агіографічна література (від грецьк. *hagios* – святий і *grapho* – пишу) – життєписи (житія) святих. Різновидом АЛ є *патерик* як збірка житій святих одного великого монастиря або лаври (Наприклад, Києво-Печерський патерик).

Авангардизм – художній напрямок ХХ ст., для якого характерною є відмова від цінностей класичного мистецтва (кубізм, абстракціонізм, сюрреалізм, примітивізм тощо).

Аксіологія – філософське вчення про цінності. Цінності бувають релігійні (наприклад, віра), етичні (добро, справедливість, сенс життя, любов) та естетичні (прекрасне, трагічне, комічне тощо).

Акультурація – процес взаємодії різних культур, в результаті якої одна з них частково або повністю підпадає під вплив іншої, втрачаючи власну специфіку.

Альтруїзм – етична настанова за якою сенсом життя є благо інших людей (протилежна настанова – егоїзм).

Антисциєнтизм – філософська позиція, що викриває негативні наслідки втручання науки в життя людини та суспільства.

Антропологія – філософське вчення, яке має своїм предметом людину, її сутність та існування, походження та можливості розвитку.

Антропологічний поворот – зміна предмету філософії на початку IV ст.. до н.е., коли на місце вивчення природи та космосу прийшла цікавість до людини, до самопізнання як ключа до таємниць буття.

Антропоцентризм – один із світоглядних принципів, згідно з яким центром буття постає людина. В християнському світогляді антропоцентризм поєднано з теоцентризмом через принцип христоцентризму: Бог став людиною, щоби людина могла стати богом.

Амбівалентний (від лат. *ambo* – обоє та лат. *valere* – володіти, діяти) – співіснування протилежних відношень, оцінок, почуттів. Амбівалентний характер культурних процесів та явищ демонструє неможливість зведення їх змісту до однозначних положень; наявність протилежних якостей, сторін, тенденцій та характеристик.

Аполонійське та діонісійське – поняття з філософії життя, що належать Ф. Ніцше. Джерелом давньогрецької культури Ніцше вважав дихотомію цих двох засад, які символізували раціональний та пристрасний сторони життя.

Апріорне – додосвідний зміст свідомості, вроджене знання.

Апостеріорне – те, що з'являється у свідомості в наслідок певного досвіду.

Артефакт культури (від лат. *arte* – штучно і *factus* – зроблений) – створений людиною культурний об'єкт; елемент культури, існуючий в контексті культурного цілого та включений в контекст певних відносин. Найчастіше артефактами називають технічні пристрої, твори мистецтва, побутові речі.

Архітектура – вид мистецтва, сутністю якого є художнє оформлення простору.

Архетип – (д.-грец. ἀρχέτυπον – першообраз) – в аналітичній психології Карла Юнга – вроджені універсальні структури, що складаються змiст колективного несвідомого всього людства.

В теорії Платона аналогічний змiст розкривається через поняття світу ідей, які являються основою всього, що існує. В працях українського філософа Г.С. Сковороди – це біблійні символи, що утворюють окремий світ, що у символічній формі виражає закономірності історії та духовні пошуки людства.

Аскетизм – в широкому сенсі слова це форма самообмеження фізичних потреб заради певної сакральної або сакралізованої мети. Розрізняється аскетизм в межах різних філософських та релігійних учень, а також побутових практик. Наприклад, в добу античності аскетичні практики були притаманні кінікам та представникам неоплатонізму.

Бароко – стиль європейського мистецтва кінця XVI–XVIII ст., характеризується такими рисами, як пишний декор, динаміка, асиметрія, культ закругленого кута. В Україні існувало як європейське, так і суто українське бароко у XVII–XVIII ст.

Бінарна опозиція – поняття, що виражає певний принцип раціонального осягнення культури, згідно з яким культура аналізується за допомогою поєднання та протиставлення протилежних понять, прагнень, цінностей, культурних практик. Термін широко використовується в структуралізмі.

Буддизм – одна із світових релігій, що виникла в VI ст. до н. е. та була названа ім'ям свого засновника – Будди.

Владоцентризм – один із світоглядних принципів, згідно з яким центром буття, джерелом будь-якої творчої діяльності постає влада; а основними відносинами, які визначають соціальне буття, виступають *потестарні* відносини (відносини, що пов'язано із владою). Владоцентризм пов'язано із *етатизмом*.

Вселенські собори – з'їзди вищого християнського духовенства, на яких проголошуються основні догмати віри, вирішуються важливі проблеми церковного життя.

Гедонізм – етична позиція, в межах якої сенсом життя є фізична, чуттєва насолода.

Гносеологія – теорія пізнання як частина філософії. Основні поняття гносеології – істина та заблудження, методи пізнання, теорія, факт тощо.

Готичний стиль – переважно архітектурний стиль Європи доби середньовіччя, що використовує *стрільчасте склепіння* в якості базової структури споруди.

Гуманізм (від лат. *humanus* – людський, людяний) – система поглядів, в межах яких людина виступає в якості найвищої цінності. Існують різні за семантикою *форми гуманізму*. Наприклад, в добу Ренесансу існували *християнський гуманізм* (людина – образ Божий) та *титанічний* (людина – це і є бог).

Деїзм – вчення, що визнає Бога в якості першо-поштовху, але заперечує Його втручання в подальше існування світу.

Дуалізм – філософське вчення, що визнає наявність двох субстанцій – активної та пасивної або рівноправних субстанцій.

Еволюційна концепція бачить динаміку культури як процес постійного розвитку або прогресу.

Емпіризм – позиція, згідно з якою усі знання виводиться з досвіду, одиницею якого є *емпіричний факт*.

Епістемологія – розділ гносеології, в якому вивчаються проблеми наукового пізнання.

Есхатологія – вчення про кінець світу.

Естетика – теорія мистецтва

Етатизм – певне вирішення проблеми сенсу життя, коли відповідним сенсом постає сильна держава (започатковано Платоном (античність), поглиблено Н. Макіавеллі в добу Ренесансу).

Етика – теорія моралі

Ідеалізм – філос. вчення, що основою буття вважає духовну субстанцію – Розум, Логос, Єдине, Бога, абсолютну ідею тощо.

Ієрофанія – (поняття, що запропонував Мірча Еліаде) – прояв святого, священного (грец. ιερός – святий, та грец. φαίνω – являтися, проявлятися) в пересічному, звичайному, побутовому. Таємничий акт прориву трансцендентної реальності в світ природного, мирського.

Інтерпретація – тлумачення тексту, символу, знака.

Іслам – одна з світових релігій, заснована у VII ст. пророком Мухаммедом; головні принципи ісламу викладені в Корані.

Канонізація – прилучення церквою до лику святих.

Католицизм – один з напрямків західного християнства, що бере початок з XI ст.

Кенотип – (термін запропоновано М. Епштейном) – видозмінений під впливом розвитку культури архетип; образ, створений на основі первообразу, із відповідними змінами змісту останнього.

Компаративний метод пізнання (від лат. *comparativus* – порівняльний) – порівняльно-історичний метод дослідження у культурології.

Космополітизм – на відміну від націоналізму та інтернаціоналізму – це ідеологія, яка «своїми» визнає не представників свого народу чи класу, а носіїв високої духовності та моралі, незалежно від їх національності чи соціального статусу. Подекуди космополіти виступають за створення світової держави та встановлення світового громадянства.

Креаціонізм – принцип християнського світогляду взагалі та середньовічної філософії зокрема, згідно з яким світ створено Богом «з нічого».

Кріпторелігійна концепція культури – концепція, згідно з якою будь-яка культура та її артефакти мають в собі приховані релігійні сенси, які визначають найсуттєвіші прояви цієї культури.

Культура та цивілізація – протиставлення цих понять ми знаходимо в межах культурологічної концепції О. Шпенглера, М. Бердяєва та ін. Цивілізація на відміну від культури втрачає власний творчий потенціал і існує за рахунок використання відповідних можливостей вихідців з інших культур. Також в цивілізації практично

сходить нанівець релігійність; люди переселяються з сел у гігантські міста, падає народжуваність тощо. Натомість цивілізація характеризується високим рівнем життя.

Культурна ідентичність – глибинне усвідомлення власної приналежності до певної культури; визначається здатністю творити в межах цінностей та мови цієї культури.

«*Лезо Оккама*» – методологічний принцип, що отримав свою назву від імені англійського монаха-францисканця, філософа-номіналіста Уільяма Оккама (1285 – 1349). У скороченому вигляді цей принцип звучить так: «Не варто помножувати сутності без необхідності».

Магія – культурні практики, що спираються на віру у *надприродний зв'язок усього з усім*. Віра в магію передбачає цілеспрямований вплив на людей та обставини через предмети, певним чином пов'язані із ними. Магія була поширеною в часи язичництва та частково відродилася в добу Ренесансу. В стародавні часи між магією та наукою не було чіткої межі. У нас час досить поширеними серед язичників є магічні практики лікування, зняття «порчі» тощо.

Матеріалізм – філософське вчення, що в основі буття покладає матеріальну субстанцію (першооснову): матерію, природу, матеріальну стихію тощо.

Монізм – філософське вчення, що визнає наявність однієї субстанції.

Обожнення – в патрології – наближення до Бога шляхом смирення.

Обожнення – різноманітні спроби людини ствердитися у якості найвищої істоти в усьому бутті, сакралізація людського буття за рахунок самоствердження.

Оптимізм – етична настанова, що випливає з віри в субстанційність добра, блага (протилежна настанова – *песимізм*).

Онтологія – філософське вчення про буття. Основні поняття онтології: субстанція, рух, спокій, простір, час.

Пантеїзм – філософське вчення, що проголошує тотожність Бога і природи.

Пасіонарій – (термін введено в науковий обіг Л. Гумільовим) соціально та політично активна людина, яка здатна заради досягнення власної або суспільної мети до крайніх форм самопожертви. (Див. нижче – *субпасіонарій*).

Патристика – перший етап середньовічної філософії, пов'язаний з діяльністю отців церкви. Розрізняють *східну* та *західну* патристику.

Піст – фізичне самообмеження релігійного характеру у вживанні певної їжі, що 1) сприяє фізичному та духовному очищенню, 2) звільняє частину марального прибутку людини для допомоги бідним, 3) обмежує вживання їжі тваринного походження у той сезон, коли природа має відновлюватися (наприклад, риба йде на нерест, в корів народжуються телята тощо).

Плюралізм – філософський принцип, за яким основою буття є багато рівноправних субстанцій. Відповідно представники плюралізму, як і скептики, уникають категоричності суджень та закликають до толерантності по відношенню до опонентів; стверджують необхідність існування різних (конкурентних) теорій для нормального розвитку як науки, так і філософії, ідеології тощо.

Православ'я – східне християнство, найстаріша християнська конфесія. Київський князь Володимир Великий запозичив православне християнство з Візантії – найбільш розвинутої держави середньовіччя тих часів.

Прогресистська (еволюціоністська) концепція культури виходить з моделі постійного розвитку як культури в цілому, так і окремих її складових. Провідну роль у цьому процесі наразі відводять, як правило, людському пізнанню – практичному та, особливо, науковому (сцієнтизм).

Протестантизм – один із трьох (поряд з католицизмом і православ'ям) напрямків християнства, що оформився в результаті розриву частини європейських народів з католицизмом в добу *Реформації*.

Профанне – звичайне, побудоване, не священне. *Профанація* – зведення чогось піднесеного та сакрального до рівня низького або буденного, спрощення та викривлення сакралізованого сенсу.

Раціоналізм – філософський напрямок, що об'єднує філософів, які вважають розум за основний засіб пізнання істини. Що ж до почуттів, то раціоналісти, як правило, вважають їх джерелом заблуджень.

Релятивізм (лат. *relativus* – відносний) – філософське вчення про відносність, умовність і суб'єктивність людського пізнання; моральних понять і уявлень. В кінцевому результаті релятивізм приводить до заперечення об'єктивного змісту пізнання; моральних понять і суджень. *Етичний релятивізм* – вчення про відносність та суб'єктивність моральних цінностей.

Рефлексія – процес самопізнання, критичне осмислення передумов та можливостей власного мислення, почуттів.

Сакральне (лат. *sacrum*) – термін введений Мірча Еліаде. Священне; вияв трансцендентного в іманентному; сукупність найвищих релігійних цінностей, які мають сенсожиттєве значення.

Сакральні предмети мають не тільки матеріальний вимір, але й духовний, пов'язаний з трансцендентним буттям. Сакральне – священний предмет, священний обряд, таїнство, містерія, сенс сакрального розкривається у співвідношенні з профанним (узвичаєним, побутовим, грішним).

Сакралізація – процес наповнення певних культурних чи ідеологічних текстів абсолютичними, священними сенсами та первообразами (протилежний процес називається «десакралізація». Одним із дієвих засобів десакралізації може виступати сміхова культура).

Сенсуалізм – філософське напрямок, представники якого вважають, що вихідним пунктом пізнання є почуття.

Скептицизм – філософський напрямок, представники якого заперечують можливість категоричних суджень та розглядають сумнів у якості основного принципу мислення.

Симулякр – представник філософії постмодернізму Ж. Бодрійяр описує це явище, як «дійсність, яка приховує той факт, що її немає».

Суб'єктивний ідеалізм – філос. вчення, що основою буття вважає окремого суб'єкта та його відчуття. Світ є таким, яким Я його сприймаю. Я – творче джерело буття.

Сублімація – поняття введено З. Фрейдом. В концепції психоаналізу – один з видів трансформації енергії статевого потягу у площину творчої діяльності.

Субпасіонарій (термін Л. Гумільова) – соціально та політично пасивна людина, для якої найважливішим є власне фізичне існування за будь-яких умов.

Субстанція – першооснова буття. Відповідно до визначення субстанції філософом визначається його приналежність до матеріалізму чи ідеалізму.

Схоластика – період розвитку Західноєвропейської середньовічної філософії, представники якої на противагу отцям церкви (патристика) бачили можливість пізнання Бога за допомогою логічних міркувань.

Сциєнтизм – філософсько-світоглядна позиція, яка абсолютизує роль науки у суспільстві; розглядає науку в якості провідного чинника прогресу.

Табу – містична заборона у первісних народів.

Теоцентризм – світоглядний принцип, за яким центром буття є Бог.

Тоталітарні практики – владні практики, через які реалізується майже повний контроль держави над всіма сферами діяльності та спілкування.

Трансцендентний (лат. Transcendere – переступати) – термін, що означає те, що знаходиться за межами свідомості і пізнання.

Трансцендентальний – спрямований на трансцендентне.

Фаталізм (лат. fatalis – роковий) – концепція, згідно з якою події, що відбуваються в природі, історії та житті людини, підкорені пануванню необхідності, яка наперед визначена долею, богами, об'єктивними законами буття, що не залишає місця людській свободі. Розрізняються *оптимістичний та песимістичний фаталізм*.

Філософія – теоретична форма певного світогляду.

Христоцентризм – світоглядний принцип християнської філософії, що поєднує антропоцентризм та теоцентризм та знімає протиріччя між цими принципами: «Бог став людиною, щоб людина могла стати богом». Відтак основна проблема людського буття – проблема вічного життя, проблема спасіння вирішується через жертву Боголюдини – Христа.

Хронотоп – (від грецьких слів «час» і «місце») розуміння часу та простору, яке має свої культурні особливості в різних цивілізаціях та на окремих етапах розвитку культури; взаємозв'язок часових і просторових відносин в межах певного артефакту культури – літературного твору, картини, художнього фільму тощо.

Циклічна концепція пояснює динаміку культури через аналогію з життям живої істоти: виділяються періоди зародження, зростання, зрілості, старості та смерті. Представники циклічної концепції заперечують існування прогресу в історії культури. Вони фіксують періоди зростання та занепаду у культурі як в цілому, так і в певній її сфері; вважають, що технічний прогрес людства є також обмеженим через поглиблення конфлікту між людською цивілізацією та природою.

Янгол – в іудаїзмі, християнстві, ісламі – служитель Бога, надприродна небесна істота, посередник між Богом і людьми.

ПЕРШОДЖЕРЕЛА

АНТИЧНА КУЛЬТУРА

ГОМЕР. ІЛІАДА

Пісня перша. Моровиця. Гнів
(фрагменти)

- 1] Гнів оспівай, богине, Ахілла, сина Пелея,
- 2] Пагубний гнів, що лиха багато ахеям накоїв:
- 3] Душі славетних героїв навіки послав до Аїду
- 4] Темного, їх же самих він хижим лишив на поталу
- 5] Псам і птахам. Так Зевсова воля над ними чинилась
- 6] Ще відтоді, як у зваді лихій розійшлись ворогами
- 7] Син Атреїв, володар мужів, і Ахілл богосвітлий.
- 8] Хто ж із безсмертних богів призвів їх до лютої сварки?
- 9] Син то Зевса й Лето. Владарем тим резгніваний тяжко,
- 10] Пошесть лиху він на військо наслав, і гинули люди
- 11] Через те, що жерця його, Хріса, зневажив зухвало
- 12] Син Атреїв. Той до ахейських човнів бистрохідних
- 13] Доньку прийшов визволять, незліченний підносячи викуп.
- 14] Жезл золотий у руках, на чолі ж мав вінок Аполлона
- 15] Далекострільного, й всіх почав він благати ахеїв,
- 16] А щонайбільше – Атрея синів, начальників війська:
- 17] «О Атрея сини й в наголінниках мідних ахеї!
- 18] Хай вам боги, що живуть на Олімпі, дадуть зруйнувати
- 19] Місто Пріама й щасливо додому усім повернутись.
- 20] Любу ж дочку відпустіть мені, викуп багатий прийнявши,
- 21] Далекострільному синові Зевса на честь – Аполлону».
- 22] Криком загальним дали на те свою згоду ахеї,
- 23] Зважить на просьбу жерця і викуп од нього прийняти.
- 24] Тільки Атрід Агамемнон душею цього не вподобав, –
- 25] Згорда прогнав він жерця і лайкою тяжко зневажив:
- 26] «Діду, щоб більш я тебе між глибоких човнів цих не бачив!
- 27] Тож не барися тут нині і вдруге сюди не вертайся –
- 28] Не допоможуть ні жезл золотий, ні вінок божественний.
- 29] Доньки не дам я тобі, – аж поки й постаріє зовсім,
- 30] В Аргосі, в нашій оселі, від отчого краю далеко,
- 31] Ходячи кросен довкола і ділячи ложе зі мною.
- 32] Йди ж відціля і не гнівай мене, щоб цілим вернутись!»

* * *

- 130] Відповідаючи, мовив владущий йому Агамемнон:
131] «Богopodobний Ахілле, хоч доблесний ти, а лукаво
132] Так не мудруй, бо й не ошукаєш мене, й не запевниш.
133] Хтів би ти тільки собі нагороди, а я щоб без неї
134] Мовчки сидів? І дівчину батькові радиш вернути?
135] Хай нагороду дадуть мені іншу відважні...,
136] Щоб до вподоби була і з тією цілком рівноцінна.
137] А не дадуть, то сам я піду й відберу нагороду
138] Як не твою, то Байтову чи й в Одисея самого

* * *

- 148] Глянув на нього спідлоба і мовив Ахілл прудконогий:
149] "О, в безсоромність одягнений, здирнику користолюбний!
150] Хто із ахеїв тепер тебе слухати схоче й з тобою
151] Чи у похід вирушать, чи з ворогом битись завзято?
152] Я ж не заради троянських прийшов списоборців хоробрих
153] Тут воювати, – нічим-бо мені вони не завинили.
154] Ані биків не займали у мене вони, ані коней,
155] В широкоскибій Фтії моїй плідородній ніколи
156] Нив не топтали, – високі-бо гори лежать поміж нами,
157] Тінявим лісом укриті, і моря шумливого хвилі.
158] Ми задля тебе прийшли, безсоромний, тобі на догоду,
159] Честь Менелая й твою захищати, песька личино,
160] Перед троянами. Ти ж усім нехтуєш, все зневажаєш,
161] Навіть погрожуєш здобич у мене мою відібрати,

* * *

- 172] В відповідь мовив йому мужів володар Агамемнон:
185] Сам заберу, нагороду твою, із намету, щоб знав ти,
186] Що я сильніший за тебе, та й інший щоб кожен стерігся
187] Рівним зі мною вважати себе і зі мною змагатись».

ГЕРОДОТ

(між 490 і 480 до н. е. – близько 425 до н. е.)

(Джерело: Геродот. Історії в дев'яти книгах. –К.: Наукова думка, 1993)

Книга 1. Кліо

(фрагмент: розмова Креза та Солона)

29. Отже, коли **Крез** усіх... підкорив і приєднав до лідійського царства, і Сарди прославилися своїм багатством, стали прибувати туди з Еллади всякі мудреці ... Серед них був і афінянин **Солон**, який установив для афінян закони, а потім поїхав і був відсутнім протягом десятих років, під приводом огляду чужих країв, щоб жоден із законів, що він їх установив, не був порушений.... Він прибув у Єгипет до царя Амасія і в Сарди до Креза. Його прийняв Крез у царському палаці. На третій або четвертий день за наказом Креза слуги повели Солона до царської скарбниці й

показали йому все, що там було – великі й багатющі скарби. Коли він там оглянув усе і роздивився... Крез сказав йому таке; «Дорогий мій афінянине, до нас дійшли певні чутки про твою мудрість і про твої мандри, твоє прагнення до набуття знань і твоя цікавість змусили тебе відвідати багато країв, отже, в мене виникло бажання спитати тебе, *чи не бачив ти там десь когось ще щасливішого від мене?*» (виділено нами – М.С., Н.Б.) – Так він спитав, гадаючи, що він є найщасливіший своїм багатством серед усіх людей. Проте Солон, не здогадуючись про це, з усією щирістю відповів йому: «Так, владарю, таким я вважаю афінянина Телла». Крез здивований такою відповіддю, покvapливо запитав його: «А чому саме Телла ти вважаєш найщасливішим?» – Солон відповів так: Теллове місто було цілком щасливе і його сини були добрі й гарні і він побачив, що в них усіх також були діти і всі вони вижили, а для життя були в нього достатки, і закінчив він його, як ми вважаємо, найблискупіше: коли афіняни вступили в битву з своїми сусідами в Елевсіні, він допоміг їм і примусив тікати ворогів та помер якнайкраще. Афіняни поховали його за державні кошти на тому місці, де він загинув у битві і віддали йому належну шану.

31. Вихваляючи щасливу долю Телла, Солон так зацікавив Креза, що той знов запитав його, чи він бачив ще когось, крім Телла, настільки щасливого, гадаючи, що Солон назове тепер його. Але той сказав: – «Це Клеобій і Бітон. Вони були аргосцями і мали достатки для життя, а крім того, вони були дуже сильними й обидва одержали нагороду за перемогу в змаганнях. Про них розповідають таке. В Аргосі відбувалося свято на честь богині Гери(1), і їхній матері треба було їхати на возі до святилища, а воли не прибули своєчасно з пасовиська. Треба було поспішати „ і юнаки запряглися і повезли віз, а на возу поїхала їхня мати. А відстань там була сорок п'ять стадій. Так вони доїхали до святилища. Оце вони зробили на очах усіх, що там справляли свято і досягли найкращого в своєму житті. На їхньому прикладі божество довело, що для людини краще померти, ніж жити. Аргосці, які там були, вихваляли силу юнаків, а їхні жінки звеличували їх мати за те, що вона виховала таких дітей, а їхня родителька в нестямі від радощів і похвал, стоячи перед статуєю богині, благала її, щоб та дала її дітям Клеобію і Бітонові, які так доблесно вшанували її, найкраще, що богиня може дати людині. Після цієї молитви, жертвопринесення і бенкетування, юнаки лягли спати в святилищі і не прокинулися, але знайшли там свою кончину. Аргосці зробили їх зображення в Дельфах, як найдостойніших із людей.

32. Отже, Солон відвів їм друге місце щодо щастя серед людей, а Крез сказав у гніві: – «Що ж, друже афінянине, ти мої багатства вважаєш за настільки нікчемні, що ставиш їх поряд із щастям пересічних людей?» – А той відповів: «Ой, Крезе, я знаю, що божество буває заздрісним і схильним робити прикrostі, а ти мене питаєш про всякі людські справи. Впродовж людського життя трапляється бачити таке, чого зовсім собі не бажаєш, багато доводиться і страждати. Я вважаю за край людського життя сімдесят років. Ці сімдесят років становлять двадцять п'ять тисяч двісті днів, без вставного місяця. Якщо кожний другий рік збільшити на один місяць, щоб пори року збігалися з належною датою, то на сімдесят років(1) вставних місяців виявиться тридцять п'ять, тобто це буде тисяча п'ятдесят днів. Із усіх цих днів у семидесяти роках, а їх усього двадцять шість тисяч двісті п'ятдесят, жоден з них не схожий на інший і ніколи не приносить того, що інший. Отже, Крезе, кожна людина - це справа випадку. Ти здаєшся мені дуже багатим і царем над багатьма людьми, але назвати тебе також щасливим, я зможу лише тоді, коли довідаюся, що ти щасливо закінчив своє життя.

ПЛУТАРХ (близько 46 – 120/125 нашої ери)

Порівняльні життєписи

ЛІКУРГ (уривки)

(За джерелом: Антична література: Хрестоматія. Упорядник О.І. Білецький. – К.: Радянська школа, 1968 (2-ге видання). – 612 с. – С. 351-356).

А тепер (після земельної реформи – М.С., К.Б., М.Б.) взявся він [Лікурґ] так само за поділ рухомого майна, щоб цим докорінно усунути всяку нерівність...

По-перше, він вивів з ужитку золоту і срібну монету, залишивши в обігові тільки залізну, але і тій при її великому розмірі та вазі визначив маленьку вартість, так збереження суми у десять мін вимагало дома власного складу, а перевозка – двокінки. Коли ця монета ввійшла в обіг, зникла нараз велика кількість злочинів у Лакедемоні. Бо хто міг тепер красти, брати хабарі або грабувати чи обманювати ради якоїсь речі, якої не можна було сховати, володіння якою не робило щасливим і яка, навіть розбита на шматки, не приносила найменшої користі? Бо Лікурґ, як кажуть, наказав кидати розпечене залізо в оцет і цим позбавляв його міцності, так що воно вже не надавалось ні до якого іншого вжитку.

Крім того, він прогнав із Спарти зайві та непотрібні мистецтва. А зрештою більшість із них і без того зникла б разом з загальновживаною монетою, тому що мистецькі вироби не знаходили збуту. Залізної монети не ввозили до інших країн Еллади; вона була безвартісна і всі сміялися з неї. Тому-то в Спарті не було торгівлі чужоземними товарами, у спартанські пристані не заходили ніякі кораблі. Так само на лаконську землю не ступав ніякий досвідчений ритор або навіть мандрівний віщун, що хотів заробити грошей, ні зводник, ні виробник золотих та срібних прикрас або їм подібні, бо там не було грошей. Таким чином пишність поволі була позбавлена всього, що могло її жити; отже, вона зів'яла і щезла сама собою. Багатії вже не мали ніякої переваги, бо багатство не знаходило шляху, щоб показатись на люди, тільки замкнене вдома лежало без ужитку. Тому дійшло до того, що необхідні домашні речі, як ліжка, стільці та столи, виготовлялись там найкраще, а лаконський котон... був дуже корисний у походах.

Але щоб іще рішучіше побороти пишність і цілковито знищити жадобу багатства, він запровадив третю і найдосконалішу новину, а саме – спільне харчування. Згідно з тим, усі громадяни мусили сходитись разом і спільно їсти приписані страви і закуски; ніхто не смів у себе вдома їсти, простягтись на дорогих подушках, при багато прибраних столах, або годуватись на взірець ненажерливих тварин у п'їтмі з рук кухарів і разом зі звичаями нищити одночасно і тіло, яке через те набуває нахилу до всякої розкоші та пияцтва і через те потребує довгого сну, теплої купелі, багато спокою і, так би мовити, щоденного лікування. ...Ніхто не смів раніше поїсти вдома й тоді приходити до спільного столу; бо інші дуже пильно стежили за тим, хто з ними не їв або не пив, вживаючи його жадібним та ласолюбом, для якого загальний харч запростий!

А коли найважливіші з розпоряджень Лікурґа вже зміцнилися зовсім унаслідок призвичаєння, а введена форма управління набрала такої сили, що вже могла триматись власними силами, Лікурґ відчув від величі та краси введеного ним і пущеного в хід законодавства таку радість і заспокоєння, як, за словами Платона, бог, що насолоджувався виникненням першого руху світу, і тепер він бажав ще цей устрій, наскільки те можливе для людської обачності, зробити також безсмертним, щоб він також і по його смерті на майбутні часи міг далі існувати незмінний...

АНТИЧНА ФІЛОСОФІЯ

Діоген Лаертський, IX, 1-3. Геракліт

...Деталі його [Геракліта] вчення такі. Вогонь – першоелемент, і всі речі – обмінний еквівалент вогню – виникають з нього шляхом розрідження і згущення. Проте чітко він не пояснює нічого. Все виникає через протилежності, і все тече подібно річці. Всесвіт скінчений, і космос єдиний. Народжується він з вогню і знову вщент згорає через певні періоди часу, позмінно протягом сукупної вічності [еон], а відбувається це згідно з долею. Одна з протилежностей, яка призводить до виникнення [космосу], називається війною і незгодою, а інша, що призводить до згорання [екпірози], – згодою і миром, зміна – шляхом вгору-вниз, на якому і виникає космос. Згущуючись, вогонь зволожується і, стискаючись, стає водою: вода, тверднучи, перетворюється на землю: це дорога вниз. Земля, у свою чергу, знову розтоплюється [плавиться], з неї виникає вода, а з води – все інше; причини майже всіх явищ він вбачає у випаруванні з моря: це шлях вгору. Випари походять і з Землі, і з моря, одні світлі й чисті, інші темні: вогонь посилюється за рахунок світлих, волога – за рахунок темних.

ГЕРАКЛІТ ЕФЕСЬКИЙ

(544 – 483 рр. до н. е.)

Фрагменти

Цього логосу, що існує вічно, не розуміють люди ані перш ніж почують, ані спершу почувши; бо хоча усе відбувається згідно з цим логосом, вони скидаються на несвідомих того, навіть стикаючись з такими словами і ділами, про які я веду мову, розкладаючи кожне згідно з природою і показуючи, як справа маєтись. А щодо інших людей, то вони самі не усвідомлюють того, що чинять наяву, так само, як бачене уві сні забувають.

Природа приховуватися любить.

Сонце нове щодня.

Від того, що ніколи не заходить, як хто-небудь може сховатися?

Вороже примирюється, та з розбіжних – найчарівніша гармонія.

Війна – батько усього.

...виникає усе через ворожнечу та з необхідності.

Віслюки віддали б перевагу соломі перед золотом.

Прекрасніша з мавп потворна порівняно з людиною

На тих, хто входить до тих самих річок, набігають інші та інші води...

До тих самих річок неможливо увійти двічі.

Шукачі золота багато землі перекопують, та знаходять мало.

На людей після смерті чекає дещо неочікуване та несподіване.

Безсмертні смертні, смертні безсмертні, їхньою смертю живуть,
їхнім життям вмирають.

Найкращі одне обирають замість усього: вічну славу замість смертних речей;
проте більшість насичується наче худоба.

Цей космос, той самий для всіх, ніхто ані з богів, ані з людей не створив,
а вічно був, є і буде вогонь вічно живий, що спалахує мірою та мірою згасає.

Єдине є мудре: визнати розум, що керує усім через усе.

Для душ насолода або смерть стати вологою.

З серцем боротися важко: бо чого жадає, те купує ціною душі.

Я намагався дослідити самого себе.

На вогонь вимінюється усе, й вогонь – на усе, як на золото товари,
й на товари – золото.

Усе вогонь прийдешній судитиме й захопить.

ПЛАТОН
(між 429 і 427 до н. е. – 347 до н. е.)

Апологія Сократа
(фрагменти)

А власне кажучи, афіняни, мені бачиться, що справді мудрим є тільки Бог ...людська мудрість мало що варта або навіть нічого...

«З вас, люди, наймудріший той, хто, як Сократ, зрозумів, що насправді нічого не варта його мудрість».

...боятися смерті, афіняни, це не що інше, як вважати себе мудрим, насправді не будучи ним. Бо це означає приписувати собі знання, якого не маєш. Бо ж ніхто не знає того, що таке смерть, ані навіть, чи не є вона в часом для людини найбільшим благом, а тим часом люди бояться її, немовби напевно знають, що вона – найбільше лихо. А хіба це не невігластво, до того ж найганебніше – уявляти, начебто знаєш те, чого не знаєш?

...якби ви мене, як кажу, за цієї умови [полишити філософію] тепер відпустили, то я сказав би вам таке: «Я вас поважаю і люблю, афіняни, але буду слухатись радше Бога, аніж вас, і поки я дихаю, і поки в мене буде сил, не перестану філософувати, намовляти й переконувати кожного з вас, кого тільки зустріну, кажучи те саме, що своїм звичаєм кажу: «Чоловіче добрий, як афінянин, як громадянин великого міста, прославленого мудрістю й могутністю, чи не соромишся ти турбуватись про гроші, аби мати їх якомога більше, про славу й почесні, а натомість про розум, істину, про душу свою не дбаєш і не стараєшся, щоб була вона якнайкраща?» І якби мені хто з вас заперечував і твердив, що дбає, то я не відпущу його і не відійду від нього зразу, а буду його розпитувати й переконувати, і якщо помічу, що в нього дійсно немає доброчесності, а він тільки говорить, що вона є, картатиму його за те, що він найбільші цінності ні за що має, а безвартісне високо цінує.

...в усьому місті не маєте нічого ціннішого, ніж оця моя служба Богові: адже я нічого іншого не роблю, тільки ходжу й переконую кожного з вас, молодого й старого, турбуватись передовсім якнайдужче не про тіло й не про гроші, а про душу, щоб вона була якнайкраща; я тверджу, що не від грошей створюється доброчесність, а від доброчесності бувають у людей гроші та всілякі інші блага, як у приватному, так і в громадському житті.

Тим-то, афіняни, я промовляю тепер не заради себе самого, як це може комусь здаватися, а заради вас, аби ви, засудивши мене на смерть, не втратили дару, одержаного вами від Бога. Адже якщо ви мене стратите, то вам нелегко буде знайти другого такого, який би – смішно сказати – немов гедзь, приставлений Богом до нашого міста, мов до коня, великого й благородного, але зледачілого від жиру, який потребує того, щоб його підганяв якийсь гедзь. І бачиться мені, що Бог послав мене в це місто, що чимсь таким для міста є саме я, посланий йому Богом, аби я, цілими днями повсюдно вештаючись, кожного з вас без упину будив, намовляв і картав.

...смерть є одним із двох: або вмерти – значить стати нічим і померлий нічого вже не відчуває, або ж, як кажуть люди, це є для душі якась переміна і переселення її звідси в інше місце. Якщо це повна втрата відчуття, щось схоже на сон, коли хтось спить так, що навіть ніяких сновидінь не має, то тоді смерть була б дивовижним надбанням... Якщо ж смерть – це немов переселення звідси в інше місце, і якщо правду кажуть перекази, що там перебувають усі померлі, то чи може бути більше добро від неї, мої судді?

...вже пора нам іти звідси, мені – на смерть, вам – до життя, а що з цього краще, того не знає ніхто, крім Бога.

ПЛАТОН

Держава. Книга 8

«...скільки є видів державного устрою, стільки ж мусить бути й видів душевного складу людини... якщо існує п'ять видів державного устрою, то повинно бути і п'ять різновидів будови людської душі?

– Людину, подібну до правління аристократів, ми вже розглянули і небезпідставно кажемо, що вона добра й справедлива. Отже, тепер нам слід перейти до гірших:

- 1) до типу людини сварливої і шанолюбної
- 2) потім до людини олігархічної,
- 3) демократичної і відтак до
- 4) тиранічної...

(Тип перший – **тимократія та тимократична людина**). «Там пануватиме страх, щоб мудрі мужі не прийшли до влади...; там тягтимуться за тими, хто несамовитий духом, і за тими, хто менш досконалий і схильний більше до війни, ніж до миру, там шануватимуть воєнні підступи й хитрощі, бо постійно триватимуть війни.

... треба перш за все сказати, як **тимократія змінюється на олігархію**.

– ...комори з золотом, що є чи не в кожній приватній особі гублять тимократичний устрій. Бо власники скарбів передусім вишукують, на що б їх можна витратити, і з цією метою перекручують закони на свій лад... Відтак, просуваючись по дорозі жадоби до великих статків, наскільки більше вони цінують гроші, настільки ж менше шанують добродетель. Отже, вимірюючи все грошми, вони запроваджують закон, що є основою й нормою олігархічного устрою, – закон про встановлення майнового цензу: чим більша олігархія, тим вищий ценз, чим вона менша – тим ценз нижчий. Усім відомо заздалегідь, що ті, у кого немає визначеного майнового цензу, до влади не допускаються. Такий державний устрій здійснюється або насильно, зі зброєю в руках, або за допомогою залякування згори.

– Але що відбувається в самому устрої? Які він має вади, що, як ми говорили, до нього просто липнуть?

– Насамперед, – сказав я, – головна вада – це норма, на якій той устрій тримається. Подумай лиш: це все одно, якби хтось призначав керманців на кораблях відповідно до майнового цензу, а бідного, хоч би він мав і найкращі здібності в тій справі, до управління не допускав.

– Та гріш ціна була б їхньому кораблеводінню.

– А хіба не так само з управлінням і в будь-якій іншій справі чи з будь-якою владою?

Тепер пригляньмось і до (олігархічної) людини: Коли в тимократа народиться син, то, підрісши, він насамперед намагається бути таким, як батько, і йде по його слідах, а потім бачить, що батько несподівано зазнав краху, зіткнувшись із державою, наче з підводним рифом, і все, що в нього було, йде на дно разом з ним: так буває, коли батько є стратегом або обіймає якусь іншу високу посаду, а потім іде під суд, бо на нього звели наклеп нашіптувачі, і його засуджують до смертної кари, або посилають у вигнання, або ж позбавляють громадянських прав, і він втрачає все майно. Тож коли, мій друже, той син усе це побачив, постраждавши, і втративши свої статки, і навіть, як мені здається, перейнявшись страхом за своє життя, він відразу ж у глибині душі скидає з трону шанолубство і властивий йому несамовитий дух. Принижений і погамований убогістю, він починає горнутися до грошей, складаючи копійку до копійки і в усьому заощаджуючи, і помаленьку

призбирує їх невтомною працею. А по обидва боки того царя, просто на землі, він посадить начало розумності й начало несамовитого духу та змусить їх до послуху. Першому не дозволить ні вираховувати, ні розглядати чогось іншого, окрім того, як можна було б примножити свої скромні статки, а другому не дасть захоплюватись чимось і поважати будь-що інше, крім багатства та багатіїв, і виявлятиме свій гонор тільки у здобуванні грошей або ж у тому, що веде до цієї мети.

– Отже, це і є **олігархічна людина**? – запитав я.

– Так... [Ця людина] ощадлива, працьовита, вдовольняє лише невідкладні власні потреби, не дозволяючи собі зайвих витрат, а всі інші посядання приборкує як немудрі.

А тепер ... настав час розглянути **демократію**. Демократія, на мій погляд, настає тоді, коли вбогі здобувають перемогу і одних багатіїв убивають, інших виганяють з краю, а решту, зрівнявши в правах, допускають до керівництва державою й посідання високих посад, що за демократичного устрою вирішується здебільшого жеребкуванням.

[**Демократична**] людина живе з дня на день, догоджаючи будь-якому посяданню, що першим її охопить. То вона напивається під чарівну музику флейт, то раптом цмулить лише воду й доводить себе до виснаження, то знову захоплюється гімнастикою, а буває, що взагалі нічого не робить і нічим не переймається, а потім проводить час у нібито філософських розмовах. Часто береться за політику, схоплюється з місця і говорить, що попало, і робить, що попало, часом захоплюється людьми військовими і пристає до їхнього товариства, або ж захоплюється тими, що роблять гроші, й тоді пристає до їхнього. У її житті немає ні якогось ладу, ні необхідності; вона називає життя приємним, вільним і щасливим і проживає його сповна.

...в демократичній державі лиш і чути, що воля (тобто свобода) – понад усе, і що тільки в такій державі годиться жити людині вільній за своєю природою.

– Коли демократичну державу, яка має спрагу волі, очолять кепські виночерпії, ця держава понад міру впивається нерозведеною свободою, а своїх урядовців, якщо вони недостатньо поблажливі й не дають їй повної волі, переслідує карами, закидаючи їм, що вони мерзотники й олігархи. ...покірних правителям громадян там поливають брудом як добровільних рабів...

...там батько боїться своїх синів, а син поводить як батько й ані соромиться, ані боїться тих, хто дав йому життя, бо ж на все свобода. ...У такій державі вчитель боїться учнів і запобігає перед ними, а учні не зважають на вчителів, а заодно й на своїх вихователів...

– А що з того всього постає, – провадив я, – тобі, очевидно, зрозуміло: душа громадян набуває такої ... вразливості, що якби хтось спробував накинути їй бодай яку-небудь думку про покору, вона вибухає обуренням і різко протестує. А закінчується це тим, що такі громадяни перестають зважати навіть на закони – писані й неписані, щоб уже ніхто й ні в чому не мав над ними влади.

– Так ось, мій друже, – наголосив я, – саме з цього способу правління, такого по-молодечому завзятого, і виростає, як мені здається, **тиранія**. ... *усякий надмір любить переходити у свою велику протилежність* – чи то будуть пори року й погода, чи рослини й тіла, а надто коли йдеться про державні устрої. **Адже надмірна свобода перетворюється ні в що інше, як у надмірне рабство. І для окремої людини, і для держави...**

– Десь у перші дні й узагалі на перших порах ... [тиран] привітно посміхається й вітає всіх, кого лиш зустріне, він навіть запевняє, що він не тиран, і не шкодує обіцянок кожному, зокрема й суспільству в цілому, звільняє від боргів, роздає землю народів і своєму оточенню, прикидаючись лагідною й милостивою до всіх

людиною. Що ж до зовнішніх ворогів, то мені здається, що хоч з одними він і примириться, а інших знищить, так що тут буде повний спокій, усе ж він постійно розпочинатиме якісь війни, щоб народ відчував потребу у вожакові. А ще для того, щоб люди зубожіли від сплати податків і змушені були думати про щоденний хліб насущний, а менше замишляти щось лихе проти нього.

- Це зрозуміло.

- А якби він запідозрив деяких людей у тому, що вони мріють про волю й заперечують його право правити, то таких він би позбувся під приводом того, що вони нібито перекинулись до ворога. То хіба з огляду на це все тиран не повинен постійно прагнути війни?

- Повинен.

- Але ж, поводячись так, він пробуджує до себе щораз більшу ненависть громадян?

Авжеж.

Бо навіть і деякі з тих впливових осіб, що спільними зусиллями допомогли йому посісти високе становище, тепер відверто обурюватимуться і перед ним, і між собою, засуджуючи те, що діється, - принаймні ті з них, хто найвідважніший і найвпливовіший.

Схоже, що так.

- І їх усіх тиранові доведеться знищити, коли він не збирається поступатися владою. Так що, зрештою, у нього не залишиться ні друзів, ні ворогів, хто був би чогось вартий.

- Очевидно.

- Виходить, йому потрібно пильно приглядатися, хто мужній, хто великодушний, хто розумний, а хто багатий. Його «щастя», власне, у тому й полягає, що всім цим він мусить бути ворогом і - хоче того чи ні - кувати на їхні голови лихо, поки не очистить від них державу.

- Нічого собі очищення, - посміхнувся він.

- Ну, так, - відповів я, - воно цілком протилежне до того, яке застосовують лікарі до людського тіла: вони усувають з нього найгірше, залишаючи найкраще, а він усе робить навпаки.

- Мабуть, інакше він просто не може, якщо хоче зберегти владу, - сказав він.

ЕПІКУР

(341 до н. е. - 270 до н. е.)

Лист до Менекея

...Коли ми говоримо, що найсолодшою є кінцева мета, то ми розуміємо зовсім не насолоду розпустити і хтивості, як вважають ті, хто не знають, не поділяють або погано розуміють наше вчення, - ні, ми розуміємо свободу від страждань тіла і від збентеження душі.

...Найвеличнішим із благ є розуміння, воно цінніше, ніж сама філософія, і від нього походить решта чеснот. Це воно вчить, що не можна жити солодко, коли не живеш розумно, добре і праведно і (не можна жити розумно, добре й праведно), коли не живеш солодко, адже всі доброчесності споріднені солодкому життю і солодке життя не відокремлюється від них. Хто, на твою думку, вище за людину, яка й про богів мислить благочестиво, і від страху перед смертю цілком вільна, котра збагнула кінцеву мету природи, зрозуміла, що найвище благо легко здійснюється і досягається, а вище зло або недовговічне, або неважке, яка сміється над долею, кимсь іменованою володаркою всього, і замість цього стверджує, що одне чиниться неминуче, інше - з нагоди, а щось залежить і від нас...

ТИТ ЛУКРЕЦІЙ КАР
(біля 99 до н.е. – 55)

Про природу речей

І виникають на світ речі і походять всі речі звідтіль,
Де й матерія і тіла споконвічні кожній,
Та тому й неможливо, щоб все з усього народилось,
Бо окремим речам особливі сили властиві...
Із нічого, тож визнаймо, ніщо й не родиться,
Бо всі речі повинні мати сім'я, з якого
Вийти мали б вони, коли пробились у повітря прозоре...
Отже, не гине ніщо, і ніщо цілком не зникає
Оскільки природа відроджує завжди одне із другого
І нічому не дає без смерті другого з'явитись...
Всю, саму по собі, природу складають дві речі:
Це, по-перше, тіла, по-друге ж, простора порожнеча,
Де існують вони і де рухатись можуть окремо...

ЛУЦІЙ АННЕЙ СЕНЕКА
(4 до н.е. – 65)

Моральні листи до Луцилія

Сенека вітає Луцилія!

Я знаю, Луцилій, для тебе є очевидним, що, не вивчаючи мудрості, не можна жити не тільки щасливо, але й стерпно, бо щасливим робить життя досконала мудрість, а стерпним її початки...

Філософія не лицедійство, придатне тільки для показу натовпу; філософом треба бути не на словах, а на ділі. Вона – не для того, щоб приємно провести день і без нудьги вбити час. Ні, вона виковує і гартує душу, підкорює життя порядку, керує вчинками, вказує, що треба робити, а від чого краще втриматися, стоїть біля керма й спрямовує серед пучин шлях тих, кого гонять хвилі. Без неї немає в житті мужності і впевненості: адже кожную годину відбувається стільки, що потребуємо ради, якої можна запитати тільки у неї.

Хтось скаже: «Яка мені користь із філософії, якщо є рок? Що в ній корисного, якщо править божество? Яка в ній користь, якщо панує випадок? Адже неминуче не можна змінити, а проти невідомого не знайти засобів. Мої задуми або випереджені божеством, яке вирішило за мене. Що мені робити, або фортуна не дозволить їм здійснитись». Хай одне з цих тверджень і є вірним, Луцилію, хай усі вони вірні – треба бути філософом. Чи зв'язує нас непорушним законом фатум чи божество встановило все в світі за своїм свавіллям. Чи випадок без усякого порядку жбурляє й мече, як кості, людські справи – нас повинна охороняти філософія. Вона дасть нам силу добровільно підкоритися божеству, стійко чинити опір фортуні. Вона навчить слідувати велінням божества і зносити мінливі випадки.

МАРК АВРЕЛІЙ (121 – 180)

Наодинці із собою. Роздуми

II, 17. Час людського життя – мить, її сутність – вічне спливання; відчуття невиразне; будова всього тіла тлінна; душа нестійка; доля загадкова; слава непевна. Одним словом, усе, що належить тілу, схоже на потік, а що належить душі – на сновидіння і дим. Життя – боротьба і мандрівка по чужині; посмертна слава – забуття. Але що ж може вивести на [прямий] шлях? Ніщо, окрім філософії.

IV, 48. Слід сприймати все людське як скороминуще і короткочасне: те, що було вчора ще в зародку, завтра є вже мумією або прахом. Отже, проживи цей період часу в злагоді з природою, а потім піди з життя так само легко, як падає зріла олива: славословлячи природу, що її породила, і з вдячністю до дерева, що її виростило.

СТОЇЦИЗМ (ЦИТАТИ)

Не вивчаючи мудрості, неможливо бути щасливим (Сенека);

Те, чого вимагає природа є доступним і досяжним, потіємо ми лише заради надлишків (Сенека);

Смерть ми бачимо попереду, але більша її частина у нас за плечима (Сенека);

Все у нас чуже, один лише час – наш, але й його, хто хоче, той і віднімає (Сенека);

Природа бажає малого, а людська думка – безмежного (Сенека);

Якщо хочеш бути добрим, вважай себе злим (Епіктет);

Володій своїми пристрастями, якщо не хочеш, щоб вони заволоділи тобою (Епіктет);

Те, чого не потрібно робити, не роби навіть подумки (Епіктет);

Думай про Бога частіше, ніж дихаєш (Епіктет);

В цьому потоці часу немає і не буде нічого нового (Марк Аврелій)

Життя – це мить між минулим та майбутнім (Марк Аврелій).

Якщо богів не існує, то життя не має сенсу (Марк Аврелій).

ПЛОТІН (204/205 – 270)

Про природу і джерело зла

(Розум) є первинна енергія і первинна сутність (блага), що перебуває в самому собі; він діє і начебто живе навколо блага. А навколо розуму – зовні – кружляє душа; розглядаючи його (з усіх боків) і проникаючи поглядом всередину нього, вона бачить крізь нього Бога.

Так ось (матерію), що виражена через образи, види й форми, міру та межі, упорядковану чужорідним для неї порядком, таку, що не має в собі самій нічого благого... відшукує наш розум і вказує на неї як на первинне зло й зло саме по собі.

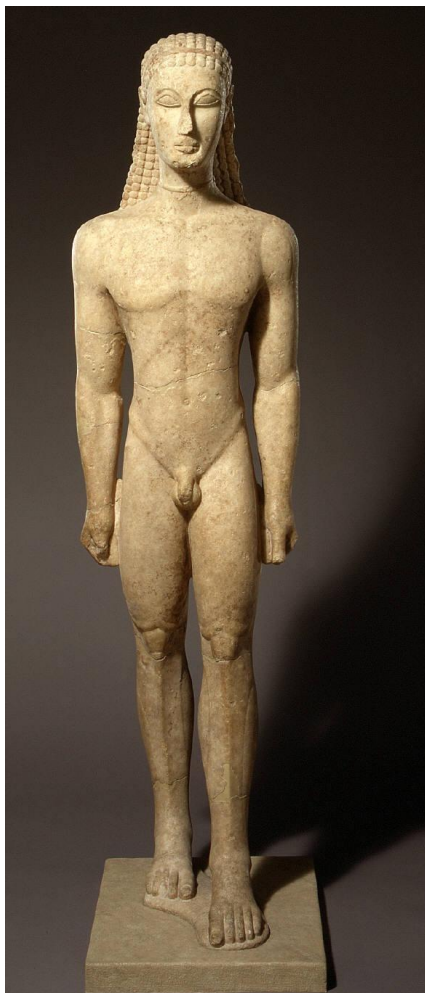
Природа ж матерії безглузда настільки, що не тільки те, що перебуває в ній, а навіть і все, що тільки зверне на неї погляд, (вмить) наповнюється усім її злом. Бо вона зовсім не причетна до блага...

Душа, досконала і схильна до розуму, завжди чиста; вона відвертається від матерії; ні до чого безмежного, ні до чого безмірного, ні до чого лихого вона не наближається й погляду свого туди не звертає. Отже, вона, будучи чистою, цілком залишається в межах, встановлених розумом.

АРТЕФАКТИ КУЛЬТУРИ СТАРОДАВНЬОЇ ГРЕЦІЇ

АРХАЇЧНА СКУЛЬПТУРА (провідна риса – статичність)

Курос

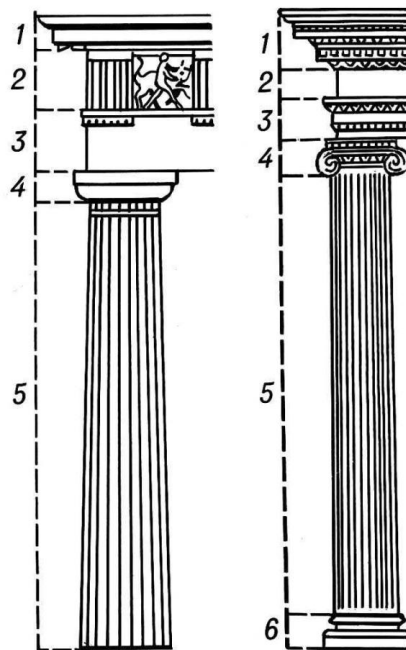

Кора

Архаїчна посмішка

АРХАЇЧНА АРХІТЕКТУРА: дорічний та іонічний ордери

Скульптура класичного періоду
(провідна риса – динамізм)

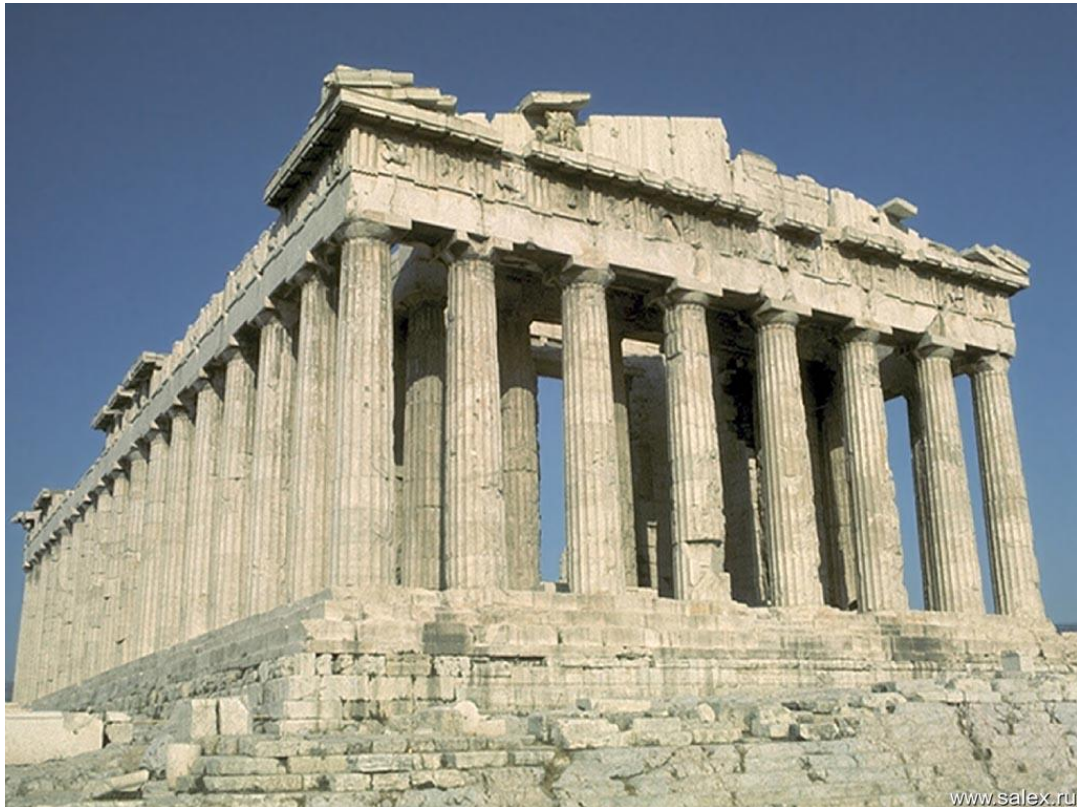

Мірон. Дискобол

Мірон. Афіна і Марсій

АРХІТЕКТУРА КЛАСИЧНОГО ПЕРІОДУ: Парфенон (Іктін і Калікрат)

Союзники Афін дуже обурювалися, що Перікл – вождь афінської демократії – прикрашає Афіни за їхній рахунок. На це Перікл відповідав: «Це не прикраса – це пам'ятник нашій та вашій перемозі, а також вдячність богам, які нам її дарували».

Перемога греків над персами була перемогою розуму над брутальною силою. А символом розуму була Афіна – богиня мудрості.

Парфенон – храм на честь Афін-дівки і Афін-воїни одноразово. Він поєднував доричний (чоловічий, кремезний) ордер з ілюзією іонічних (витончених, жіночих) пропорцій.

Архітектори Іктін та Калікрат під керівництвом скульптора Фідія спланували, що непомітно для ока всі колони будуть нахилені до центра, тобто кут між колоною та її основою не дорівнюватиме 90 градусів. Цей непомітний нахил і створив ілюзію більш високих колон і легкого, витонченого іонічного ордеру.

Почуття нас обманюють, – вважали греки-раціоналісти, які довіряли виключно розуму. Тому вони намагаються з цієї точки зору обманути людські почуття і створити ідеально правильну споруду... на сітківці людського ока. Наприклад, якщо колона стоїть на тлі неба, то світло віднімає частину її обсягу. Таку колону робили ширшою за іншу, що стоїть на тлі стіни. Також під час побудови храму було враховано практично всі скривлення, які виникають в людини через особливості її зорового сприйняття...

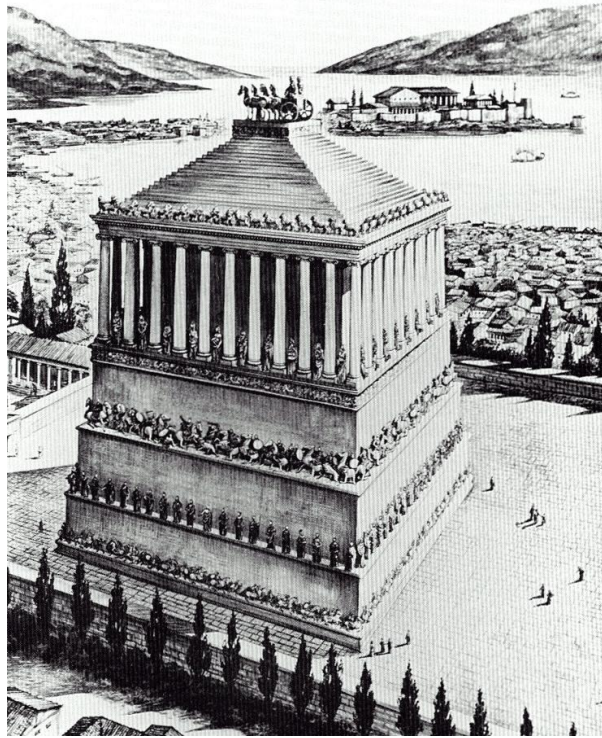
ДОБА ЕЛЛІНІЗМУ

1) в скульптурі з'являються нові теми: страждання, смерті, старості, побутові сцени, пристрасть, відчуження, еротика;

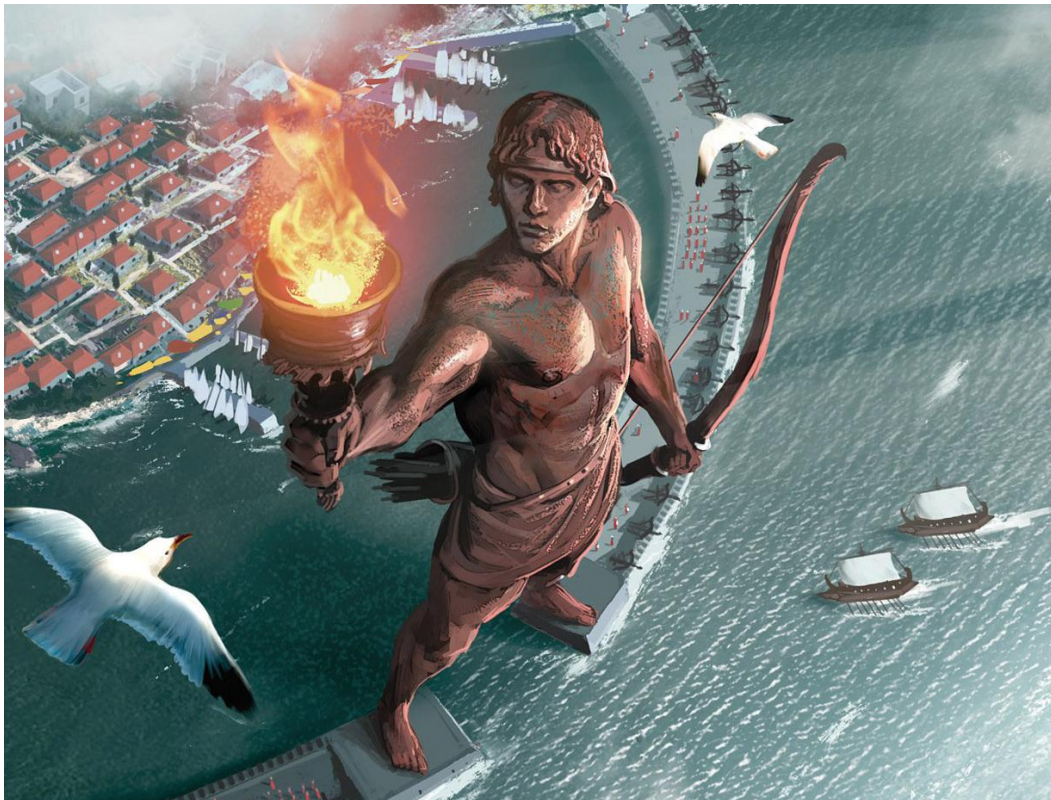

**Агесандр Родоський, Полідор, Афінодор.
Лаокоон та його сини**

2) також в скульптурі та архітектурі з'являється гігантоманія.

Галікарнаський мавзолей

Колос Родоський (скульптор – Херес) – статуя бога Сонця – Геліоса

Статуя була заввишки 31,5 м.; споруджена у 280 р. до н.е.; це одне з семи див стародавнього світу.

Пліній Старший писав, що навіть палець на руці Геліоса ледь могли обхопити дві людини.

СЕРЕДНЬОВІЧНА КУЛЬТУРА

ЗАПОВІДІ МОЙСЕЯ (ДЕКАЛОГ)

Основою і першим джерелом релігійно-моральної доктрини християнства є Десять заповідей Божих, які були дані пророкові Мойсею на горі Синай (Вих. 20: 2–17).

1. *Я Господь, Бог твій, що вивів тебе з єгипетського краю, з дому рабства. Хай не буде тобі інших богів передо Мною.*

2. *Не роби собі кумира і всякої подоби з того, що на небі вгорі і що на землі долі, і що у воді під землею. Не вклоняйся і не служи їм.*

3. *Не призивай Імення Господа, Бога твого, надаремно.*

4. *Пам'ятай день суботній, щоб святити його! Шість днів працюю і роби всю працю свою, а день сьомий – субота для Господа Бога твого.*

5. *Шануй свого батька та матір свою, щоб довгі були твої дні на землі, яку Господь, Бог твій, дає тобі!*

6. *Не вбивай!*

7. *Не чини перелюбу!*

8. *Не кради!*

9. *Не свідчи неправдиво на свого ближнього.*

10. *Не жадай дому ближнього свого, не жадай жони ближнього свого, ані раба його, ані невільниці його, ані вола його, ані осла його, ані всього, що у ближнього твого!*

ЄВАНГЕЛІЄ ВІД МАТВІЯ: 5-7 ГЛАВИ

(Проповідь на горі)

Від Матвія 5 глава

...Хто ж порушить одну з найменших цих заповідей, та й людей так навчить, той буде найменшим у Царстві Небеснім; а хто виконає та й навчить, той стане великим у Царстві Небеснім.

20. Кажу бо Я вам: коли праведність ваша не буде рясніша, як книжників та фарисеїв, то не ввійдете в Царство Небесне!

21. Ви чули, що було стародавнім наказане: Не вбивай, а хто вб'є, підпадає він судові.

22. А Я вам кажу, що кожен, хто гнівається на брата свого, підпадає вже судові. А хто скаже на брата свого: рака, підпадає верховному судові, а хто скаже дурний, підпадає геєнні огненній.

23. Тому, коли принесеш ти до жертівника свого дара, та тут ізгадаєш, що брат твій щось має на тебе, залиши отут дара свого перед жертівником, і піди, примирись перше з братом своїм, і тоді повертайся, і принось свого дара.

25. Зо своїм супротивником швидко мирися, доки з ним на дорозі ще ти, щоб тебе супротивник судді не віддав, а суддя щоб прислужникові тебе не передав, і щоб тебе до в'язниці не вкинули.

26. Поправді кажу тобі: Не вийдеш ізвідти, поки не віддаси ти й останнього шеляга!

27. Ви чули, що сказано: Не чини перелюбу.

28. А Я вам кажу, що кожен, хто на жінку подивиться із пожадливістю, той уже вчинив із нею перелюб у серці своїм.

29. Коли праве око твоє спокушає тебе, його вибери, і кинь від себе: бо краще тобі, щоб загинув один із твоїх членів, аніж до гесни все тіло твоє було вкинене.

30. І як правиця твоя спокушає тебе, відітни її й кинь від себе: бо краще тобі, щоб загинув один із твоїх членів, аніж до гесни все тіло твоє було вкинене.

31. Також сказано: Хто дружину свою відпускає, нехай дасть їй листа розводного.

32. А Я вам кажу, що кожен, хто пускає дружину свою, крім провини розпустити, той доводить її до перелюбу. І хто з відпущеною побереться, той чинить перелюб.

33. Ще ви чули, що було стародавнім наказане: Не клянись неправдиво, але виконуй клятви свої перед Господом.

34. А Я вам кажу не клястися зовсім: ані небом, бо воно престол Божий;

35. ні землею, бо підніжок для ніг Його це; ані Єрусалимом, бо він місто Царя Великого;

36. не клянись головою своєю, бо навіть однієї волосинки ти не можеш учинити білою чи чорною.

37. Ваше ж слово хай буде: так-так, ні-ні. А що більше над це, то те від лукавого.

38. Ви чули, що сказано: Око за око, і зуб за зуб.

39. А Я вам кажу не противитись злому. І коли вдарить тебе хто у праву щоку твою, підстав йому й другу.

40. А хто хоче тебе позивати й забрати сорочку твою, віддай і плаща йому.

41. А хто силувати тебе буде відбути подорожнє на мильо одну, іди з ним навіть дві.

42. Хто просить у тебе то дай, а хто хоче позичити в тебе не відвертайся від нього.

43. Ви чули, що сказано: Люби свого ближнього, і ненавидь свого ворога.

44. А Я вам кажу: Любіть ворогів своїх, благословляйте тих, хто вас проклинає, творіть добро тим, хто ненавидить вас, і моліться за тих, хто вас переслідує,

45. щоб вам бути синами Отця вашого, що на небі, що наказує сходити сонцю Своему над злими й над добрими, і дощ посилає на праведних і на неправедних.

46. Коли бо ви любите тих, хто вас любить, то яку нагороду ви маєте? Хіба не те саме й митники роблять?

47. І коли ви любите тільки братів своїх, то що ж особливого робите? Чи й погани не чинять отак?

48. Отож, будьте досконалі, як досконалий Отець ваш Небесний!

Від Матвія 6 глава

1. Стережіться виставляти свою милостиню перед людьми, щоб бачили вас; бо не матимете нагороди від Отця вашого, що на небі.

2. Отож, коли чиниш ти милостиню, не сурми перед себе, як то роблять оті лицеміри по синагогах та вулицях, щоб хвалили їх люди. Поправді кажу вам: вони уже мають нагороду свою!

3. А як ти чиниш милостиню, хай не знатиме ліва рука твоя, що робить правиця.

4. Щоб таємною була твоя милостиня, а Отець твій, Який бачить таємне, віддасть тобі явно.

5. А як молитесь, то не будьте, як ті лицеміри, що люблять ставати й молитися по синагогах та на перехрестях, щоб їх бачили люди. Поправді кажу вам: вони мають уже нагороду свою!

6. А ти, коли молишся, увійди до своєї комірчини, зачини двері, і помолися Отцеві своєму, що в таїні; а Отець твій, що бачить таємне, віддасть тобі явно.

7. А як молитесь, не проказуйте зайвого, як ті язичники, що думають, ніби вони будуть вислухані за своє велемовство.

8. Отож, не вподобляйтеся їм, бо знає Отець ваш, чого потребуєте, ще раніше за ваше прохання!

9. Ви ж моліться отак: Отче наш, що єси на небесах! Нехай святиться Ім'я Твоє,

10. Нехай прийде Царство Твоє, нехай буде воля Твоя, як на небі, так і на землі.

11. Хліба нашого насущного дай нам сьогодні.

12. І прости нам гріхи наші, як і ми прощаємо винуватцям нашим.

13. І не введи нас у непосильне випробовування, але визволи нас від лукавого. Бо Твоє є царство, і сила, і слава навіки. Амінь.

14. Бо як людям ви простите прогріхи їхні, то простить і вам ваш Небесний Отець.

15. А коли ви не будете людям прощати, то й Отець ваш не простить вам прогріхів ваших.

16. А як постуєте, то не будьте сумні, як оті лицеміри: вони бо змінюють обличчя свої, щоб бачили люди, що постять вони. Поправді кажу вам: вони мають уже нагороду свою!

17. А ти, коли постиш, намасти свою голову, і лице своє вмий,

18. Щоб ти посту свого не показав людям, а Отцеві своєму, що в таїні; і Отець твій, що бачить таємне, віддасть тобі явно.

19. Не складайте скарбів собі на землі, де нищить їх міль та іржа, і де злодії підкопують й викрадають.

20. Складайте ж собі скарби на небі, де ані міль, ані іржа їх не нищить, і де злодії до них не підкопуються та не крадуть.

21. Бо де скарб твій, там буде й серце твоє!

22. Око то світильник для тіла. Тож як око твоє буде здорове, то й усе тіло твоє буде світле.

23. А коли б твоє око лихе було, то й усе тіло твоє буде темне. Отож, коли світло, що в тобі, є темрява, то яка ж тоді та темрява!

24. Ніхто двом панам служити не може, бо або одного зненавидить, а другого буде любити, або буде триматись одного, а другого знехтує. Не можете Богові служити й мамоні (багатству).

25. Через те вам кажу: Не журіться про життя своє що будете їсти та що будете пити, ні про тіло своє, у що зодягнетесь. Чи ж не більше від їжі життя, а від одягу тіло?

26. Погляньте на птахів небесних, що не сіють, не жнуть, не збирають у клуні, та проте ваш Небесний Отець їх годує. Чи ж ви не багато вартніші за них?

27. Хто ж із вас, коли захоче, зможе додати до зросту свого бодай ліктя одного?

28. І про одяг чого ви клопочетесь? Погляньте на польові лілеї, як зростають вони, не працюють, ані не прядуть.

29. А Я вам кажу, що й сам Соломон у всій славі своїй не вдягався отак, як одна з них.

30. І коли польову ту траву, що сьогодні ось воно є, а взавтра до печі викидається, Бог отак зодягає, скільки ж краще зодягне Він вас, маловірні!

31. Отож, не піклуйтеся, кажучи: Що ми будемо їсти, чи: Що будемо пити, або: У що ми зодягнемось?

32. Бож усього того язичники шукають; та знає Отець ваш Небесний, що вам потрібно.

33. Шукайте ж найперш Царства Божого й правди Його, а все це вам подасться.

34. Отож, не журіться про завтрашній день, бо завтра саме за себе поклопочетесь. Кожний день має досить своєї турботи!

Від Матвія 7 глава

1. Не судіть, щоб і вас не судили;

2. бо яким судом судити будете, таким же осудять і вас, і якою мірою будете міряти, такою відміряють вам.

3. І чого в оці брата свого ти заскалку бачиш, колоди ж у власному оці не чуєш?

4. Або як ти скажеш до брата свого: Давай вийму я заскалку з ока твого, коли он колода у власному оці?

5. Лицеміре, вийми перше колоду із власного ока, а потім побачиш, як вийняти заскалку з ока брата твого.

7. Просіть і буде вам дано, шукайте і знайдете, стукайте і відчинять вам;

8. Бо кожен, хто просить одержує, хто шукає знаходить, а хто стукає відчинять йому.

9. Чи ж то серед вас є людина, що подасть своєму синові каменя, коли хліба проситиме він?

10. Або коли риби проситиме, то подасть йому гадину?

11. Тож як ви, будучи злі, потрапите добрі дари своїм дітям давати, скільки ж більше Отець ваш Небесний подасть добра тим, хто проситиме в Нього!

12. Тож усе, чого тільки бажаєте, щоб чинили вам люди, те саме чиніть їм і ви. Бо в цьому Закон і Пророки.

13. Увійходьте тисними ворітьми, бо просторі ворота й широка дорога, що веде до погибелі, і нею багато-хто ходять.

14. Бо тісні ті ворота, і вузька та дорога, що веде до життя, і мало таких, що знаходять її!

15. Стережіться фальшивих пророків, що приходять до вас ув одежі овечій, а всередині хижі вовки.

16. По їхніх плодах ви пізнаєте їх. Бо хіба ж виноград на тернині збирають, або фіги із будяків?

17. Так ото родить добрі плоди кожне дерево добре, а дерево зле плоди родить лихі.

18. Не може родить добре дерево плоду лихого, ані дерево зле плодів добрих родити.

19. Усяке ж дерево, що доброго плоду не родить, зрубється та в огонь укидається.

20. Ото ж бо, по їхніх плодах ви пізнаєте їх!

21. Не кожен, хто каже до Мене: Господи, Господи! увійде в Царство Небесне, але той, хто виконує волю Мого Отця, що на небі.

24. Отож, кожен, хто слухає цих Моїх слів і виконує їх, подібний до чоловіка розумного, що свій дім збудував на камені.

25. І линула злива, і розлилися річки, і буря знялася, і на дім отой кинулась, та не впав, бо на камені був він заснований.

26. А кожен, хто слухає цих Моїх слів, та їх не виконує, подібний до чоловіка того необачного, що свій дім збудував на піску.

27. І линула злива, і розлилися річки, і буря знялася й на дім отой кинулась, і він упав. І великою була та руїна його!..

Запитання:

Чим відрізняються Заповіді Мойсея від заповідей Христа в Проповіді на горі? Порівняйте близькі за змістом заповіді «не вбивай» та «не гнівайся».

Яка заповідь Христа протистоїть таліону?

Виберіть з Проповіді на горі вислови, що стали крилатими?

Які ще крилаті вислови християнського походження Вам відомі?

ФЕОДОСІЙ ПЕЧЕРСЬКИЙ (1029–1074)

Житіє Феодосія Печерського (фрагмент)

Одного разу відправився преподобний Феодосій у якійсь справі до христолубивого князя Ізяслава, який жив далеко від міста. Прийшов і затримався у справах до самого вечора. І наказав христолубивий князь, щоб зміг Феодосій спати уночі, довести його до монастиря на возі.

Вже в дорозі візник побачив, як просто одягнений Феодосій, і подумав, що це бідний чернець, каже йому: '«Чорноризець! Ось ти усякий день без діла, а я напрацювався. Не можу на коні сидіти. Але ось що зробимо: я ляжу на возі, а ти можеш верхи їхати». Блаженний Феодосій смиренно піднявся і сів на коня, а візник ліг у віз, і продовжував Феодосії свій шлях, радіючи і славлячи Бога. Коли ж долала його дрімота, то сходив з коня і йшов поряд з ним, поки не втомиться, а потім знову їхав верхи.

Стало світати, і почали зустрічатися вельможі, що їхали до князя, і, здалека, упізнавши блаженного, сходили з коней і кланялися отцю Феодосію. Тоді він сказав хлопцю: «Ось вже розвиднилося, чадо! Сідай на свого коня». Той же, побачивши, як усі кланяються Феодосію, злякався і сів на коня. Так і продовжували вони шлях, а преподобний Феодосій сидів у возі. І усі зустрічні бояри кланялися йому.

Так доїхали вони до монастиря, і ось вийшли назустріч усі ченці і вклонилися Феодосію до землі. Отрок же той злякався ще більше, думаючи про себе: «Хто ж це такий, що усі так поклоняються йому?» А Феодосій, узявши його за руку, ввів в трапезну і велів досхочу нагодувати і напоїти і, давши йому грошей, відпустив. Усе це розповів братії сам візник, а блаженний нікому не обмовився про те, що сталося, ані словом. Та все так само постійно вчив братію [власним прикладом] не зазнаватися і не бути пихатими, а смиренними, і вважати себе гіршими за усіх інших.

(Переклад з церковнослов'янської Столяр М.Б.)

АВГУСТІН БЛАЖЕННИЙ (354 – 430)

Сповідь

Блаженний, хто любить Тебе, [Боже], в Тобі друга і ради Тебе ворога. Лише той не втрачає нічого дорогого, кому всі дорогі в Тому, Кого не можна втратити. А хто це, як не Бог наш, Бог, Який створив небо і землю (Бут. 1, 1) і наповнює їх (Єр. 23, 24)... Тебе ніхто не втрачає, окрім тих, хто Тебе залишає, а хто залишив – куди піде і куди втече?

Боже сил, оберни нас, покажи нам лице Твоє, і ми спасемося (Пс. 79, 8). Куди б не звернулася людська душа, усюди, окрім Тебе, наткнеться вона на біль, хоч би наткнулася і на красу, але красу поза Тобою і у нестямі самій. І краса ця ніщо, якщо вона не від Тебе. Прекрасне народиться і вмирає; народжуючись, воно починає як би бути і зростає, щоб досягти повного розквіту, а розцвівши, старіє і гине. Не завжди, правда, доживає до старості, але гине завжди.

Хай хвалить душа моя за цей світ Тебе, «Господи, всього Творець», але нехай не прилипає до нього плотською любов'ю, бо він йде, куди і йшов, – до небуття і крає душу смертною тугою, тому що і сама вона хоче бути і любить відпочивати на тому, що вона любить. А на цьому світі ніде відпочити, тому що все в нім безупинно втікає...

Не метушися, душа моя: не дай оглухнути вуху серця від гуркоту метушні твоєї. Слухай, саме Слово зве тебе повернутися: безтурботний спокій там, де Любов не покине тебе, якщо сам ти її не покинеш.

Хоча людська душа справедливо визнається безсмертною, втім і для неї існує своєрідна смерть. Смерть душі буває тоді, коли її залишає Бог, подібно до того, як смерть тіла відбувається тоді, коли її залишає душа.

Цитати

Обтяжує душу не тіло, але тлінне тіло.

Ми не знаємо скільки не з нами наших і скільки не наших з нами.

Друзі й лестощі розпещують, а вороги, сварки, зазвичай виправляють.

Вірую, щоби розуміти...

Полюби Бога усім серцем своїм і усією душею своєю – і роби, що хочеш.

Усе, що ми знаємо, знаємо розумом; тому ніяке почуття не є знанням.

ВАСИЛЬ ВЕЛИКИЙ (329 – 379)

Цитати

«Є такий морський птах – зимородок. Він має звичай вити гніздо на самому березі, класти яйця на пісок і сидіти у гнізді посеред зими, коли від частих та сильних вітрів море постійно виплескується на берег. Та раптом припиняються вітри, і морська хвиля не рухається до того часу, як на протязі семи днів зимородок сидить на яйцях, бо саме стільки днів він виводить своїх пташенят. Оскільки ж їм потрібна їжа, то великий Господь дав цьому маленькому створінню ще сім днів на зростання пташенят. Це знають усі мореплавці, чому і називають дні ці зимородковими.

Які ж чудеса не здійсняться для тебе, створеного по образу Божому, коли Бог навіть для такої маленької пташки утримує велике і страшне море, повелівши йому бути тихим серед самої зими?»

«Спокій і мир є початком очищення душі, тоді язик звільняється від говоріння про людські справи, очі не звертають увагу на красу оточення, а слух не послаблюється приємними... мелодіями і розмовами з балакливими людьми».

«О, Боже, розшири в нас почуття товариства з усіма живими істотами, з нашими меншими братами, яким Ти дав цю землю як спільний будинок з нами. Тоді зрозуміємо, що вони живуть не для нас тільки, але й для себе самих і для Тебе, що вони насолоджуються радістю життя також, як і ми, і служать Тобі на своєму місці краще, ніж ми на своєму».

ГРИГОРІЙ ПАЛАМА (1296 – 1359)

«Хіба не пам'ятаєш, брате, слів апостола, що «наші тіла – храм святого Духу», що живе в нас, і що «ми – будинок Бога», як і Господь говорить, що «вселюсь і ходитиму в них і буду їх Богом» (1 Кор. 6, 19; Евр. 3, 6; 2 Кор. 6, 16)?

...І навіщо Бог ...вселив розум в тіло? Чи не погано зробив Він? Подібні речі пристало говорити еретикам, які називають тіло злом і статуєю лукавого, а ми злом вважаємо тільки перебування розуму в тілесних помислах, в тілі ж – ніяк не злomu, раз саме тіло не є зло».

«Хто постом очистить своє тіло, силою Божої любові зробить свою волю і свої бажання основою чеснот, а розум у просвітленій молитві віддасть Богові, той отримає і побачить в самому собі благодать, яку Бог обіцяв усім, чистим серцем».

«...богослови розійшлися у питанні, яким з внутрішніх органів думка користується передусім, тому що одні поміщають її, як в деякому акрополі, в мозку, а інші відводять їй вмістищем якнайглибше осереддя серця, очищене від усього душевного. Якщо самі ми безперечно знаємо, що наша здатність думати розташована. у серці як у своєму знарядді, то ми знали це не від людей, а від самого Творця, який каже: «З серця виходять помисли» (Мф. 15, 11; 19). Ось чому у Макарія Великого сказано: «Серце править усім складом людини, і якщо благодать оволодіє пожиттями серця, вона панує над усіма помислами і тілесними членами; адже усі помисли душі – в серці»: так що серце – це скарбниця розумної здатності душі і головне тілесне знаряддя міркування».

ПІСНЯ ПРО РОЛАНДА

Автор Невідомий

«Тікають маври до країв іспанських,
їх переповнює шалена злоба.
А граф Роланд не може гнатись слідом,
Бо втратив Вельянтифа-скакуна він,
І мусить відтепер боротись піший.
Тож поспішив допомогти Турпіну...
Клаптями з нього закриває рани,
А потім притулив до своїх грудей,
Поклав легенько на траву зелену
І лагідно сказав: «Шляхетний друже!
Дозвольте борг мені сплатити останній.
Всі друзі, що були нам любі, вбиті,
Та ми не можемо їх так лишити.
Піду на розшуки і всіх знайду я,
А потім поруч покладу любовно».
Турпін сказав: «Ідіть і повертайтеся!
Хвалити Бога, поле бою наше!»

Роланд пішов. Поволі він обходить,
Обшукує і схили гір, і доли.
Знайшов Джеріна, з ним лежав Джер'єр,
А потім Берендж'єра і Отона,
Пізніше – Ансеїса і Самсона,
І сивого Джерарда з Руссільйона.
Усіх їх граф по черзі брав на руки
І ніс туди, де був архієпископ.
Там обережно клав їх коло нього.
Турпін не міг утримати ридання,
До неба руки зняв, благословив героїв
И сказав: «Дістали славу ви стражданням!
Спаси, о Боже, душі цих сміливців!
Відкрий для них ти вхід у Рай квітучий.
И на мене смерть чатує неминуча,
Вже не побачу короля ніколи...»

Роланд відчув, що смерть вже зовсім близько,
Вона іде від голови до серця.
У тінь сосни високої лягає
Він долілиць, в траву зелену й ніжну,
Підклав під себе меч і Оліфант свій,
Звернув обличчя до землі невірних.
Аби відразу стало зрозуміло
І Карлові, і лицарям-баронам,
Що він, Роланд, помер як переможець.
Відпущення гріхів у Бога просить
И до Неба рукавицю простягає...

Роланд помер. Душа його на Небі.
Нарешті Карл прибув до Ронсевалю.
Усі стежки та тропи, всі доріжки,
Всі галяви, поляни і простори
Завалені тілами франків й маврів...
«О Боже! – мовив Карл. – Тож марно
Передчував я лихо! Чом спізнився?»
Рве сиву бороду в жорстокім гніві,
Ридає гірко, з ним усі барони,
І двадцять тисяч падають зомлілі,
Найбільше ж тужить герцог Найм старезний.

І не було там лицаря, барона,
Який не лив би сліз гірких од жалю
За сином любим, братом чи небожем,
За друзями чи за васалом можним.
Багато з них попадали, обмерлі,
Один лиш герцог Найм тверезо мислив,
Розважливо до Карла він звернувся:
«Он, сіре, гляньте, у двох льє приблизно
Великий шлях, де курява, мов хмара,
Там раті йдуть поганців нечестивих.
Вперед! І помстимось за наше горе!»

Король звелів у сурми всі заграти,
Очолив сам, відважний, грізне військо.
Знайшли сліди іспанців франки швидко
І кинулись в погоню незабарно.
Коли король побачив, що вже вечір,
Зійшов він на лужку в траву зелену,
Простерся на землі, почав просити
У Бога, щоб затримав біг світила,
Аби тривав ще день, ніч скоротилась.
З'явився ангел, Карла покровитель
І передав високе повеління:
«Бог знає, Франції синів ти втратив!
Скачи-но, Карле, дня тобі достатньо,
Аби злочинному помститись роду!»
По цих словах король в сідло ускочив.
Аой!

Для Карла Бог явив велике чудо,
Бо сонце залишилося на місці.
Язичники тікають, франки слідом,
Невірних наздогнали в Валь-Тенебрі
І гнали, їх б'ючи, до Сарагоси...»

Запитання (на вибір)

1. Яким змальовується образ лицаря в цьому епічному творі?
2. Яким чином переплітаються тема війни та релігійний дискурс у творі?
3. Якщо Вам стало цікаво, що сталося з головними героями, прочитайте епос повністю та складіть план сюжету.
4. Також можна зробити презентацію сюжету твору (до 15 слайдів)

ПІСНЯ ПРО НІБЕЛУНГІВ (У ПРОЗІ)

Автор Невідомий

Переклад Миколи Настеки

«Багато дивовижного дійшло до нас від сивої давнини: перекази про вчинки преславних героїв і їхні злигодні, про святкові розваги і крики розпачу, про герці сміливців.

За тих далеких часів жила собі в Бургундії дівчина. Вона була така гарна, що кращої годі було й шукати в країні. А до того ще й добродісна, шляхетна на вдачу. Молоді рицарі мріяли взяти її собі за дружину, а всі дівчата заздрили їй.

Звали ту дівчину Крімгільда. Троє благородних і багатих витязів дбали про неї: Гунтер, Гернот і юний Гізельгер. Це були її брати, щедрі нащадки вельможного роду, неймовірно дужі, чудові воїни. Вони разом правили своєю країною. Їхню матір звали Ута, а батька – Данкрат. Їхній королівський двір був у Вормсі на Рейні...

Якось Крімгільді наснилося, що вона приборкала гарного дикого сокола. Аж раптом на сокола накинулись два орли і розшматували його. То було жахливе видовище.

Про свій сон Крімгільда розповіла матері. Та вислухала і сказала:

– Сокіл, що ти його приборкала, – то гарний шляхетний молодик. Якщо небесні сили не втрутяться, то незабаром ти втратиш його.

А Крімгільда на те:

– Якщо ви говорите таке про мого коханого, люба матусю, то краще мені не виходити заміж. Тоді я ніколи не звідаю горя і весела буду до самої смерті.

Проте мати була іншої думки:

– Не зрікайся, доню, – сказала вона. – Тільки завдяки любові хороброго рицаря ти звідаєш щастя і краса твоя розквітне уповні.

Проте Крімгільда не послухала матері. Щоб, бува, радість не закінчилася стражданням, що нерідко трапляється з жінками, вона навіть гадки не припускала про любов. Отак вона думала перехитрити долю. Це тривало довго. Але ви дізнаєтеся, як один витязь проведе її додому; це він буде тим соколом, що з'явився їй вві сні. Та близькі родичі Крімгільди вб'ють його. Згодом це спричиниться до страшної помсти...

.....

Зігфрід так покарав красуню [Крімгільду], що вона не могла ходити. Коли Гаген прийшов, вона лежала у своїй спочивальні на ложі. Гаген усміхнувся нишком, побачивши Крімгільду в такому стані.

– Я завітав до вас попрощатися перед битвою, – мовив він, як того вимагав звичай.

Знадвору долинав гамір. Там готувалися до походу.

– Я горда і щаслива, що живу з чоловіком, який завжди ладен захищати мій рід, – почала Крімгільда. – Але разом з тим, любий друже, я близько пов'язана і з вами. Тому хочу, щоб ви не залишали без уваги мого чоловіка. Це ж він велів мені спокутувати свою провину перед Брюнгільдою, що я образила її. За ту образу Зігфрід страшенно побив мене.

– Забудьмо про образу, – мовив Гаген. – Про неї вже ніхто не пам'ятає. А тепер, коли загрожує небезпека, всім нам треба бути вкупі. Я прийшов, щоб сказати вам про це і спитати, чи не треба від мене якоїсь послуги для вашого любого чоловіка. Я зроблю все сам і нікому не буду доручати!

Крімгільда відповіла:

– Я боюся за Зігфрідове життя, друже Гагене. В бою роговий панцир захистить Зігфріда, якщо він не буде вихоплюватися вперед. Однак Зігфрід відчайдушний і дуже поллюбає пригоди, а тому необережний... Тоді він забуває про небезпеку...

– Королево, – трохи згодом обізвався він, – коли в Зігфріда є уразливе місце, то скажіть, щоб я міг пильнувати його.

– Ми родичі, – мовила Крімгільда, – і це єднає нас одне з одним. Хто берегтиме нашу вірність, як не ми самі? Я довіряю вам Зігфрідове життя. Знайте: коли він купався у драконовій крові, на нього впав липовий листок і прилип між лопатками. В цьому місці його тіло не вкрилося рогом. Тому я боюся, щоб туди не влучило вістря списа. Листок був великий, і вістря може дістати до серця!

Після цього Крімгільда ще додала:

– Звіряю вам це, як найбільшу таємницю, і сподіваюся, що ви завжди будете вірним нам...

Отак зрадили Зігфріда».

Запитання (на вибір)

1. Які мотиви античної культури присутні в цьому фрагменті?
2. Що спільне між епосом і казкою, а що є відмінним?
3. Яким змальовується образ лицаря в цьому епічному творі?
4. Якщо Вам стало цікаво, що ж сталося з головними героями, прочитайте епос повністю та складіть план сюжету.
5. Також можна зробити презентацію сюжету твору (до 15 слайдів)

ФІЛОСОФІЯ РЕНЕСАНСУ

ЕРАЗМ РОТТЕРДАМСЬКИЙ

Похвала глупоті

«Нині всюди наслідують риторів, які уявляють себе майже богами лише на тій підставі, що вони двороті, немов п'явки, тобто можуть говорити одночасно двома мовами(1). Верхом витонченості, [18] на їхню думку, є уміння густо мережати латинські промови грецькими дотепами чи висловами, навіть якщо й недоречно. Коли ж не вистачає і чужомовних, вишукують десь у напівзотлілих од часу рукописах кілька застарілих слів і цим ще більше напускають читачеві туману. Все робиться для того, щоб розумники дужче пишалися, а недосвідчені тим більше дивувалися зі свого невігластва. Є-таки в наших землячків нездоланний потяг схилитися перед усім іноземним, і то тим нижче, чим воно чужіше».

«Філософи шкідливі й небезпечні.

Щодо філософів, то вони у повсякденному житті дивовижно безпорадні. Ось хоча б узяти Сократа. «Єдиним мудрецем» назвав його оракул Аполлона і зробив, м'яко кажучи, нерозумно. Хай буде це для всіх наукою! Так-от, цей мудрець наважився якось виступити прилюдно, але в останню мить раптом передумав і втік з майдану під гучний регіт громади. Звичайно, Сократ, людина вельми розумна вже хоч би тому, що відмовився прийняти дароване йому звання «мудрець». Він вважав, що воно більше личить богові. Радив також розумним уникати політики й державних посад. Але краще б цей розумник порадив не знатися з мудрістю. Бо що, як не мудрість, змусила самого випити отруту у в'язниці? Мудрував він багато про хмари та ідеї, займався вимірюванням ступні блохи, милувався писком комара, але жити так, як усі нормальні люди живуть, не навчився.

Або Платон – кращого захисника, здавалося б, годі й шукати! Та коли прийшов до суду захищати свого вчителя, якому загрожувала смертна кара, так злякався галасливої юрби, що ледве промимрив кілька слів зі своєї ретельно обдуманого промови.

Що вже тоді говорити про Теофраста, який, щойно вийшов перед люди, негайно ж замовк, ніби уздрів перед собою вовка.

Дуже вміло надихав воїнів до бою у своїх писаних промовах Ісократ, але водночас був таким страшенним боягузом, що навіть рота боявся розкрити перед громадою.

Також М. Туллій Ціцерон, батько римської красномовності, коли починав промову, то тремтів, як осика на вітрі, і ридав, немов хлопчак. Фабій, щоправда, пояснював це свідомим і навмисним прийомом оратора та доказом гнучкості таланту!

Достоту, що стануть робити ці розумники, як прийде час братися за мечі? Адже вони вмирають зі страху, коли ще борються лише словами! Дивуюсь, як їм не соромно після цього вихвалити (хай вибачать мені боги!) відомий вислів Платона: «Блаженні будуть держави, де правитимуть філософи або філософуватимуть правителі»(1). Навпаки, якщо звернемось до видатних істориків, то побачимо, що нема правителів більш небезпечних для держави, ніж мудраки-філософи: від їхніх указів гине держава.

Достатньо пригадати хоча б Катонів. Один з них безглуздими доносами не давав спокою державі. Другий, виступаючи дуже мудро на захист свободи римського

народу, насправді погубив її. Додамо сюди ще Брутів, Кассіїв, Гракхів і самого Ціцерона, який був не менш шкідливий для Римської держави, ніж Демосфен для афінян. Або ще М. Антонін. Що й казати – хороший імператор (хоч і його за це могла б я помордувати!), але, на біду, був також філософом: за це громадяни його ненавиділи і зневажали. Уявімо на мить, що правив він добре. Але вже те, що виростив такого спадкоємця-сина, він зробив для республіки більше шкоди, ніж користі.

Розумні мають переважно дурних дітей.

Здавна відомо, що людям, які багато мудрують, ні в чому не таланить, особливо в дітях. Тут, мабуть, сама природа завбачливо потурбувалася, щоб зло мудрості не ширилось надмірно серед смертних. Відомо, наприклад, що син у Ціцерона був виродком, а мудрий Сократ мав дітей, розумом схожих більше на матір, ніж на батька, попросту – дурнів.

Мудреці ні на що не здатні.

Якби мудреці були нездатними (як осли до музики!) лише в громадських справах, а до всього іншого були вдатні, я б і говорити не стала. Та запроси мудрого на бенкет, і він або збентежить усіх своєю мовчазністю, або надокучить осоружними запитаннями. Підеш з ним у танок – танцює, як верблюд. Поведи в театр чи на гуляння – одним своїм виглядом зіпсує глядачам святковий настрій. Отож навіть мудрий Катон, коли хоче, щоб не прогнали його з велелюдного місця, мусить бодай на часинку перестати супитися.

Встряне мудрець до розмови – всі негайно змовкають, немов побачили вовка. Треба щось купити або з кимось про щось домовитися, тобто зробити щось таке, без чого не можна обійтися в щоденному житті, – мудрець виявляє дивовижну безпорадність: тюхтій тюхтієм. Отже, від мудреця нема користі нікому: ні йому самому, ні людям, ні батьківщині. Він і в громадських справах недосвідчений, і поводить не так, як усі, – всупереч відомим звичаям. Внаслідок цього у мудреця виникає зненавида до всього, що його оточує.

Все життя смертних сповнене глупоти: все робиться Дурнями й серед дурнів. Тож якби хтось один став усім набридати мудруванням, я порадила б йому усамотнитись, подібно до Тімона, кудись зашитися – подалі від людей – і там, наодинці з собою, втішатися своєю мудрістю».

НІККОЛО МАК'ЯВЕЛЛІ (1469 – 1527)

Державець

Про жорстокість і милосердя і про те, що краще: щоб тебе любили чи щоб тебе боялися

«Переходячи до інших прикмет, згаданих раніше, я скажу, що кожен повелитель повинен прагнути до того, щоб його вважали милостивим, а не жорстоким. Однак треба застерегти від недоречного вияву цього милосердя. Цезар Борджа став нещадним, а проте його жорстокість відродила Романью, об'єднала її, вернула до миру і вірності. Якщо вдуматися як слід, то виявиться, що він був куди милостивіший від флорентійців, які, боячись зажити слави жорстоких, дозволили зруйнувати Пістойю. Отож Державець не повинен боятися, що його ославлять безжальним, коли йому доведеться утримати своїх підданців у єдності і вірності. Адже, покаравши тільки кількох для прикладу, він буде милостивіший за тих, хто

своєю надмірною поблажливістю попускає розвинутися безладдю, яке породжує убивства чи грабунки: це звичайно потрясає цілу громаду, а кари, накладені Державцем, падають на окрему людину.

З усіх властителів новому Державцеві найважче за інших уникнути славу жорстокого, оскільки нові держави оточені небезпеками. Тому Вергілій устами Дідони виправдує нелюдяність її правління тим, що воно нове, і мовить: *Долі тягар і недавність держави примушують владно так учиняти і скрізь стерегти широчезні кордони.*

Все ж Державець має бути обачним у своїй довірливості і вчинках, не лякатися себе самого і діяти неквапливо, з мудрістю і людяністю, щоб зайва довірливість не призвела до необережності, а надто велика підозріливість не зробила його нестерпним. Звідси виникла суперечка, що краще: щоб його любили, а не боялись, чи навпаки. Відповідають, що бажано було б і те, і те. Але оскільки поєднати це важко, то куди краще навіювати страх, ніж бути любимим, якщо вже без чогось одного довелося б обійтися. Адже про людей загалом можна сказати, що вони невдячні, непостійні, лицемірні, боягузливі перед небезпекою, жадібні до наживи. Поки їм робиш добро, вони всі твої, пропонують тобі свою кров, майно, життя, дітей, все це доти, доки потреба далека, як я уже сказав, але тільки-но вона починає наближатися, люди вчиняють бунт. Державець, який повністю покладається на їхні слова, вважаючи непотрібними інші заходи, пропаде. Річ у тім, що дружба, здобута грішми, а не величчю й шляхетністю душі, хоч і купується, але насправді її нема, і коли настане час, на неї розраховувати годі; при цьому люди менше бояться образити людину, яка викликала любов, ніж того, хто діяв страхом. Адже любов тримається узами вдячності, але оскільки люди лихі, то ці узи рвуться при всякій слушній для цього нагоді. Страх же ґрунтується на боязні перед карою; він не полишає тебе ніколи.

Однак Державець повинен навіювати страх таким чином, щоб коли й не заслужити любові, то уникнути ненависті, бо цілком можливо страхати і водночас не стати ненависним. Він завжди цього доб'ється, якщо не займе ні майна громадян і підданців, ні дружин їхніх. Коли доведеться все-таки пролити чийсь кров, це треба робити, маючи для цього достатнє виправдання і явну причину, але більше треба утримуватися від чужого майна, бо люди скорше забудуть батькову смерть, ніж утрату спадщини. Крім того, привід забрати майно завжди підвернеться, і той, хто починає жити грабунком, завжди знайде привід захопити чуже; навпаки, нагоди пролити кров куди рідші і трапляються не так швидко.

Коли ж Державець виступає з військом і під його рукою багато вояків, тоді, безумовно, треба не бентежитися славою жорстокого, бо без цього в війську зроду не буде ні єдності, ні готовності до дії...

Повертаючись до того, що треба Державцеві, щоб його любили або боялись, я роблю такий висновок: оскільки люди люблять, коли це їм до вподоби, а бояться по волі властителя, то мудрий Державець повинен спиратися на те, що залежить від нього, а не на те, що залежить від інших. Треба тільки, як я вже казав, зуміти уникнути людської ненависті».

(Мак'явеллі, Нікколо. *Флорентійські хроніки; Державець* / Переклад з іт. А. Перепаді. – Харків: Фоліо, 2007. – с. 460 – 463).

ЛЕОНАРДО ДА ВІНЧІ (1452 - 1519)

Цитати

1. Хто не карає зла, той сприяє йому.
2. Хто в страху живе, той і гине від страху.
3. Хто не цінує життя, той не заслуговує на нього.
4. Залізо іржавіє, не знаходячи собі застосування, стояча вода гниє або на холоді замерзає, а розум людини, не знаходячи собі застосування, чахне.
5. Краще померти, ніж бути в неволі.
6. Противник, який розкриває ваші помилки, набагато корисніший, ніж друг, який приховує їх.
7. Хто може йти до джерела, не повинен йти до глека.
8. Ображаючи іншого, ти не дбаєш про самого себе.
9. Будь-яку перешкоду треба долати завзятістю.
10. Жалюгідний той учень, який не перевершує свого вчителя.
11. Ніщо не можна ані любити, ані ненавидіти, перш ніж не маєш про це ясного уявлення.
12. Устриці повністю розкривають раковини в повний місяць; краб, бачачи устрицю, кидає всередину її камінчик або водорість, так що устриця не може знову зімкнутися і стає здобиччю краба. Така доля тих, хто занадто багато відкриває рот і тим самим віддає себе на милість слухача.
13. Там, де бракує розумних доводів, їх замінює крик.
14. Ніщо так не зміцнює авторитет, як мовчання.
15. Той, хто йде за ким-небудь, ніколи не прийде першим.
16. Хто сперечається, посилаючись на авторитет, той застосовує не свій розум, а скоріше пам'ять.

ЛОСЄВ О.Ф. ЕСТЕТИКА ВІДРОДЖЕННЯ

Зворотній бік титанізму

«Що таке зворотній бік титанізму?

Було б абсолютно однобічно звести естетику Ренесансу до гуманістично-неоплатоністичної думки. Відродження прославилося своїми побутовими типами підступності, невірності, вбивства з-за кута, жажливої помсти та жорстокості, авантюризму і усякого розбещення. Це був сплеск пристрастей, в якому виявився стихійний індивідуалізм доби. Людська особистість дійшла до якоїсь дикої, звірячої естетики. Оцей аспект Ренесансу ми називаємо його зворотнім боком.

Приклади зворотнього боку титанізму

Сплеск пристрастей досягає у ренесансній Італії небачених розмірів. Священики тримають м'ясні ласки, шинки та будинки розпусти, так що подекуди видаються декрети, які забороняють священикам це робити. Та все марно. Черниці читають «Декамерон» і беруть участь в оргіях, а в брудних канавах знаходять дитячі скелети як наслідок цих оргій. Тогочасні письменники порівнюють монастирі із вертепами розбійників або домами розпусти. У церквах п'ють та проводять бенкети, а перед чудотворними іконами розвішують зображення статевих органів, що отримали зцілення. Римський папа Олександр VI та його син Цезар Борджіа збирають на свої нічні оргії до 50 куртизанок. У Ферраре герцог Альфонс серед білого дня голим прогулювався вулицями. В Італії тої доби не існує ніякої різниці між порядними жінками та куртизанками, а також між законними дітьми та бастардами. Незаконних дітей мали усі: гуманісти, духовні особи, папи, кардинали, князі. Широке розповсюдження отримує порнографічна література та живопис. У Ватикані за часи Льва X ставлять непристойні комедії, при цьому декорації до цих комедій пише Рафаель. Карптини, що зображують сцени вакханалій виставляють в церквах поряд з іконами. В Римі 1490 р. нараховувалося 6800 повій, а у Венеції в 1509 р. їх було 11 тисяч. Від так званої французької хвороби масово гинули не тільки світські, але й високоповажні духовні особи.

Внутрішні чвари та боротьба партій не припинялися. Усю історію Флоренції заповнено цією дикою та безжалісною боротьбою. Страти, вбивства, погроми, катування, заговори, підпали, грабування безперервно слідують одне за іншим.

Влада кондот'єрів. Вже з XIII ст. в Італії з'являються кондот'єри – очільники найманців, які за гроші «охороняли» міста. Вони відрізнялися звіриною жорстокістю. Браччо Монтоне забавлявся тим, що скидав людей з башт, розбив молотом голови 19 монахам, в Ассізі скинув трьох людей з валу, в Сполетто скинув з міста вісника, який приніс йому погану звістку. Такі кондот'єри захоплювали міста і ставали засновниками італійських династій. Так в Мілані вже з кінця XIII ст. панує род Вісконті, який прославився вбивствами та усілякими жорстокостями та насильством. Бернарбо Вісконті побудував собі палац, в якому у розкоші жили 500 велетенських собак і, крім того, декілька сотен псів було роздано на утримання жителям Мілана. У разі смерті собаки, громадянин, на утриманні якого вона знаходилася, страчувався.

Після смерті останнього Вісконті герцогом Міланським став кондот'єр Франческо Сфорца. Його син закапував живими свої жертви, і виставляв на ганьбу жінок, яких сам спокусив. Він примусив селянина, який вполював зайця, з'їсти його разом із хутром, звинувачувався в отруєнні власної матері... Між іншим, усі Сфорца були освіченими людьми та меценатами, а Людовико Моро відрізнявся блискучим знанням латини та класичної літератури. При його дворі багато років жив Леонардо да Вінчі.

У розореній країні повстання відбуваються одне за іншим; барони, у тому числі і найближчі родичі королеви, абсолютно не підкоряються їй, «а в палаці на березі Неаполітанської затоки як і раніше панує розпуста, розгул, постійно звучить музика і летіється вино, що нерідко густо підмішується кров'ю»...

Нарешті, до області зворотнього боку титанізму треба, поза сумнівом, віднести також і *установу інквізиції* (виділено нами – М.С., М.Б.) Відносно інквізиції в істориків часто слабшає пам'ять, і вони пов'язують її тільки з середніми віками. Насправді ж переслідування єретиків з самого початку християнства носило дуже м'який характер і не мало нічого спільного з покаранням державних злочинців. Власне кажучи, тільки у 1233 р. папа Григорій IX відправляє в Південну Францію таких комісарів, яким надавалася влада самостійно розслідувати діяльність

тамтешніх єретиків, конфісковувати їх майно, а їх самих спалювати. Офіційно інквізиція була заснована в Іспанії тільки у 1480 р., а в Італії у вигляді спеціальної установи – у 1542 р. В Німеччині ж взагалі ніякої інквізиції не було до часів Реформації... Таким чином, *ославлена на усі віки інквізиція була дітищем виключно епохи Ренесансу* (виділено нами –М.С., М.Б.).

...злочини були в усі епохи, були вони і в середні віки. Але там люди грішили проти своєї совісті і після здійснення гріха каялися в ньому. В добу ренесансу настали інші часи. Люди скоювали найгидкіші, дикі злочини і ні якою мірою в них не каялися, і чинили вони так тому, що останнім критерієм людської поведінки вважалася тоді сама ж ізольована особистість [що відчувала себе центром буття].

...прекрасний Ренесанс і його небувало тонка людяність в мистецтві, науці, релігії, моралі і психології, увесь цей Ренесанс мав і свій зворотній бік, ігнорування якого на сьогодні теж є або невіглаством і непоінформованістю щодо фактів, або свідомим лакуванням історії...»

(скорочений переклад – М.Столяр за джерелом: Лосев А.Ф. Эстетика возрождения. – М.: Мысль, 1978. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://psylib.org.ua/books/lose010/index.htm>)

ФІЛОСОФІЯ НОВОГО ЧАСУ

ФРЕНСІС БЕКОН (1561– 1626)

Розрізняв три методи пізнання, які він метафорично порівняв з трьома комахами

1) **«павук»** – тягне нитку думки з самого себе, тобто виводить істину з власної свідомості. На цьому шляху людина не зважає на факти самої дійсності. Це суто раціоналістичне пізнання.

2) **«мурашка»** – підбирає усе, що попаде їй на очі; це є метафора емпіричного методу. Представники емпіричного методу переважно збирають факти, але не узагальнюють їх.

3) і тільки шлях пізнання **«бджоли»** є істинною індукцією, бо поєднує в собі позитивні моменти перших двох методів і є вільним від їх недоліків. «Бджола» збирає факти (пилок з квітів) та потім перетворює його на мед теоретичних висновків.

Ф. Бекон перераховує «Привиди» або «ідоли» – форми скривлення природи речей людським розумом.

«Ідоли роду» – це такі скривлення, коли людський розум додає до природи речей власну природу, описує світ по аналогії з життям людини та суспільства.

«Ідоли печери» – індивідуальні помилки сприйняття.

«Ідоли майдану» – наслідок невідповідності слів та предметів: значення слів встановлюються натовпом.

«Ідоли театру» – сліпе наслідування авторитетів.

Цитати

Будь яка насильницька міра обертається новим злом.

Вибрати час – означає зберегти час, а те, що зроблено несвоєчасно, зроблено марно.

Вищі звання дають можливість робити такі речі, які було б добре не мати можливість робити

Знання – це сила, а сила – це знання.

Істина є дочкою часу, а не авторитету.

Багато з тих, хто думає, що він може все купити, вже давно продали себе

Надія – хороший сніданок, але погана вечерея.

Немає нічого страшнішого за страх.

Сон розуму народжує потвори.

Атеїзм – це тонкий шар льоду, по якому одна людина може трошки пройти, та цілий народ провалиться у безодню.

**РЕНЕ ДЕКАРТ
(1596 - 1650)**

Міркування про метод

«Перше – ніколи не приймати за істину того, що ви не визнали б таким з очевидністю, тобто ретельно уникати похапливості і упередженості та включати у свої судження тільки те, що уявляється вашому розумові настільки ясно і виразно, що не дає вам жодного приводу для сумніву.

Друге – ділити кожне з розгляданих вами проблемних питань на стільки частин, скільки можливо і потрібно для кращого їх розв'язання.

Третє – розташовувати свої думки у певній послідовності, починаючи з предметів найпростіших і найлегше пізнаваних, і сходити поволі, мов по сходинках, до пізнання найскладніших, припускаючи існування порядку навіть серед тих, які природно не передують одне одному.

І останнє – робити скрізь переліки настільки повні й огляди настільки всеохопні, щоб бути впевненим, що нічого не пропущене».

Цитати

Оскільки відчуття нас інколи обманюють, я прийняв за необхідне припустити, що немає жодної речі, яка б була такою, якою нам уявляється... Беручи до уваги, що кожне уявлення, яке ми маємо у стані бадьорості, може з'явитись нам і уві сні, при цьому, що це не є дійсність, я вирішив уявити собі, що все, що будь-коли спадало мені на думку, не більш істинне, ніж примари моїх снів. Але відразу ж я звернув увагу на те, що в цей самий час, коли я схилявся до думки про ілюзорність усього на світі, було необхідно, щоб я сам, міркуючи в такий спосіб, дійсно існував. І зазначаючи, що істина **«Думаю, отже, існую»** настільки тверда і безсумнівна, що навіть найбільш навіжені припущення скептиків не можуть її похитнути, я дійшов висновку, що можу без побоювань прийняти її за перший принцип шуканої мною філософії.

...Досвідні дані про речі часто бувають помилковими, дедукція ж, або чисте виведення одного із іншого, хоча і може бути залишена поза увагою, якщо вона неочевидна, ніколи не може бути неправильно здійснена розумом, навіть вкрай нерозсудливим...

Для того щоби розвивати розум, треба більше роздумувати, ніж вчити напам'ять.

Правильно вживайте слова, і ви звільните світ від половини непорозумінь.

ТОМАС ГОББС
(1588 – 1679)

**Левіафан, або Матерія,
форма і влада держави церковної та світської**

Глава XXIX. Про те, що заслаблює або веде державу до розпаду

...прикладі різних форм правління у сусідніх народів часто налаштовують людей змінювати встановлений в них образ правління. Саме ця обставина спонукала єврейський народ відкинути Бога і вимагати від пророка Самуїла царя за зразком інших народів. Так само і невеликі міста Греції безперервно хвилювалися через заколоти аристократичних і демократичних партій. Майже в кожній державі одні бажали наслідувати лакедемонянам, інші – афінянам. І я не сумніваюся, що багато хто був радий бачити недавню смуту в Англії з бажанням наслідувати Нідерландам, вважаючи, що для збільшення багатств країни не потрібно нічого більшого, як змінити, подібно до Нідерландів, форму правління. Насправді, люди за своєю природою бажають змін. Якщо ж вони мають перед собою приклад сусідніх народів, які ще й розбагатіли при цьому, то вони не можуть не прислухатися до тих, хто підбурює їх до змін. І вони раді, коли смута починається, хоча горюють, коли безладдя, хаос приймають затяжний характер, подібно до того як нетерплячі люди, хворі коростою, роздирають себе нігтями, поки біль не стає нестерпним.

НІКОЛА БУАЛО
(1636 – 1711)

Мистецтво поетичне

«Любіть же розум ви! Нехай він тільки сам
Принадність і красу утворює пісням.
Чимало є таких шаленців поміж нами,
Що в творах ясності цураються і тями.
... Італії лишити
Повинні ми ці всі фальшиві самоцвіти.
Здоровий розум нам хай сяє, як мета...
Надміру іноді захопиться поет
І хоче вичерпати увесь до донця сюжет.
Стрічає замок він – малює до останку
Увесь фасад його і лінії кружганку,
І коридорами без ладу водить нас,
І додивлятися до всіх велить терас.
Рахує сволюки, обчислює овали,
«Оце фестони вам, а це ось – астрагали».
Сторінок двадцять ладен я перегорнуть,
Щоб вільно у саду нарешті відітхнуть.
Такого прикладу, панове, стережіться
І не заглиблюйтесь ви надто у дрібниці;
Де зайве, там нема правдивого смаку,
Там розум запада лише в нудьгу тяжку.

Бувають автори, що їхні думки тьмяні
В густому плавають, імлистому тумані,
Аж сонцем розуму його не розігнуть.
Ви вчіться мислити, тоді уже писать.
Що справу ми собі здаємо виразніше,
Той наше твориво складається ясніше.
Пастушка, як злетить на землю свято красне,
Рубінів не кладе собі на чоло ясне,
Не сяє в золоті, в алмазах дорогих,
А в'є простий вінок із квітів польових.
Так і ідилія, щоб нас причарувати,
Красою скромною повинна нам сіяти.
Простота – ось її найприродніший стрій.
І гук бундючних слів не подобає їй».

(Буало Н. Мистецтво поетичне. К., 1967; переклад М.Т. Рильського) <https://www.ukrlib.com.ua/books-zl/printout.php?id=60&bookid=0>

УКРАЇНСЬКА ФІЛОСОФІЯ

ВОЛОДИМИР МОНОМАХ (1053 – 1125)

Повчання

[Володимира Мономаха за Лаврентіївським списком]

...діти мої, зрозумійте, який до тебе чоловіколюбивий Бог милостивий і премилостивий. Ми, люди, грішні і смертні, і якщо нам хтось зло зробить, то хочемо зтерти його і кров його пролити негайно; а Господь наш, володіючи і життям і смертю, безмірні гріхи наші терпить і аж до кінця життя нашого.

Як люблячий батько б'є дитя своє і знову пригортає до себе, так і Господь наш показав нам, як ворогів перемагати, як трьома добрими ділами позбуватися від них і перемагати їх: покаанням, сльозами і милостинею.

І це вам, діти мої, не тяжка заповідь Божа, як тими ділами трьома позбутися гріхів своїх і царства [небесного] не лишитися. І, Бога ради, не лінуйтеся, умоляю вас, не забувайте тих трьох діл: не тяжкі вони, ні усамітнення, ні чернецтво, ні голод, що інші добродійні терплять, адже й малими ділами [можна] заслужити милість Божу.

Перш за все, бога ради і душі своєї, майте страх божий в серці своєму і милостиню подавайте щедрі, – бо то початок всякого добра.

...і Василій навчав, зібравши біля себе юних, мати душу чисту й незаплямовану, тіло худокосте, розмову лагідну і дотримуватись слова Господнього.

А найголовніше – убогих не забувайте, а скільки можете по змозі годуйте і подайте [милостиню] сироті, і вдовицю оправдуйте самі, а не давайте сильним погубити людину. Ні правого, ні винуватого не вбивайте і не веліть убивати його. Якщо навіть заслуговуватиме смерті, і то не погубляйте жодного християнина.

На війну вийшовши, не лінуйтеся, не покладайтеся на воєвод; ні питву, ні їди не попускайте, ні спанню; і сторожів самі споряжайте, і вночі, розставивши скрізь [сторожу], біля воїв самі лягайте, а рано вставайте; а оружжя не спішіть із себе знімати, не роздивившись, бо з-за лінощів раптово чоловік гине.

Лжі остерігайтесь, і п'янства, і блуду, бо в них гине душа і тіло.

Куди б ви не йшли і якими шляхами по своїх землях, не давайте отрокам чинити пакості, ні своїм, ні чужим, ні в селах, ні в житлах, щоб не почали вас проklinати.

Куди не підете і де не станете, напійте і нагодуйте страждущого. А найбільше шануйте гостя, звідки б він до вас не прийшов, чи простий чоловік, чи знатний, чи посол. Якщо не можете [пошанувати його] дарами, то їжею і питвом: бо вони мимоходом прославлять чоловіка по всіх краях або добрим, або злим.

Хворого відвідайте, покійного проведіть, бо всі ми смертні. І чоловіка не минайте, не привітавши, доброго слова не сказавши. Жінку свою любіть, але не давайте їм над собою влади. Це ж і кінець всьому: *страх Божий майте над усе* (виділено нами – М.С., М.Б.).

А от що я в Чернігові робив: коней диких своїми руками у пущах в'язав, ...окрім того, по Росі їздячи, ловив своїми руками тих же диких коней. Два тури

піднімали мене на рогах разом із конем, олень мене один бив і два лосі, один ногами топтав, а другий рогами бив, вепр мені на бедрі меч відняв, ведмідь мені біля коліна пітник укусив, лютий звір стрибнув мені на бедра і коня разом зі мною звалив. Та Бог неушкодженим мене зберіг.

...ми з тобою не будемо месниками, а покладемо те на Бога, коли вони самі стануть перед Богом, а Руської землі не будемо губить.

*(Повчання [Володимира Мономаха за Лаврентіївським списком]
<http://litopys.org.ua/polyar/yar09.htm>)*

Г.С. СКОВОРОДА
(1722 – 1794)

Цитати

Любов виникає з любові; коли хочу, щоб мене любили, я сам перший люблю.

Хіба не любов усе єднає, будує, творить, подібно до того, як ворожість руйнує?

Все минає, але любов після всього залишається.

Пізнаєш істину – увійде тоді у кров твою сонце.

Істина спалює і нищить усі стихії, показуючи, що вони лише тінь її.

Світло відкриває нам те, про що ми у темряві лише здогадувалися.

Бути щасливим – це значить пізнати, знайти самого себе.

Що гірше за те, як купатися у достатку і смертельно мучитися без сродної праці?

Без ядра горіх ніщо, так само як і людина без серця.

Добрий розум, робить легким будь-який спосіб життя.

...коли хто веселий, той і під час хвороби здоровий. Не всякий, тілом здоровий, весело живе. Тож видно, що одна річ здоров'я й інша річ – веселість душі.

Безумцеві властиво жалкувати за втраченим і не радіти з того, що лишилось.

Не досить, щоб сяло світло денного сонця, коли світло голови твоєї затьмарене.

Ти робиш найкращу і для тебе рятівну справу, коли твердо ступаєш по шляху доброго глузду.

Чи не дивина, що один у багатстві бідний, а інший у бідності багатий?

Я не покину Батьківщини. Мені моя сопілка і вівця дорожчі царського вінця.

Шукаємо щастя по різних країнах, століттях, а воно скрізь і завжди з нами; як риба у воді, так і ми у ньому, і воно біля нас шукає нас самих. Здається, ніби немає його ніде, через те, що воно скрізь. Воно схоже до сонячного сяйва – відчини лише вхід у душу свою.

Коли не зможу нічим любій вітчизні прислужитись, в усякому разі з усієї сили намагатимуся ніколи ні в чому не шкодити.

ПАМФІЛ ЮРКЕВИЧ (1826-1874)

Серце та його значення у духовному житті людини, згідно з ученням слова Божого

«Хто читає з належною увагою слово Боже, той легко може помітити, що в усіх священних книгах і в усіх Богом натхнених авторів серце людське розглядається як осереддя всього тілесного й духовного життя людини, як найважливіший орган...

...фрагменти священного Писання дають цілком визначену думку, що голова має значення органу посередницького між цілісним єством душі й тими впливами, яких вона зазнає ззовні або згори, і що при цьому їй належить сан урядувальний у цілісній системі душевних дій. ...зазначені явища душевної діяльності у голові ще не вичерпують цілого єства душі: з необхідності мислення ми повинні припустити деяку первинну духовну сутність, яка потребує згаданого посередництва й урядувальної дії голови. Ця первинна духовна сутність має, згідно з ученням слова Божого, своїм щонайглибшим органом серце».

(Памфіл Юркевич. Серце та його значення у духовному житті людини, згідно з ученням слова Божого.

http://pidruchniki.com/1501092237760/filosofiya/pamfil_yurkevich_1826-1874)

НІМЕЦЬКА КЛАСИЧНА ФІЛОСОФІЯ, МАРКСИЗМ

ІМАНУЇЛ КАНТ (1724 – 1804)

Цитати

Категоричний імператив І. Канта: «Дій лише за тією нормою, яку хочеш бачити універсальним імперативом – нормою для всіх людей і також для тебе... Дій так, щоби завжди ставитися до людей і до себе також – як до мети і ніколи – лише як до засобу».

«Дві речі наповнюють душу все новим та зростаючим захопленням і благоговінням, щочастіше і щотриваліше я про них розмірковую: зоряне небо наді мною і моральний закон в мені».

«Обов'язок! Ти величне, велике слово. Це саме те велике, що підносить людину над самою собою».

«Будь-яке людське знання починається з інтуїції, переходить до понять і завершується ідеями».

«Май мужність жити власним розумом!»

«Треба вчити не думкам, а міркуванню».

«Уміння ставити розумні запитання вже є важлива і необхідна ознака розуму...»

«Законодавство прагне поставити свободу особистості в ті межі, в яких вона, підкоряючись загальним законам, сумісна зі свободою кожної іншої особистості».

«Шлях у майбутнє завжди лежить через минуле».

Г.В.Ф. ГЕГЕЛЬ (1770 – 1831)

Хто мислить абстрактно? (скорочено)

«Хто мислить абстрактно? – Неосвічена людина, а зовсім не просвічена. У пристойному суспільстві не мислять абстрактно тому, що це занадто просто, занадто неблагородно (неблагородно не в смислі приналежності до нижчого стану), і зовсім не через марнославне бажання задирати ніс перед тим, чого самі не вміють робити, а в силу внутрішньої пустоти цього заняття...»

Щоб обґрунтувати свої думки, я наведу тільки декілька прикладів, на яких кожен зможе переконатися, що це справді так. Ведуть на страту вбивця. Для натовпу він вбивця – і тільки. Дами, може трапитися, помітять, що він сильний, красивий, цікавий чоловік. Таке зауваження обурить натовп: як так? Вбивця –

гарний? Чи можна думати настільки погано, чи можна називати вбивцю – гарним? Самі, мабуть, не кращі! Це свідчить про моральний розклад знаті, додасть, можливо, священик, який зник дивитися вглиб речей і сердець.

Знавець же людської душі розгляне послідовність подій, що сформували злочинця, виявить у його житті, у його вихованні вплив дурних відносин між його батьком і матір'ю, побачить, що колись ця людина була покарана за якийсь незначний проступок із надмірною суворістю, яка налаштувала його проти громадянського порядку і яка змусила до супротиву, котрий і призвів до того, що злочин зробився для нього єдиним способом самозбереження. Майже напевно в натовпі знайдуться люди, які – доведись їм почути такі міркування – скажуть: так він хоче виправдати вбивцю! Пам'ятаю ж я, як якийсь бургомістр скаржився в дні моєї юності на письменників, які підривають основи християнства і правопорядку; один із них навіть наважився виправдовувати самогубство – подумати страшно! З подальших роз'яснень виявилось, що бургомістр мав на увазі «Страждання молодого Вертера».

Це і називається «мислити абстрактно» – бачити у вбивці тільки одне абстрактне – що він вбивця і називанням такої якості знищувати в ньому все інше, що складає людську істоту.

Мені довелось одного разу почути, як зовсім інакше розправились з абстракцією «вбивці» і виправдала його одна наївна старенька з богадільні. Відрубана голова лежала на ешафоті, і в цей час засяло сонце. Як це чудово, сказала вона, сонце милосердя господнього осяє голову Біндера! Ти не вартий того, щоб тебе сонце освітило, – так говорять часто, бажаючи виразити осуд. А жінка та побачила, що голова вбивці освітлена сонцем і, отже, того достойна. Вона вознесла її з плахи ешафоту в лоно сонячного милосердя бога і здійснила умиротворення не за допомогою фіалок і сентиментального марнославства, а тим, що побачила вбивцю залученим до небесної благодаті сонячним променем.

– Гей, стара, ти торгуєш тухлими яйцями! – говорить купувальниця торговці. – Що? – кричить та. – Мої яйця тухлі?! Сама ти тухла! Ти мені смієш говорити таке про мій товар! Ти! Та чи не твого батька воші в канаві заїли, чи не твоя мати з французами крутила, чи не твоя бабка здохла в богадільні! Бач ціле простирадло на платок звела! Знаємо, мабуть, звідки всі ці ганчірки та шляпки! Якби не офіцери, не красуватися тобі в нарядах! Пристойні-то за своїм домом стежать, а таким – саме місце в каталажці! Дірки б на панчохах заштопала! Коротше кажучи, вона і крупичі доброго в кривдниці не помічає. Вона мислить абстрактно і все – від шляпки до панчох, з голови до п'ят, укупі з батьком і рештою рідні – підводить виключно під той злочин, що та назвала її яйця тухлими. Все забарвлюється в її голові в колір цих яєць, тоді як ті офіцери, котрих вона згадувала, – якщо вони, звичайно, і справді мають до цього якимось відношення, що вельми сумнівно, – напевно відмітили б у цій жінці зовсім інші деталі.

Але залишимо у спокої жінок; візьмемо, наприклад, слугу – ніде йому не живеться гірше, ніж у людини низького звання і малого достатку; і, навпаки, тим краще, чим шляхетнішим є його пан. Проста людина і тут мислить абстрактно, вона величається перед слугою і відноситься до нього тільки як до слуги... Найкраще живе слуга у француза. Аристократ фамільярний зі слугою, а француз – так вже добрий приятель йому... У пана-француза слуга сміє навіть міркувати, мати і відстоювати власну думку, а коли пану що-небудь від нього потрібно, так наказу буде недостатньо, а спочатку доведеться втлумачити слугі свою думку, а ще й дякувати за те, що ця думка отримає у того верх...»

Цитати

Все дійсне розумне, все розумне дійсно.

Історія повторюється двічі: перший раз як трагедія, другий раз – як фарс.

Народ – є та частина держави, яка не знає, чого вона хоче.

Досвід та історія вчать, що народи та державці ніколи нічому не навчилися з історії і не діяли відповідно до повчань, які можна було б побачити в ній.

По суті, в рамках держави совість безправна, адже, навіть якщо люди до неї волають, – вона у всіх різна і у кожного своя, як і правда.

Хто хоче досягти великого, той повинен вміти обмежувати себе. Хто ж, навпаки, хоче всього, той насправді нічого не хоче і нічого не досягне.

Справжня сутність любові полягає в тому, щоб відмовитися від усвідомлення самого себе, забути себе в іншому і, проте, в цьому зникненні і забутті знайти самого себе і володіти самим собою.

Таємниця щастя полягає у здатності виходити з кола свого «я».

Істина народжується як ересь і вмирає як омана.

Здоровий глузд є сума забобонів свого часу.

КАРЛ МАРКС (1818 – 1883)

До критики політичної економії

«В суспільному виробництві свого життя люди вступають в певні необхідні, незалежні від їх волі відносини – виробничі відносини, які відповідають певному ступеневі розвитку їх матеріальних продуктивних сил. Сукупність цих виробничих відносин становить економічну структуру суспільства, реальний базис, на якому зводиться юридична і політична надбудова і якому відповідають певні форми суспільної свідомості.

Спосіб виробництва матеріального життя обумовлює соціальний, політичний і духовний процеси життя взагалі.

Не свідомість людей визначає їх буття, а навпаки, їх суспільне буття визначає їх свідомість.

На певному етапі свого розвитку матеріальні продуктивні сили суспільства вступають в суперечність з існуючими виробничими відносинами, або – що є тільки їх юридичним виразом – з відносинами власності, в межах яких вони до цих пір розвивалися.

Із форм розвитку продуктивних сил ці відносини перетворюються на їх кайдани. Тоді настає епоха соціальної революції.

Зі зміною економічної основи більш чи менш швидко відбувається переворот в усій величезній надбудові...

Як про окрему людину не можна судити, виходячи з її власних думок про себе, так само не можна судити про подібну епоху перевороту з її свідомості...

Жодна суспільна формація не гине раніше, ніж розвинуться всі продуктивні сили, для яких вона створює достатній простір, і нові, більш високі виробничі відносини ніколи не з'являються раніше, ніж визріють матеріальні умови їх існування в надрах старого суспільства.

Тому людство ставить перед собою завжди тільки такі задачі, які воно здатне розв'язати, тому що при ближчому розгляді завжди виявляється, що сама задача виникає лише тоді, коли матеріальні умови її розв'язання вже є в дійсності або, в крайньому разі, перебувають в процесі становлення...

Буржуазні виробничі відносини є останньою антагоністичною формою суспільного процесу виробництва..., але продуктивні сили, що розвиваються в надрах буржуазного суспільства, створюють разом з тим матеріальні умови для примирення цього антагонізму. Тому буржуазною суспільною формацією завершується передісторія людського суспільства».

ФРІДРІХ ЕНГЕЛЬС (1820 – 1895)

Людвіг Фейєрбах та кінець німецької класичної філософії

Розділ 1

«Жодне філософське положення не викликало такої вдячності з боку короткозорих урядів і такого гніву з боку не менш короткозорих лібералів, як знамените положення Гегеля: «Все дійсне – розумне, і все розумне – дійсне». Адже ж воно, очевидно, було виправданням усього існуючого, філософським освяченням деспотизму, поліційної держави, адміністративної сваволі, цензури. Так і зрозумів це Фрідріх-Вільгельм III; так зрозуміли це його піддані. Але в Гегеля зовсім не все, що існує... є також і дійсне. Атрибут дійсності у нього належить лише тому, що разом з тим є необхідне. «В своєму розвитку дійсність виявляється як необхідність». Тому той чи інший захід уряду, зовсім не визнається ним ...за щось дійсне.

...держава остільки розумна, остільки відповідає розумові, оскільки вона є необхідна; і якщо вона здається нам негідною, а проте продовжує існувати, не зважаючи на свою негідність, то негідність уряду знаходить своє виправдання і своє пояснення у відповідній негідності підданих. Тодішні прусаки мали такий уряд, якого вони заслуговували.

Римська республіка була дійсна, але дійсна була і Римська імперія, що витіснила її. Французька монархія стала в 1789 році настільки недійсною, тобто настільки позбавленою всякої необхідності, настільки нерозумною, що вона мусила бути знищена Великою революцією, про яку Гегель завжди говорить з величезним захопленням. Отже, тут монархія була недійсною, а революція – дійсною. І цілком так само, **в міру розвитку, все, що раніше було дійсним, стає недійсним, втрачає свою необхідність, своє право на існування, свою розумність**; місце дійсного, що вмирає, займає нова, життєздатна дійсність, займає мирно, якщо старе досить розсудливе, щоб умерти без опору, – силоміць, якщо воно опирається проти цієї необхідності.

Таким чином, сама гегелівська діалектика перетворює гегелівську тезу в її протилежність: **все дійсне в сфері людської історії стає з часом нерозумним...** За всіма правилами гегелівського методу мислення теза про розумність усього дійсного перетворюється в іншу тезу: **все, що існує, варте того, щоб загинути.**

Але якраз у тому й полягало справжнє значення... гегелівської філософії... що вона раз назавжди поклала край усякій думці про остаточний характер усіх результатів людського мислення і діяння.

Щоправда, вона (філософія Гегеля – М.С.) має і **консервативну** сторону: вона виправдує кожний даний ступінь розвитку пізнання і суспільних відносин для їх часу і обставин; але не більше.

...вчення Гегеля, взяте в цілому, лишало багато простору для практичних поглядів різних партій; а практичне значення мали в теоретичному житті тодішньої Німеччини насамперед дві речі: релігія і політика. Той, хто надавав найбільшій ваги *системі* Гегеля, міг бути досить консервативним у кожній з цих двох сфер; а той, хто вбачав головне в діалектичному *методі*, міг як у релігії, так і в політиці належати до найрадикальнішої опозиції. Сам Гегель, не зважаючи на досить часті вибухи революційного гніву в його творах, взагалі більше схилявся до консервативної сторони...»

ІРРАЦІОНАЛІСТИЧНА ФІЛОСОФІЯ ХІХ ст.

АРТУР ШОПЕНГАУЕР (1788 – 1860)

Цитати

Гегель не тільки не має ніяких заслуг перед філософією, але справив на неї вкрай... згубний вплив. Хто може читати його найбільш прославлений твір... не відчуваючи в той же час, ніби він перебуває у будинку божевільних, – того треба вважати гідним цього місця проживання.

Оптимізм здається мені не тільки безглуздом, але й дійсно безсоромним баченням, гірким кепкуванням над невиразними стражданнями людства

Співчуття є основою моралі.

Коли люди вступають у спілкування між собою, то їх поведінка нагадує дикобразів, які намагаються зігрітися в холодну зимову ніч. Їм холодно, вони притискаються один до одного, та чим сильніше вони це роблять, тим болісніше колють один одного своїми довгими голками. Через це вони розходяться та потім знову зближуються через холод, і так усі ночі безперервно.

Нерозумна людина бігає за насолодами і знаходить розчарування, тоді як мудрець тільки уникає горя.

Багатство подібно до морської води, від якої спрага стає тим більшою, чим більше п'єш.

З точки зору молодості життя є безкінечне майбутнє, а з точки зору старості – дуже коротке минуле.

СЬОРЕН К'ЄРКЕГОР (1813 – 1855)

Цитати

Двері щастя відчиняються, нажаль, не всередину – тоді їх можна було б відчинити, натиснувши із силою, – а зсередини, і тому нічого не вдієш.

У світі кохання кар'єра і попит зовсім не залежать від стажу.

Якби мене запитали, який мій ідеал дівчини, і би відповів: вона повинна бути сама собою і не зазнавати зовнішніх впливів у своєму розвитку, та найголовніше – не мати ніяких подруг.

Той, хто знущається з ближнього свого, знущається над собою.

Що таке поет? Нещасна людина, яка носить в душі тяжкі муки, з вустами, створеними таким чином, що крики та стогін, прориваючись крізь них, звучать як прекрасна музика.

Люди ніколи не користуються свободою, яка в них є, але вимагають ту, якої в них немає.

У той час, коли йде боротьба за те, щоб скинути уряди та влади, люди, здається, з усієї сили працюють над тим, щоб усе більше й більше насаджувати найнебезпечнішу неволю: дріб'язковий страх перед рівними їм людьми.

Тиран помирає, і його царювання закінчується; мученик помирає, і його царювання починається.

Неспокій присутній у світі, але перш за все неспокій присутній у людській душі, коли в ній немає [нічого] вічного...

ФРІДРІХ НІЦШЕ
(1844 – 1900)

Так казав Заратустра. Книжка для всіх і ні для кого

Слова Заратустри про три перетворення духу

«Назву я вам три перетворення духу: як дух стає верблюдом, левом верблюд і, нарешті, дитиною лев.

Багато важких тягарів випадає духові – міцному, витривалому духові, сповненому святобливості; важких, щонайважчих тягарів вимагає сила його. «Що таке тягар?» – питає витривалий дух, уключаючи, ніби верблюд, і хоче, щоб добре його навантажили. «Який тягар найважчий, герої? – питає витривалий дух. – Я хочу взяти його на себе і порадіти силі своїй». Чи не означає це ось що: зазнати такого приниження, щоб примусити страждати пиху свою? Примусити зблизнути глупоту свою, щоб висміяти свою мудрість? ...Чи це означає ось що: любити того, хто нас зневажає, і подати руку приви́дові, коли він хоче нас налякати? Усі ці найважчі тягарі бере на себе витривалий дух; мов навантажений верблюд, що поспішає в пустелю, так поспішає і дух у свою пустелю. Однак у найсамотнішій пустелі стається друге перетворення: дух обертається тут у лева, він хоче здобути собі свободу і панувати у власній пустелі. Свого останнього володаря шукає він тут – ворогом хоче стати йому і своєму останньому Богові, змагатися хоче з великим драконом за звитягу. Хто ж цей великий дракон, якого дух більше не хоче визнавати володарем і Богом? «Ти повинен» – так звати великого дракона. Та левів дух мовить: «Я хочу».

«Ти повинен» лежить у духа на шляху й іскриться золотом, мов лукавий звір, і на кожній лусці виблискує золотом: «Ти повинен!» Тисячолітні цінності виблискують на цих лусках, і наймогутніший з усіх драконів каже так: «Усі цінності всіх речей виблискують на мені». «Всі цінності вже створені, і кожна створена цінність – це я сам. Воістину, «Я хочу» не сміє більше існувати!» Так каже дракон.

Брати мої, навіщо потрібен духові лев? ... Творити нові цінності – це й левові ще не до снаги, але творити собі свободу для нового творення – на таке лєвова сила спроможна. Щоб здобути свободу, а також священне «ні» навіть перед обов'язком, – для цього, брати мої, потрібен лев.

Та скажіть, брати мої... чому лев-грабіжник повинен ще стати дитиною?

Дитина – це невинність і забуття, новий початок, гра, колесо, що крутиться само собою, перший порух, свята згода з усім. Так, брати мої, для гри творення потрібне святе слово згоди – своєї волі хоче тепер дух, свій світ здобуває собі світом забутий.

Три перетворення духу я вам назвав – як дух став верблюдом, левом верблюд і, нарешті, лев дитиною».

(Фрідріх Ніцше. Так казав Заратустра. Книжка для всіх і ні для кого. Електронний ресурс: <https://www.ukrlib.com.ua/books-zl/printout.php?id=280&bookid=1>)

Цитати

Немає фактів, є тільки тлумачення.

Це не відсутність любові, а відсутність дружби робить шлюби нещасливими.

Той, хто бореться з монстрами, повинен пильнувати, щоб під час цього процесу він сам не став монстром.

Якщо Ви досить довго вдивляєтесь в безодню, прірва буде дивитися назад у Вас.

ФІЛОСОФІЯ XIX – XX ст.

ОГЮСТ КОНТ (1798 - 1857)

Цитати

Хоча природний порядок у всіх відношеннях є недовершеним, його виникнення, тим не менш, набагато краще погоджується з ідеєю наявності розумної волі, ніж з теорією сліпої механічної світобудови.

Наша найнебезпечніша хвороба полягає в глибокій розбіжності відносно усіх основних правил, незмінність яких є першою умовою істинного соціального ладу. Змушений визнати, що до того часу, як окремі люди не дійдуть до єдності з загальних питань, на основі яких можна побудувати спільну соціальну доктрину, народи... з необхідності будуть залишатися в революційному стані і будуть створювати виключно тимчасові інституції.

МИКОЛА БЕРДЯЄВ (1874 - 1948)

Сенс творчості (Фрагменти)

«Мрія нової філософії – стати науковою або наукоподібною. Ніхто з офіційних філософів не сумнівається серйозно у вірності і законності цього прагнення. Філософська свідомість вічно затемнена і оповита неправдивим, примарним прагненням до науковості... – цією віковою неволею філософії...

Філософія ні в якому сенсі не є наука і ні в якому сенсі не має бути науковою. Наука є пізнання необхідності через пристосування до світової даності... Наука – не творчість, а послух, її стихія – не свобода, а необхідність. Наука у своїх основах і принципах, у своїх коренях і вершинах може залежати від філософії, та ніяк не навпаки. Може бути філософія науки, але неприпустимою є наукова філософія. По своїй суті і за своїм завданням філософія ніколи не була формою пристосування до необхідності.

Заповітною метою філософії завжди було пізнання свободи і пізнання зі свободи. Стихія філософії – свобода, а не необхідність. Філософія завжди прагнула бути звільненням людського духу від неволі у необхідності. Філософія є мистецтво пізнання у свободі через творчість ідей, що опираються світовій даності і необхідності і проникаючих у трансцендентну сутність світу. У філософії є перемога людського духу через активний супротив, через творче подолання; у науці – перемога через пристосування, через приведення себе у відповідність з існуючим, нав'язаним з необхідності».

Основна проблема XIX і XX століття – проблема відношення творчості (культури) до життя (буття). На вершинах культури мучить людину протилежність між тим, щоб створювати щось, і тим, щоб бути чимось. Генії творили, але недостатньо були; святі були, але мало творили. Творчість народжувалася з недосконалості і нестачі. Занадто досконалі перестають творити. Є трагічний антагонізм між людиною досконалою як справою Божої творчості і людською досконалою творчістю як справою активності самої людини.

Культура у найглибшій своїй суті і за своїм релігійним сенсом є великою невдачею. Філософія і наука є невдача в творчому пізнанні істини; мистецтво і література – невдача в творчості краси; сім'я і статеве життя – невдача в творчості любові; мораль і право – невдача в творчості людських відносин; господарство і техніка – невдача в творчій владі людини над природою. Культура в усіх її проявах є невдача творчості, є неможливість досягти творчого перетворення буття. Культура кристалізує людські невдачі. Усі досягнення культури – символічні, а не реалістичні. У культурі досягається не пізнання, а символи пізнання, не краса, а символи краси, не любов, а символи любові, не об'єднання людей, а символи об'єднання, не влада над природою, а символи влади. Культура так само символічна, як і культ, що породив її. Культ – релігійна невдача, невдача у богоспівкуванні.

(Переклад М. Столяр за джерелом: Николай Бердяев. Смысл творчества (опыт оправдания человека). – М.: Изд-во Г.А.Лемана и С.И.Сахарова, 1916. – Електронний ресурс – Режим доступу: <http://psylib.org.ua/books/berdn01/txt01.htm>)

ЗИГМУНД ФРЕЙД (1856 – 1939)

Цитати

«Поділ психіки на свідоме та несвідоме є основною передумовою психоаналізу і дає йому... можливість зрозуміти ... важливі патологічні процеси психічного життя».

«Мислинева робота здійснюється шляхом сублімації еротичної енергії».

«Воно» є абсолютно аморальним, «Я» намагається бути моральним, «Над-Я» може стати гіпер-моральним и тоді настільки жорстоким, яким може бути тільки «Воно».

«Нормальне, усвідомлене почуття провини (совість) не представляє для тлумачення ніякої складності; воно засновано на напрузі між «Я» та «Ідеалом Я» і являється виразом засудження «Я» з боку його критичної інстанції».

«Ми не випадково обираємо одне одного... Ми зустрічаємо тільки тих, хто вже існує в нашій підсвідомості».

«На жаль, пригнічені емоції не вмирають. Їх тільки змусили замовкнути. Але вони все ж продовжують впливати на людину зсередини».

«Той, хто кохає багатьох, – знає жінок, той, хто обожноє одну, – знає, що таке любов».

«Ти не перестаєш шукати сили і впевненість зовні, а шукати слід у собі».

«Більшість людей насправді не хочуть свободи, оскільки вона передбачає відповідальність, а відповідальність більшість людей лякає».

«Заздрість – це саморуйнування».

«Єдина людина, з якою ви повинні порівнювати себе – це ви в минулому. І єдина людина, краще якої ви повинні бути – це ви зараз».

«Маса ніколи не знала спраги істини. Люди вимагають ілюзій, без яких вони не можуть жити».

«Робота і любов – ось наріжні камені нашої людяності».

Х. ОРТЕГА-І-ГАССЕТ (1883 –1955)

Що таке філософія

«Я завжди вважав, що ясність – ввічливість філософа, до того ж сьогодні як ніколи, наша дисципліна вважає за честь бути відкритою та прозорою для усіх людей на відміну від конкретних наук, які з кожним днем все суворіше охороняють скарби своїх відкриттів від цікавості профанів, виставивши між ними жахливого дракона недоступних термінології».

Як на мене, досліджуючи... свої істини, філософ має... уникати цинічного використання термінів, щоб не уподібнюватися вченим, яким подобається, подібно до силача на ярмарку, хвалитися перед публікою біцепсами термінології».

«Нам необхідно говорити чесно, ясно і конкретно, використовуючи точні слова, які є продезінфікованими, як хірургічні інструменти».

«Сьогодні, після того, як філософи з глибоким відчуттям приниження переносили презирство вчених, які кидали їм в обличчя, що філософія не є наука, нам – як найменше мені особисто – подобається у відповідь на цю зневагу заявляти: так, філософія не є наукою, бо вона є дещо значно більше».

«В основі фізики лежать фізичні принципи, на які спирається дослідник. Але для того, щоб переглянути їх, неможливо залишатися в межах фізики, необхідно вийти за ці межі. З цієї причини фізикам прийшлося зайнятися філософією науки, і у цьому відношенні показовим на сьогодні є пристрасть фізиків до філософії».

«Неможна, щоб науки зберегли свою замкненість та незалежність. Не відмовляючись від своїх досягнень, вони повинні встановити взаємні зв'язки, які не означають підкорення. А цього... можна досягнути у єдиний спосіб: повернутися на твердий ґрунт філософії».

К.Г. ЮНГ (1875 – 1961)

«...попередні віки не перебільшували, кажучи, що дух не позбавився демонізму, а людство, розвиваючи науку і технологію, наближає себе до небезпеки одержимості. І дійсно, архетип духу може служити і добру, і злу, і це залежить від вільного вибору, тобто свідомість людини; добро може повернутися на зло. Найгірший гріх людини – його несвідоме, та йому потурають з превеликою завзятістю навіть ті, хто повинен служити людству в якості його учителів. Коли ж ми перестанемо сприймати людину по-варварськи і з усією серйозністю почнемо шукати шляхи і засоби до звільнення її від одержимості і несвідомого, і тим самим виконаємо найбільш важливе завдання цивілізації?»

Невже ми не в змозі зрозуміти, що усі виправлення, які йдуть ззовні, і удосконалення не торкаються внутрішньої природи людини і що зрештою все залежить від того, чи є в людині, яка володіє наукою і технікою, відповідальність чи ні. Християнство вказало нам шлях...

Які глибини відчаю повинні відкритися погляду відповідальних світових лідерів, щоб вони нарешті самі змогли утриматися від спокуси?»

МАРТІН ХАЙДЕГГЕР (1889 – 1976)

«Бездумність, що посилюється, виникає з хвороби, яка підточує осереддя сучасної людини. Сьогоднішня людина рятується втечею від мислення...

Та все ж кожен може вийти на шлях роздумів по-своєму і у своїх межах. Чому? Тому що людина – це мисляча істота, тобто істота, яка здатна осмислювати [своє буття]. Щоб мислити нам зовсім не треба «стрибати вище голови». Досить зупинитися на довколишньому і подумати про найближче: про те, що стосується кожного з нас – тут і зараз, тут, на цьому клаптику рідної землі, зараз – в теперішньому часі світової історії».

«Людина блукає. Людина не просто стає на шлях блукань. Вона завжди знаходиться на цьому шляху. Шлях блукань належить до внутрішньої структури Dasein, до якої залучено історичну людину».

«Такої речі, як людина, що являється людиною завдяки самій собі, не існує».

«Людина не є паном усього існуючого. Людина – це пастух буття».

«...кожний мислитель продумує тільки одну-єдину думку. І це суттєво відрізняє мислення від науки. Досліднику потрібні нові відкриття та ідеї, інакше наука впадає у догматизм та заблудження. Мислителю ж потрібна лише одна-єдина думка.

«Загроза людині йде навіть не від можливого згубного впливу машин і технічних препаратів. Достеменною загрозою вже підступила до людини у самому її естві».

Ж.-П. САРТР (1905 – 1980)

Екзистенціалізм – це гуманізм

«...існує два різновиди екзистенціалістів: по-перше, це християнські екзистенціалісти, до яких я відношу Ясперса і Габриеля Марселя, який сповідує католицизм; і, по-друге, екзистенціалісти-атеїсти, до яких відносяться Хайдеггер і французькі екзистенціалісти, у тому числі я сам. Перших і других об'єднує лише переконання в тому, що існування передуює сутності, або, якщо хочете, що треба виходити з суб'єкта».

«...є принаймні одне буття, в якого існування передуює сутності, – буття, яке існує перш, ніж його можна визначити яким-небудь поняттям, і цим буттям є людина, або, за Хайдеггером, людська реальність. Що це означає – «існування передуює суті»? Це означає, що людина спочатку існує, зустрічається, з'являється у світі, і тільки потім він визначається».

«Для екзистенціаліста людина тому не піддається визначенню, що спочатку нічого не являє собою. Людиною вона стає лише згодом, причому такою людиною,

якою вона зробить себе сама. Таким чином, немає ніякої природи людини... Людина просто існує, і вона не лише така, якою сама себе представляє, але така, якою вона хоче стати. І оскільки вона представляє себе щось вже після того, як починає існувати, і проявляє волю вже після того, як починає існувати... то вона є лише те, що сама з себе робить. Такий перший принцип екзистенціалізму».

(З книги: *Сумерки богів*. – М.: Политиздат, 1989. – с. 319–344).

КАРЛ ЯСПЕРС **(1883 – 1969)**

Фрагменти та цитати

Віра і знання. «Віра відрізняється від знання. Джордано Бруно вірив, Галілей знав. Обоє вони були в однаковому положенні. Суд інквізиції вимагав від них під загрозою смерті зречення своїх переконань. Бруно помер смертю мученика. Галілей відрікся. ...згодом він сказав – і все ж таки вона рухається. У цьому відмінність: істина, що страждає від зречення, і істина, яку зречення не зачіпає. Обоє вчинили щось, що відповідає проголошеній ними істині. Істина, якою я живу, існує лише завдяки тому, що я стаю тотожним їй. Істина, вірність якої я можу довести, існує незалежно від мене; вона є загально вартісною, існує поза історією і поза часом. Померти за істину, яка може бути доведена, невиправдано».

«Ми живемо в усвідомленні небезпек, яких не знали попередні віки: комунікація з людством минулих тисячоліть може обірватися; не усвідомлюючи того, ми можемо самі позбавити себе традицій; свідомість може ослабнути; публічність інформування може бути втрачена. Перед обличчям небезпек, що загрожують знищенням, ми повинні, філософуючи, бути готовими до всього, щоб через мислення сприяти збереженню людством своїх вищих можливостей. Саме внаслідок катастрофи, що охопила Захід, філософування знову усвідомлює свою незалежність у пошуках зв'язку з витоками людського буття».

«Я не можу стати самим собою, не вступивши в комунікацію... Цей процес реалізації, розкриття здійснюється не в ізолюваному існуванні, а лише у присутності Іншого. В якості одиничного я для себе не є розкритий, не є дійсний».

«Найглибші протиріччя між людьми спричинено їх розумінням свободи»

«В якості екзистенції я існую, знаючи, що подарований собі трансценденцією».

«Бог є для мене тою мірою, якою я достеменно існую».

КАРЛ ПОППЕР **(1902 – 1994)**

Фрагменти та цитати

«Теорія, яку не можна спростувати.., є ненауковою. Неспростовність – не доказ на користь теорії (як часто вважають), а її недолік».

«Критерієм наукового статусу теорії є те, що вона може бути сфальсифікованою».

«Я прийшов до висновку, що дарвінізм - це наукова теорія, яку неможливо перевірити, а метафізична дослідницька програма – можливий концептуальний каркас для перевірених наукових теорій».

«Я ототожнюю раціональну настанову з критичною. Сутність такої тотожності полягає в тому, що яке б рішення проблеми ми не пропонували, ми зразу ж найсерйознішим чином маємо прагнути спростувати це рішення, а не захищати його».

«Не існує ані логічного методу отримання нових ідей, ані логічної реконструкції цього процесу ... кожне відкриття має в собі «ірраціональний елемент» або «творчу інтуїцію».

Якщо хтось думає, що науковий метод завжди веде до успіху, то жорстоко помиляється. Не існує царської дороги до успіху.

«Об'єднаний з альтруїзмом індивідуалізм став основою нашої західної цивілізації».

«Я вважаю виправданим використання насильства в політичних суперечках тільки в одному випадку. Я маю на увазі використання насильства заради захисту демократії... Фактично, дієздатність демократії значною мірою залежить від розуміння громадянами того, що уряд, який намагається зловживати владою, і стати тиранією (або не чинить перепон встановленню чиеїсь тиранії), тим самим ставить себе поза законом, і що не тільки право, але й обов'язок усіх громадян – вважати діяльність такого уряду злочином, а його членів – небезпечною бандою злочинців».

«Естетизм та радикалізм мають привести нас до відмови від розуму і заміни його ... надією на політичні дива».

«...неможливо сумніватися в тому, що секрет його [Маркса] релігійного впливу пов'язано з моральним закликком, що його критика капіталізму була ефективною головним чином у своїй моральній іпостасі. Маркс показав, що соціальна система як така може бути несправедливою і якщо система є поганою, то усі чесноти індивідуумів, які отримують з цієї системи вигоду, є фальш і лицемірство, оскільки наша відповідальність поширюється на соціальну систему і її інститути, яким ми дозволяємо продовжувати існувати».

Якщо ми мріємо про повернення до свого дитинства, якщо ми відчуваємо спокусу спертися на інших і таким чином бути щасливими, якщо ми прагнемо ухилитися від завдання нести свій хрест гуманності, розуму і відповідальності, якщо ми втратили мужність і хочемо позбутися напруги, – то нам слід знайти опору в ясному розумінні того простого вибору, перед яким ми стоїмо.

«Ми можемо повернутися в тваринний стан. Однак, якщо ми хочемо залишитися людьми, то перед нами тільки один шлях - шлях у відкрите суспільство. Ми повинні продовжувати рухатися в невідомість, невизначеність і небезпеку, використовуючи наявний у нас розум, щоб планувати, наскільки можливо, нашу безпеку і одночасно нашу свободу».

«Спроба створити рай на землі неминуче призводить до створення пекла».

«Інша людина має право бути почутою і має право відстоювати свої доводи».

«Всі люди – філософи, оскільки вони дотримуються тієї чи іншої точки зору на життя і смерть. Деякі вважають життя нічого не вартим, бо воно має кінець. Вони забувають, що можна було б таким же чином відстоювати і контраргумент: якщо б життя тривало нескінченно, то воно було б нічого не варте. Вони не помічають, що постійний страх втратити життя дозволяє нам відчути його цінність».

ЖАК МАРІТЕН
(1882 - 1973)

Те, що робиться заради звільнення колективної людини, обертається поневоленням окремих людських особистостей.

Яким би великодушним не був атеїст, атеїзм призводить до скаменіння глибинних шарів субстанції любові; його любов до людей є насильницькою вимогою блага для них, яка виникає передусім як руйнівна сила.

ЕТЬЄН ЖИЛЬСОН
(1884 - 1978)

До того часу, як віруюча людина базує свої твердження на внутрішній упевненості, яку дає їй віра, вона залишається просто віруючою людиною, вона ще не увійшла в область філософії. Та як тільки вона знаходить серед своїх вірувань істини, які можуть стати предметом знання, вона стає філософом, і якщо цими новими філософськими прозріннями вона завдячує вірі, то становиться християнським філософом.

Істині віри є надприродними – саме тому вони знаходяться поза межею досяжності науки.

ЖІЛЬ ДЕЛЬОЗ, ФЕЛІКС ГВАТТАРИ

Різома
(фрагменти)

... «перший тип книги – книга-коріння... Це класична книга. Книга імітує світ так само як мистецтво природу. Закон книги – закон рефлексії. Єдине роздвоюється. Бінарна логіка – це духовна реальність дерева-коріння. Таке мислення ніколи не розуміло множинність, їй слід покладати основну єдність, щоб досягти двох, виходячи з духовного методу. ...

можна поза усякий сумнів перейти від Одного до трьох, чотирьох або п'яти, але завжди за умови того, що ми маємо принципову... єдність стрижневого коріння. Стрижневе коріння вклучає в себе множинність не більше, ніж діхотомне. Бінарна логіка і двозначні відносини до сих пір домінують у психоаналізі, лінгвістиці і структуралізмі, навіть в інформатиці.

Системне коріння – інший образ книги, який із задоволенням рекламується нашою сучасністю. На цей раз основне коріння або не дозріло, або руйнується майже повністю, від нього відділяється велика кількість другорядних коренів, які розростаються у повну силу.

Світ втратив свій стрижень, суб'єкт більше не складає діхотомії, він отримує доступ до єдності більш високого рівня, амбівалентності і над детермінації у вимірі, що завжди є додатковим до виміру об'єкта. Світ перетворився на хаос, та книга залишається образом світу, такий собі хаосмос-коріння на місці космосу-коріння. Можна ... назвати таку систему різомою».

ПИТАННЯ ДО ПІДСУМКОВОЇ КОНТРОЛЬНОЇ РОБОТИ З ФІЛОСОФІЇ

1. Вчення про буття в філософії має назву:
а) антропологія; б) гносеологія; в) онтологія; г) соціологія.
2. Представники плюралізму визнають існування:
а) багатьох субстанцій; б) однієї субстанції; в) двох рівноправних субстанцій;
г) вважають, що поняття субстанції є хибним і воно не має ніякого відношення до реальності.
3. Філософія – це:
а) наука про людину, природу та суспільство; б) різновид ідеології;
в) поєднання мистецтва, релігії та науки; г) теоретична форма світогляду.
4. Назвіть протилежне поняття:
апріорне – _____;
аналітичне – _____;
трансцендентне – _____;
матеріальне – _____;
діалектичне – _____;
аскетичне – _____;
5. Як розуміли предмет філософії в класичний період?
а) космос; б) внутрішній світ людини; в) окрему людину; г) людину як суспільну істоту.
6. Який вислів Платон приписує Сократу?
а) людина є мірою усіх речей;
б) страждання робить людину людиною;
в) сенсом життя є духовна насолода;
г) душа важливіша за тіло.
7. Що символізують кайдани в філософській метафорі печери Платона?
а) традиції; б) лінощі; в) догматичні положення певної традиції; г) почуття.
8. Що таке «золота середина» за Аристотелем?
а) уникнення протилежних недоліків через поміркованість;
б) спроба вибору «меншого зла»;
в) один з варіантів «золотого правила» моралі;
г) аскетичне самообмеження фізичних потреб.
9. Представники якої школи доби еллінізму вважали тіло в'язницею душі:
а) епікурейці; б) неоплатоніки; в) стоїки; г) скептики.
10. Кому належать слова: «вірую, тому що абсурдно»?
а) Татіан; б) Тертуліан; в) Августин; г) Григорій Палама.

11. Яке розуміння тілесності відповідає християнській філософії?

- а) тіло – це в'язниця душі; б) тіло – це і є людина
- в) тіло є матеріалізованою ідеєю ; г) тіло – це храм душі.

12. Що таке «ідоли майдану» у філософії Френсіса Бекона?

- а) сліпе наслідування авторитетів; б) помилка пізнання з причини того, що людський розум додає до природи речей власну природу; в) наслідок невідповідності слів та предметів, коли значення слів встановлюються натовпом; г) індивідуальні помилки, пов'язані з суб'єктивізмом сприйняття.

13. Про що свідчать антиномії Канта?

- а) про безмежність людського розуму; б) про обмеженість людського розуму;
- в) про неможливість пізнання; г) про суперечливу природу пізнання.

14. Що таке діалектичний метод пізнання?

- а) це метод, що вивчає предмет як статичний ;
- б) це метод, що вивчає предмет в процесі розвитку ;
- в) це метод, що розглядає динаміку як механічний рух;
- г) це метод пошуку першооснови буття.

14. Виберіть ірраціоналістичні філософські вчення, виходячи із визначення філософами субстанції буття:

- а) субстанцією є воля; б) субстанцією є хаос; в) першоосновою буття є абсолютний дух; г) субстанцією є Нус.

15. Які три філософи найбільше вплинули на масову свідомість ХХ ст.?

- а) С. К'єркегор, Ф. Ніцше, О. Конт; б) Г.В.Ф. Гегель, А. Шопенгавер, З. Фрейд;
- в) І. Кант, З. Фрейд, Ф. Енгельс; г) Ф. Ніцше, З. Фрейд, К. Маркс

16. В якого буття, з точки зору Ж.-П. Сартра, існування передуює сутності?

- а) в буття світової волі; б) в буття матерії; в) в буття природи; г) в буття людини.

17. Що таке *сімулякр* у сучасній філософії?

- а) термін постмодерністської філософії, який означає зображення того, чого насправді не існує;
- б) термін філософії постпозитивізму, що означає певну наукову традицію;
- в) термін філософії неомарксизму, що означає новий етап відчуження людини від людини;
- г) термін філософії неофрейдизму, що виражає певний інваріант культури.

ПИТАННЯ ДО ПІДСУМКОВОЇ КОНТРОЛЬНОЇ РОБОТИ З ІСТОРІЇ КУЛЬТУРИ ТА ЕСТЕТИКИ

1. В якій культурологічній концепції стверджується, що культура подібна до живого організму з його стадіями росту, зрілості та старіння? (прогресистська, структуралістська, циклічна, символічна, теологічна).

3. Яка стародавня культура є батьківщиною писемності?
(1- Культура Індії, 2 - Китаю, 3 - Месопотамії, 4 - Єгипту).

3. Значення давньогрецького терміна «калокагатія»:
а) досконалість, б) моральність, в) єдність добра і краси, г) завершеність?

4. Мужність є характерною рисою
а) дорічного ордеру;
б) іонічного;
в) корінфського;
г) всієї античної архітектури.

5. Розподіліть наступні крилаті вислови за походженням на давньогрецькі та римські: (1 – яблуко чвар, 2 – гордіїв вузол, 3 – гроші не тхнуть, 4 – Сізіфова праця, 5 – хліба і видовищ! 6 – біла ворона, 7 – прокрустово ліжко, 8 – повернутися до своїх пенатів, 9 – титанічні зусилля, 10 – Меценат, 11 – Ціцерон, 12 – ріг достатку).

6. Наступні явища давньогрецької культури треба розподілити за трьома періодами: архаїка, класика, доба еллінізму (1 – походи Олександра Македонського, 2 – реформи Лікурга, 3 – будівництво Парфенону, 4 – діяльність Сократа, 5 – філософія стоїків, 6 – тиранія, 7 – демократія, 8 – імперія, 9 – колонізація).

7. Що означає поняття «катарсис»?
а) просвітлення, б) задоволення, в) очищення, г) творення?

8. У яких сферах культури римляни досягли найбільш вагомих результатів у стародавньому світі? (1 – Олімпійські ігри, 2 – наука та освіта, 3 – політика і право, 4 – живопис, 5 – скульптурний портрет, 6 – архітектура, 7 – природничі науки, 8 – музика)

9. Який культурний фактор не мав впливу на розвиток філологічної науки Стародавніх Греції та Риму?
а) праці з поетики Аристотеля; б) Олександрійська бібліотека;
в) Кратет Мальський провалився у отвір римської клоаки та зламав собі ногу;
г) апорії скептиків.

10. Про яку архітектурну споруди говорили, що її шатро тримає сам Бог?
(Пантеон, Софійський собор в Константинополі, собор св. Петра в Римі, Успенський собор Києво-Печерської лаври)

11. З якого часу християни отримали право вільно сповідувати свою віру? (З II ст. н.е.; з кінця Vст. н.е., з 313 р. н.е., з початку правління Константина Великого).

12. Чому серед різних концепцій світобудови у Візантійській культурі перемагає система античного вченого Птолемея?

- а) тому, що його погляди співпадали з біблійними уявленнями;
- б) тому що за цією системою легше було вираховувати затемнення Сонця;
- в) тому, що альтернативних концепцій не існувало;
- г) завдяки авторитету Аристотеля.

13. Що таке зворотня перспектива в іконі?

- а) форма примітивного живопису доби середньовіччя;
- б) засіб зосередженості на внутрішньому світі людини;
- б) художній засіб для виразу динаміки буття;
- в) спосіб створення віртуального простору.

14. В чому полягає особливість візантійської науки (релігійна спрямованість, практична орієнтованість, магічна забарвленість).

15. Хто хрестив Київську Русь? (апостол Андрій, велика княгиня Ольга, великий князь Володимир, Ярослав Мудрий)

16. Які з цих крилатих висловів мають євангельське походження? (Каїнова печатка, скалка в оці, хамство, знання – сила, «не хлібом єдиним», ясла, золота середина, «Що є істина?», нести свій хрест)

17. Які ви знаєте споруди часів Київської Русі в Чернігові? (Троїцький собор, Спасо-Преображенський собор, Успенський собор, Єкатерининська церква, Колегіум).

18. Західноєвропейський стиль XIII - XIV ст., який у архітектурі характеризувався стрімкими, високими будівлями, шпильчастими завершеннями, стрільчастими склепіннями та арками, витонченістю кам'яного різьблення, вітражами:

- а) дорічний; б) романський; в) готичний; г) іонічний.

19. Назвіть найбільш видатні культурні явища староукраїнської культури (козацька культура, філософія, друкарництво, освіта, музика, духовне життя, полемічна література).

20. Виберіть з названих імен представників культури Відродження (Ньютон, Рабле, Локк, Шекспір, Рафаель, Рубенс, Сервантес).

21. Що таке титанізм ? (міф про титанів, просвітницький рух, одна з історичних форм гуманізму, напрямок авангардного мистецтва).

22. В чому полягала особливість релігійного мистецтва доби Відродження? (у християнській проповіді новими виразними засобами, у зображенні Євангельських подій як звичайних побутових сцен, у проповіді аскетизму).

23. В якому столітті відбулася наукова революція? (XVIII, XVII, XIX, XX).

24. Вибрати риси стилю бароко (асиметрія, раціоналізм, пишний декор, статика, закруглення кутів в архітектурі).

25. Художники бароко:

а) Леонардо да Вінчі, Мікеланджело, Боттічеллі; б) Рубенс, Ван Дейк, Йорданс;
в) Тіціан, Рафаель, Брейгель; г) Веласкес, Н. Пуссен, Жак-Луї Давид.

26. Феномен комічного не використовується у такому виді мистецтва, як:

а) живопис, б) архітектура, в) театр, г) музика.

27. Який стиль змінив бароко? (готичний, романтизм, просвітництво, класицизм). З якого століття в Європі розпочинається бурхливий розвиток техніки? (з XIII, з XVII, з XIX, з XX).

28. «Батьком» естетики вважається:

а) Платон, б) Леонардо да Вінчі, в) Баумгартен, г) Аристотель?

29. Кого ви можете назвати з представників української культури XVIII ст.? (І. Федоров, Г. Сковорода, князь Острозький, Т. Шевченко, В. Боровиковський, Катерина II, гетьман Мазепа, В. Бортнянський, І. Вишенський).

30. Які мистецькі стилі з'являються у XIX столітті? (рококо, романтизм, експресіонізм, імпресіонізм, реалізм, просвітництво).

31. Коли виник авангард у мистецтві:

а) кін. 19 ст., б) поч. XX ст., в) сер. XX ст., г) кін. XX ст.?

32. Із списку наукових теорій, відкриттів та технічних досягнень вибрати ті, що було зроблено (засновано) в культурі XX ст.: (фотографія, антибіотики, радіо, телебачення, телескоп, мікроскоп, феномен радіоактивності, закон всесвітнього тяжіння, теорія ймовірності, аналітична геометрія, телеграф, механізм наслідування, теорія відносності, атомний реактор, літак, періодична система хімічних елементів, велосипед, автомобіль, аеростат, комп'ютер).

33. Хто є фундатором кубізму:

а) Х. Гріс, б) Пабло Пікассо, в) Модільяні, г) К. Малевич?

ПИТАННЯ ДО ПІДСУМКОВОЇ КОНТРОЛЬНОЇ РОБОТИ З РЕЛІГІЄЗНАВСТВА ТА ЕТИКИ

1. Тотемізм – це: а) віра в існування душі та духів; б) віра в певну надприродну силу, що панує в світі; в) віра у надприродне споріднення людей із тваринами та рослинами; г) віра в долю.
2. Вкажіть монотеїстичну групу релігій: а) іудаїзм, буддизм, синтоїзм; б) буддизм, християнство, іслам; в) християнство, іудаїзм, іслам, г) іудаїзм, іслам, зороастризм.
3. Буддизм виникає: а) у середині I тис. до н. е.; б) середині II тис. до н. е.; в) на межі I тис. до н. е. – I тис. н. е. г) середині I тис. н. е.
4. Термін «етика» походить від: а) давньогрецького *ethnos* – плем'я, род; б) французького *etiquette* – певний порядок поведінки; в) давньогрецького *etymon* – дійсне значення слова; г) давньогрецького *ethos* – звичай, вдача, характер.
5. Медитація це: а) буддистська моралістична практика; б) буддистська писемність; в) буддистська психофізична вправа; г) буддистська світоглядна установка.
6. Назвіть ім'я римського імператора, під час правління якого народився Ісус Христос? а) Тиберій; б) Август; в) Ірод; г) Марк Аврелій.
7. Батько етики: а) Баумгартен; б) Конфуцій; в) Аристотель; г) Геродот.
8. Від якої з церков Київська Русь прийняла християнство: а) Константинопольської, б) Римської, в) Єрусалимської, г) Олександрійської.
9. Яка чеснота з християнської точки зору вважається матір'ю усіх інших чеснот? а) милосердя; б) любов; в) смирення; г) віра.
10. Яка заповідь є «найбільшою» в Новому Заповіті: а) шануй батька і матір...; б) не вбивай; в) шукай Царства Небесного...; г) люби Господа Бога свого ...
11. Іслам виникає: а) в V ст. ; б) в VII ст. н. е. ; в) в VII ст. до н. е. ; г) в XII ст.
12. Основними категоріями етики є: а) життя і смерть; б) добро і зло; в) прекрасне і потворне; г) правда і кривда.
13. Шаріат це: а) мусульманське право; б) мусульманський культовий діяч; в) мусульманський піст; г) мусульманське свято.
14. Визначить обсяг поняття «титанічний гуманізм»: а) любов до людини, що ґрунтується на розуміння людини як бога; б) любов до людини, що ґрунтується на розуміння людини як образу Божого; в) любов до людини, що випливає з любові до всього живого; г) любов до слабких та страждаючих.
15. Який суспільно-політичний рух в Європі спричинив появу протестантизму: а) хрестові походи; б) реформація; в) контрреформація; г) феміністичний рух.
16. Протестантизм виникає: а) у XVI ст. ; б) у XVII ст. ; в) у XV ст. ; г) у XIX ст.
17. Виберіть список представників раціоналістичної етики: а) Декарт, Шефтсбері, Фейєрбах; б) Декарт, Спіноза, Ніцше; в) Декарт, Гоббс, Гегель; г) Гоббс, Локк, Шопенгауер.

18. Внаслідок Берестейської унії виникає: а) Римо-Католицька церква в Україні; б) Українська Автокефальна Православна церква; в) Українська Греко-Католицька церква; г) розкол на католицизм та православ'я.

19. Знайдіть правильне речення: а) кордоцентризм Г. Сковороди та П. Юркевича надає переваги почуттям над розумом; б) в понятті «серця» Г. Сковорода та П. Юркевич поєднують у гармонійній єдності розум і почуття; в) вчення Г. Сковороди та П. Юркевича є раціоналістичним; г) найвищим проявом людської сутності Сковорода та Юркевич вважали пристрасть.

20. Назвіть суто католицький догмат: а) непорочне зачаття Ісуса Христа, б) воскресіння Ісуса Христа, в) вчення про чистилище, г) вчення про боголюдську природу Христа.

21. Характерною рисою баптизму є: а) хрещення дітей; б) хрещення дорослих; в) повна відмова від таїнства хрещення; г) хрещення перед смертю.

22. Виберіть список понять, в якому всі терміни характеризують різні аспекти етики людського спілкування: а) монолог, логічність, предмет діяльності; б) любов, вчинок, відчуження; в) засоби діяльності, дружба, пізнання; г) монолог, діалог, порозуміння.

23. Наступні концепції стосуються проблеми сенсу людського життя (виберіть рядок, в якому всі назви відповідають різним розумінням цієї проблеми): а) евідемонізм, прагматизм, діалогізм; б) любов, відчуження, монізм; в) гедонізм, альтруїзм, прагматизм; г) монологізм, перфекціонізм, дуалізм.

24. Визначте обсяг поняття «любов» в етичній концепції З. Фреда: а) Любов – Бог, сенс і мета людського життя в усіх його вимірах; б) любов як фізіологічний потяг, що визначає усю людську поведінку; в) любов як сила, що пронизує всесвіт; г) любов як моральне почуття.

25. Знайдіть правильне речення: а) етика є психологічним вченням; б) етика є наукою, що досліджує об'єктивні закономірності людського спілкування; в) етика є філософською аксіологією, що включає в себе моральні та естетичні цінності; г) етика є філософською теорією моралі.

26. Целібат це: а) один із ступенів католицького священства; б) обітниця мовчання; в) обітниця безшлюбності для католицького духовенства; г) рада кардиналів.

27. В якому році було опубліковано перший повний український переклад Біблії? а) 1903; б) 1876; в) 1962; г) 1789.

28. У якому місті народився Ісус Христос: а) Назарет, б) Віфлеєм, в) Єрусалим, г) Кана Галілейська.

29. Який релігійний культ заохочував Конфуцій? а) культ шанування предків; в) культ шанування богів; б) культ шанування жінок; г) культ шанування сонця.

30. Серед запропонованих відповідей виберіть, будь ласка, варіант правильної етикетної поведінки: а) знайомство підлеглого та начальника: «Висиль Леонідович, познайомтеся, це Ваш новий начальник – Іван Іванович Ганченко»; б) накрохмалена серветка, яка стоїть на тарілці, призначена для того, щоб Ви засунули її за комір вашого одягу, прикриваючи краватку від забруднення; в) рибу та птицю їдять без допомоги виделки та ножа; г) якщо Ви запізналися в театр, і дія вже розпочалася, то ви проходите до свого місця обличчям до акторів, а не до публіки.

ПИТАННЯ ДО ЕКЗАМЕНУ

1. Предмет філософії. Філософія як теоретична форма світогляду.
2. Структура філософського знання.
3. Предмет культурології.
4. Основні культурологічні концепції: еволюціонізм, циклічна теорія.
5. Основні культурологічні концепції: структуралізм, постструктуралізм.
6. Основні культурологічні концепції: герменевтика, символізм
7. Філософія досократиків: проблема субстанції.
8. Антропологічний поворот у філософії Давньої Греції. Софісти. Сократ.
9. Сократичні школи.
10. Теорія ідей Платона. Проблеми пізнання в філософії Платона.
11. Етика Платона та вчення про державу.
12. Метафізика Аристотеля.
13. Етика Аристотеля.
14. Філософські школи епохи еллінізму: перипатетики та скептики.
15. Філософські школи еллінізму: стоїки та епікурейці.
16. Неоплатонізм як синтез античної філософії.
17. Антична міфологія (один із циклів міфів на вибір).
18. Антична скульптура.
19. Антична архітектура.
20. Римське право.
21. Основні принципи середньовічної філософії.
22. Період апологетики в середньовічній філософії.
23. Східна патристика.
24. Західна патристика.
25. Схоластична філософія. Хома Аквінський та його вчення.
26. Основні євангельські сюжети в іконопису.
27. Християнські заповіді.
28. Особливості культури Візантії та Київської Русі: освіта та наука.
29. Архітектура Візантії та Київської Русі.
30. Романський та готичний стилі.
31. Мистецтво доби Відродження.
32. Філософія Ренесансу.
33. Наукові відкриття доби Відродження.
34. Козацтво та лицарство: порівняльний аналіз.
35. Соціально-політичний та етико-релігійний виміри полемічної літератури.
36. Феномен друкарства в культурі. Особливості української культури друкарства.
37. Староукраїнська освіта: традиції та інновації.
38. Особливості мистецтва українського бароко.
39. Вчення Г. Сковороди про дві природи та три світи.

40. Етика Г.С. Сковороди.
41. Релігійно-філософські погляди Г. Сковороди.
42. Проблема методу пізнання у філософії Нового часу: раціоналізм, емпіризм.
43. Наукова революція XVII ст.
44. Ідеали Просвітництва та їх вплив на культуру XX ст.
45. Французький матеріалізм XVIII ст.
46. Філософські ідеї Дж. Берклі та Д. Юма.
47. Стильові особливості мистецтва Нового часу.
48. Філософія І. Канта – засновника німецької класичної філософії.
49. Метод та система Г.В.Ф. Гегеля.
50. Ірраціоналістична філософія XIX ст.
51. Філософія марксизму та неомарксизму. Український неомарксизм в XX ст.
52. Місце техніки в культурі XIX ст. Науково-технічна революція та її творці.
53. Мистецтво Європи XIX ст.
54. Філософія серця П. Юркевича.
55. Стильові особливості мистецтва XIX ст. Українська мистецтво XIX ст.
56. Від позитивізму до постпозитивізму: логіка розвитку парадигми.
57. Філософська теорія психоаналізу. Неофрейдизм.
58. Феноменологія.
59. Екзистенціалізм.
60. Неотомізм.
61. Українська філософія другої половини XX – початку XXI ст.
62. Мистецтво авангарду: напрямки, представники. Український авангард.
63. Мистецтво постмодерну: основні риси.
64. Суб'єкт, об'єкт та предмет пізнання. Проблема істини в філософії та її критерії.
65. Філософські проблеми антропогенезу. Біологічне і соціальне в людині.
66. Феномен сміху в філософській антропології.
67. Предмет етики, основні категорії.
68. Проблема добра і зла в етиці.
69. Проблема сенсу життя в етиці.
70. Сенс любові в різних моральних та етичних системах.
71. Проблема щастя в етиці.
72. Предмет естетики, основні категорії.
73. Сучасна екологічна криза: причини, наслідки, шляхи подолання.
74. Глобальні проблеми та шляхи їх вирішення.
75. Феномен війни в геополітичному, ідеологічному та етичному вимірах.
76. Гуманістичні практики в культурі першої чверті XXI ст.

СПИСОК ОСНОВНОЇ НАВЧАЛЬНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Аверінцев С.С. Софія – Логос. Словник. – К., 2001.
2. Адо П. Що таке антична філософія? – К., 2014.
3. Бичко І.В., Бойченко І.В., Бойченко М.І., Бузький М.П., Табачковський В.Г. Філософія: Підручник для студентів вищих закладів освіти. – Київ: Либідь, 2001.
4. Бичко І.В. та ін. Історія філософії: Підручник для студентів вищих закладів освіти. – Київ: Либідь, 2001.
5. Гайдай Л. Історія України в особах, термінах, назвах і поняттях.- Луцьк: Вежа, 2012.
6. Горак Г. І. Філософія: Курс лекцій. – К., 1997.
7. Горський В.С. Історія української філософії: Курс лекцій. – Київ: Наукова думка, 1996.
8. Кондзьолка В. Історія середньовічної філософії. – Львів: Світ, 2001.
9. Єрмоленко А.М. Комунікативна практична філософія: Підруч. – К.: Лібра, 1999.
10. Лекції з історії світової та вітчизняної культури: Навч. видання. – Львів, 1994.
11. Історія філософії в Україні. – У 3 т. – Т. 1 // В.М. Нічик, В.С. Горський, М.В. Попович, Б.О.Лобовик, В.О. Зоц. – Київ: Наукова думка, 1987.
12. Історія філософії: Підручник. // А.К. Бичко, І.В. Бичко, В.Г. Табачковський. – Київ: Либідь, 2001.
13. Кормич А.І., Багацький В.В. Культурологія (історія і теорія світової культури ХХ ст.). Навчальний посібник. – Харків: Одиссей, 2002.
14. Культурологія. Українська та зарубіжна культура: Навч. посібник (М.М. Закович, І.А. Зязюн, О.М. Семашко та ін.). – з вид. – К.: Знання, 2007.
15. Лубський В.І. Релігієзнавство. – К., 1997.
16. Малахов В.А. Етика: Курс лекцій: Навч. посібник. – К.: Либідь, 1996.
17. Меднікова Г.С. Українська і зарубіжна культура ХХ століття. – К.: Знання, 2002.
18. Пролеєв С.В. Історія античної філософії. – К., 2001.
19. Табачковський В.Г. У пошуках невтраченого часу. Нариси про творчу спадщину українських філософів-шестидесятників. – К.: ПАРАПАН, 2002. – 296 с.
20. Філософія: Підручник. // Андрущенко В.П., Волович В.І., Горlach М.І., Головченко Г.Т., Губерський Л.В., Єфімець О.П., Кремінь В.Г. Підберезський М.К., Рибалко В.К. / За ред. проф. М.І. Горлача, проф. В.Г. Кременя, проф. В.К. Рибалка. – Харків: Консум, 2001.
21. Філософія: Навчальний посібник. – Київ: Каравела, 2002. – Львів: «Новий світ», 2000.
22. Філософія // За ред. С. П. Щерби. – Київ: Кондор, 2013.
23. Хоруженко К.М. Культурологія. Энциклопедический словарь. – Ростов-на-Дону: Фенікс, 1997.
24. Читанка з історії філософії: У 6-ти кн. / За ред. Г.І. Волинки. – Кн. 6. Зарубіжна філософія ХХ ст. – К.: Довіра, 1993.
25. Черній А.Л. Релігієзнавство. – К.: Академвидав., 2002.
26. Шевнюк О.Л. Культурологія: Навч. посібник. – 3 вид. – К.: Знання-Прес, 2007.
27. Естетика: Підручник для студ. гуманітарних спеціальностей вищих навчальних закладів/ Л.Т. Левчук, В.І. Панченко, О.І. Оніщенко, Д.Ю. Кучерюк. – 2-ге вид., доп. і перероблене. – К.: Вища школа, 2005.

СПИСОК ПЕРШОДЖЕРЕЛ:

1. Біблія. Святе Письмо Старого і Нового Завіту.
2. Арендт Х. Джерела тоталітаризму. – К.: Дух і літера, 2001.
3. Арістотель. Політика / Пер. з давньогр. та передм. О. Кислюка. – К.: Основи, 2000. – 239 с.
4. Арістотель. Поетика. – Харків : Фоліо, 2018. 154 с.
5. Безансон А. Лихо століття. Про комунізм, націоналізм та унікальність голокосту. – К.: Пульсари, 2007.
6. Бердяєв Микола. Про святість і чесність. – К., 2021.
7. Боецій Северин. Розрада від філософії. – Львів: Астролябія, 2022. 208 с.
8. Володимир Мономах. Повчання // Пам'ятники України. – 1986. – № 3. – С. 27–37.
9. Голідей Р., Генсільман С. Стоїцизм на кожний день: 366 роздумів про мудрість, стійкість і мистецтво жити. – К.: Наш формат, 2023. 464 с.
10. Гомер. Іліада. Одиссея. – К., 1963; 1978.
11. Горський В.С. Святі Київської Русі. – Київ : Абрис, 1994.
12. Горський В.С. Історія української філософії. – Київ : Абрис, 1997.
13. Горський В.С., Кримський С.Б. София Киевская как памятник древнерусской духовной культуры // Отечественная философская мысль XI-XII вв. и греческая культура. – К., 1991.
14. Гусерль Е. Досвід і судження: Дослідження генеалогії логіки. – Харків : Фоліо, 2018. 372 с.
15. Декарт Р. Міркування про метод. – К., 2014.
16. Еко Умберто. Бавдоліно – К.: Фоліо, 2018.
17. Кант І. Пролегомени до кожної майбутньої метафізики, яка може постати як наука. Вид 2-ге, уточн. і доп. Харків: Фоліо, 2018. 214 с.
18. Конфуцій. Вислови. – К., 2020.
19. Києво-Печерський Патерик. – К., 1991.
20. Макіавеллі, Ніколо. Державотворець. Переклад з італійської: Валентини Балог. – Київ: Арій, 2015.
21. Маркс К. До критики політичної економії: Передмова // Маркс К., Енгельс Ф. Твори. 2-е вид. – Т. 13. – М., 1959.
22. Ніцше Ф. Народження традиції. Невчасні міркування I – IV. – Львів : Видавництво «Астролябія», 2022. 624 с.
23. Ніцше Ф. По той бік добра і зла. – К, 2022
24. Ніцше Ф. Так казав Заратустра. Жадання влади. – К., 2021.
25. Платон. Аполіогія Сократа. Діалоги. – К.: Фоліо, 2017.
26. Платон. Держава. Переклад з давньогрецької та коментарі Дзвінки Коваль. – Київ, 2000.
27. Попович М.В. Червоне століття. – К.: АртЕк, 2005.
28. Поппер К. Злиденність історизму. – К.: Абрис, 1994.
29. Поппер К. Відкрите суспільство та його вороги. – Т.2. Спалах пророцтва: Гегель, Маркс та послідовники. // Переклад з англ. О. Коваленка. – К.: Основи, 1994.
30. Пролєєв С. В. Олена прекрасна. Трагедія краси. – К.: Дух і Літера, 2015.
31. Протеро Стівен. Вісім релігій, що панують у світі. – К. : Видавництво Букшеф, 2023. 464 с.
32. Рікер П. Право і справедливість. – К.: Дух і літера, 2002.
33. Сенека Л.А. Моральні листи до Луцілія. Переклад А. Содомори. – К.: Основи, 1999.

34. Сенека Л.А. Про стійкість мудреця: Діалоги. Переклад А. Содомори. – Львів : Видавництво «апріорі», 2023. 208 с.
35. Сковорода Г. Повне зібрання творів: У 2-х т. - К.: Наукова думка, 1973.
36. Тейяр де Шарден П. Феномен человека. – М.: Наука, 1987.
37. Тойнби А. Дж. Постижение истории / Пер. с англ. – М.: Прогресс, 1995.
38. Фрейд Зигмунд. Вступ до психоаналізу. Нові висновки. - Тернопіль : Навчальна книга – Богдан, 2021. 552 с.
39. Фройд З. Невдоволення культурою. Про психоаналіз. Психоаналітичні етюди. – К., 2022.
40. Фромм Е. Втеча від свободи. Харків : Книжковий клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», 2022. 288 с.
41. Фромм Е. Мистецтво любові. Харків : Книжковий клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», 2023. 192 с.
42. Чижевський Дмитро. Нариси з історії філософії на Україні. – Київ: Арій, 1992.
43. Еліаде М. Священне і мирське. Міфи, сновидіння і містерії. Мефістофель і андрогін. Окультизм, ворожбитство та культурні уподобання. – К.: Основи, 2001.
44. Енгельс Ф. Людвіг Фейєрбах і кінець класичної німецької філософії // Маркс К., Енгельс Ф. Твори. – Т. 21.
45. Юнг К.Г. Архетипи і колективне несвідоме. – Львів : Астролябія, 2018.
46. Юнг К.Г. Психологія несвідомого. – К.: Центр навчальної літератури, 2022.
47. Юркевич Памфіл. З рукописної спадщини. – К.: КМ Academia, 1999.

ІНТЕРНЕТРЕСУРСИ (ПЕРШОДЖЕРЕЛА)

1. Бердяєв Микола. Про святість і чесність // <https://javalibre.com.ua/java-book/book/562>
2. Буало Н. Мистецтво поетичне. К., 1967; переклад М.Т. Рильського) // <https://www.ukrlib.com.ua/books-zl/printout.php?id=60&bookid=0>
3. Житіє Феодосія Печерського // <http://www.bibliotekar.ru/rus/84.htm>
4. Конфуцій. Велике вчення // <https://www.ukrlib.com.ua/world/printit.php?tid=3393>
5. Маркс К. До критики політичної економії. Передмова // <https://vpered.wordpress.com/2013/12/23/karl-marx-zur-kritik-der-politischen-okonomie/>
6. Ніцше Ф. Так казав Заратустра. Книжка для всіх і ні для кого // <https://www.ukrlib.com.ua/books-zl/printout.php?id=280&bookid=1>
7. Повчання [Володимира Мономаха за Лаврентіївським списком]// <http://litopys.org.ua/pvlyar/yar09.htm>
8. Скуратівський В.Л. Лосєв Олексій Федорович // Енциклопедія Сучасної України : енциклопедія [електронна версія] / ред.: І. М. Дзюба, А. І. Жуковський, М. Г. Железняк та ін.; НАН України, НТШ. Київ: Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, 2016. Т. 17. // <https://esu.com.ua/article-56477>
9. Слово о полку Ігоревім. Переклад Максима Рильського // <http://www.myslenedrevo.com.ua/uk/Lit/S/SlovoPolkIgor/MRylskij.html>
10. Філософія XX та початку XXI ст. <https://studfiles.net/preview/5198824/page:17/>
11. «Плерома» – часопис з проблем культурології, теорії мистецтва, філософії // <http://www.ji.lviv.ua/ji-library/pleroma/zmist.htm>
12. Еко У. Ім'я рози // <https://www.ukrlib.com.ua/world/printit.php?tid=160>.
13. Еко Умберто. Маятник Фуко // <https://www.ukrlib.com.ua/world/printit.php?tid=3006>

14. Юнг К.Г. Онлайн книги К.Г. Юнга // http://loveread.me/books.php?id_author=10535
15. Юркевич Памфіл. Серце та його значення у духовному житті людини, згідно з ученням слова Божого // http://pidruchniki.com/1501092237760/filosofiya/ramfil_yurkevich_1826-1874).
16. Ясперс Карл: Філософська віра. Перша лекція: Поняття філософської віри // <http://elena.romek.ru/learning/jasp.htm>
17. Ясперс Карл. Психологія світоглядів // https://chtyvo.org.ua/authors/Jaspers_Karl/Psykholohiia_svitohliadiv/

ІНТЕРНЕТРЕСУРСИ

1. Архів філософії // http://abuss.narod.ru/Biblio/philos_zip.htm
2. Бібліотека з філософії // http://lib.pomorsu.ru/elib/text/phil_tr.htm
3. Бібліотека філософських першоджерел і критики // <http://philosophy.ru/library/lofef/antaesth/index.html>
4. Електронна бібліотека «Куб» // <http://www.koob.ru/philosophy>
5. Література з філософії <http://www.litportal.ru/index.html?r=208>
6. Література з філософії // http://imwerden.de/cat/modules.php?name=bo...t_update&cid=27
7. Література з філософії // <http://koapp.narod.ru/hudlit/phylos/catalog.htm>
8. Література з філософії // <http://kulichki.com/inkwell/noframes/filosofy.htm>
9. Література з філософії // <http://filosof.historic.ru/books.shtml>
10. Філософський портал // <http://philosophy.ru/>
11. Філософія // <http://humanities.edu.ru/db/sect/222>
12. Філософія // <http://www.magister.msk.ru/library/philos/philos.htm>
13. Філософія на ресурсі // <http://www.lib.com.ua/9/0.html>

НАВЧАЛЬНО-МЕТОДИЧНЕ ВИДАННЯ

СТОЛЯР Марина Борисівна
БОГУН Ксенія Миколаївна
БОГУН Микола Олександрович

ФІЛОСОФІЯ ТА КУЛЬТУРОЛОГІЯ

НАВЧАЛЬНО-МЕТОДИЧНИЙ ПОСІБНИК

Електронне видання

Технічний редактор *О. Клімова*

Комп'ютерна верстка
та макетування *О. Клімова*

Комп'ютерний набір *М. Столяр*

*Свідоцтво про державну реєстрацію
друкованого засобу масової інформації
серія KB № 17500-6250 ПР від 16.11.2010 р.*

Підписано до друку 06.03.2023 р. Формат 60 x 84 1/8.

Папір офсетний. Друк на різнографі.

Ум. друк. арк. 15,11. Обл.-вид. арк. 6,76.

Зам. № 015.

Редакційно-видавничий відділ НУЧК імені Т.Г. Шевченка.

14013, вул. Гетьмана Полуботка, 53, к. 208.

Тел. 941-102.

chnpu.tipograf@gmail.com

